

LIBER PRIMUS

1. [1] Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, iam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam fraude tunc fratris, dehinc apostatati, amisi, qui forte descripsérat quaedam mēdosissime et exhibuit frequentiae. [2] Emendationis necessitas facta est. Innovationis eius occasio aliquid adicere persuasit. Ita stilus iste nunc de secundo tertius et de tertio iam hinc primus hunc opusculi sui exitum necessario praeſatur, ne quem varietas eius in disperso reperta confundat. [3] Pontus, qui dicitur¹ Euxinus, natura negatur, nomine illuditur. Ceterum hospitalem Pontum nec de situ aestimes; ita ab humanioribus fretis nostris quasi quodam barbariae suae pudore secessit. Gentes ferocissimae inhabitant; si tamen habitatur in plaistro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua et plurimum nuda, etiam cum abscondunt, suspensis de iugo phartris indicibus,² ne temere qui intercedat. Ita nec armis suis erubescunt. Parentum cadavera cum pecudibus caesa convivio convorant. Qui non ita decesserint ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec feminae sexu mitigantur secundum pudorem; ubera excludunt, pensum securibus faciunt, malunt militare quam nubere. Duritia de caelo quoque. Dies nunquam patens, sol nunquam libens, unus aër nebula, totus annus hibernum, omne quod flaverit aquilo est. Liquores ignibus redeunt, amnes glacie negantur,

1. ¹ qui dicitur *Rig.*: qui igitur *MR'*: igitur qui *R*; ² indicibus *R'*; *edd.*: ut indicibus notentur *MR'*: ut indicibus notantur *Kroy*.

montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia rigent; nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet quae fabulas scenis dedit de sacrificiis Taurorum et amoribus Colchorum et crucibus Caucorum. [4] Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum quam quod illic Marcion natus est, Scytha tetrica, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, Amazona audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaso abruptior. Quidni? penes quem verus Prometheus deus omnipotens blasphemis lancinatur. [5] Iam et bestiis illius barbarie³ importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor quam qui nuptias abstulit? Quis tam comesor mus Ponticus quam qui evangelia corrotis? Nae tu, Euxine, probabiliorem feram philosophis edidisti quam Christianis. Nam ille canicola⁴ Diogenes hominem invenire cupiebat lucernam meridie circumferens, Marcion deum quem invenerat extincto lumine fidei suaem amisit. [6] Non negabunt discipuli eius primam illius⁵ fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus, ut hinc iam destinari possit haereticus qui deserto quod prius fuerat id postea sibi elegerit quod retro non erat. In tantum enim haeresis deputabitur quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur quod retro et a primordio traditum est. [7] Sed alias libellus hunc gradum sustinebit adversus haereticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de praeſcriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est,

interdum ne compendium praescriptionis ubique advocatum diffidentiae deputetur, regulam adversarii prius praetexam, ne cui lateat in qua principalis quaestio dimicatura est.

1. ³ barbariei *MR*: barbariae *edd.*   ⁴ canicola *Eng.*: caninola *MR*: canicula *edd.* ⁵ illius *Urs.*: illis *MR*

---

6 TERTULLIAN

1.2

2. [1] Duos Ponticus deos affert, tanquam duas Symplegadas naufragii sui: quem negare non potuit creatorem, id est nostrum,¹ et quem probare non poterit, id est suum : passus infelix huius prae-
sumptionis instinctum de simplici capitulo dominicae pronuntia-
tionis in homines non in deos disponentis exempla illa bonae et
malae arboris, quod neque bona malos neque mala bonos proferat
fructus ^a, id est neque mens vel fides bona malas edat operas neque
mala bonas. [2] Languens enim (quod et nunc multi, et maxime
haereticici), circa mali quaestionem, unde malum, et obtunsi
sensibus ipsa enormitate curiositatis, inveniens creatorem pro-
nuntiantem, Ego sum qui condo mala ^b, quanto ipsum praesum-
pserat mali auctorem et ex aliis argumentis, quae ita persuadent
perverso cuique, tanto in creatorem interpretatus malam arborem
malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum praesumpsit
esse debere in partem bonae arboris bonos fructus. [3] Et ita in
Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et purae
benignitatis, ut diversae a creatore, facile novam et hospitam
argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modico-
que exinde fermento totam fidei massam haeretico acore desipuit.²
Habuit et Cerdonem quandam, informatorem scandali huius,
quo facilius duos deos caeci perspexisse se existimaverunt ^c. Unum
enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna
numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur,
de malo infamando destruxit, alterum, quem commentari con-
nubebatur, de bono praestruendo construxit. Has naturas quibus
disposuerit articulis per ipsas responsiones nostras ostendemus.³

2. ¹ creatorem, id est nostrum *MR*: id est creatorem nostrum *F edd.*   ² de-
sipuit , *Jos. Scaliger*: decepit *MR* (*quod forsan reponendum*)   ³ ostendemus *M*:
ostendimus *R edd.*

---

2. ^a cf . Lk. 6: 43 sq.   ^b Isa. 45: 7   ^c cf. 1 Cor. 5: 6

---

8 TERTULLIAN

1.3

3. [1] Principalis itaque et exinde tota congressio de numero, an
duos deos liceat induci, si forte, poetica et pictoria licentia, et
tertia iam, haeretica. Sed veritas Christiana destricte pronuntiavit,
Deus si non unus est, non est, quia dignius credimus non esse
quocunque non ita fuerit ut esse debebit. [2] Deum autem ut scias
unum esse debere, quaere quid sit deus, et non aliter invenies.

Quantum humana conditio deo definire potest, id definio quod et omnium conscientia agnoscat, deum summum esse magnum, in aeternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum aeternitati censendum,¹ quae summum magnum deum efficiat, dum hoc est in deo ipsa, atque ita et cetera, ut sit deus summum magnum et forma et ratione et vi et potestate. [3] Cum de isto conveniat apud omnes (nemo enim negabit deum summum magnum quid esse, nisi qui potuerit² deum imum modicum quid e contrario pronuntiare, ut deum neget auferendo quod dei est), quae erit iam condicio ipsius summi magni? [4] Nempe ut nihil illi adaequetur, id est ut non sit aliud summum magnum, quia, si fuerit, adaequabitur, et si adaequabitur non erit iam summum magnum, eversa condicione et, ut ita dixerim, lege quae summo magno nihil sinit adaequari. [5] Ergo unicum sit necesse est quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit quam per quod habet esse, id est unicum omnino. Proinde deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit, Deus si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse deum, dicendo, Si non unus, non est, sed quia quem confidimus esse, id eum³ definiamus esse quod si non est, deus non est, summum scilicet magnum. Porro summum magnum unicum sit necesse est. Ergo et deus unicus erit: non aliter deus, nisi summum magnum, nec aliter summum

3. ¹ cense<o vindica>ndum *Kroy.* ² potuerit *MR:* poterit *Oeh.* ³ id eum *Rig.:* idem *MF:* iidem *R*

magnum, nisi parem non habens, nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. [6] Certe quemcunque alium deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri deum quam ut et illi proprium divinitatis adscriperis, sicut aeternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere, par autem non habere uni competit, in duabus esse nullo modo possit?

4. [1] Sed argumentabitur quilibet posse et duo summa magna consistere, distincta atque disiuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum regna terrarum tanta numero et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit ubique humana divinis conferenda. Iam ergo si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot iam numero quot et gentium reges? [2] De deo agitur, cuius hoc principaliter proprium est, nullius exempli capere comparationem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Esaias, vel ipse per Esaiam deus, contionabitur, Cui me similabis? Divinis forsitan comparabuntur humana, deo non ita.¹ [3] Aliud enim deus, aliud quae dei. Denique qui exemplo uteris regis quasi summi magni, vide ne iam non possis eo uti.² Rex enim etsi summum magnum. est in suo solio usque ad deum, tamen infra deum, comparatus autem ad deum excidet iam de summo magno, translato³ in deum. Hoc si ita, quomodo uteris eius rei exemplo ad dei comparationem quae, dum ad comparisonem accedit, amittitur? [4] Quid

nunc, si nec inter reges plurifarium videri potest summum magnum, sed unicum et singulare, apud eum scilicet qui rex regum ob summitatem magnitudinis etsubiectionem ceterorum graduum quasi culmen dominationis excipitur? [5] Sed etiam alterius⁴ formae reges, qui singulares in unione imperii praesunt, si minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet quis eorum praecellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est summitas magnitudinis eliquerit, omnibus

4. ¹ non ita *Urs.*: nostro *MF*² eo uti *MR*; uti *F*³ translato *Oeh.*: translatio *MR*⁴ *quaero an scribendum* altioris

---

4. ^a Isa. 40: 25

12

TERTULLIAN

1.4

gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. [6] Adeo etsi in disperso multifarium videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde cum duo dii conferuntur, ut duo reges et duo sununa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni ex sententia comparationis, quia summum ex victoria sua constat, superato aemulo alio magno, non tamen summo, atque ex defctione aemuli solitudinem quandam de singularitate praestantiae sua possidens unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

5. [1] Aut quae ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locupletiorem oporteret credi substantiam divinitatis, si competenteret ei numerus. Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bython et Sigen, tum¹ usque ad xxx aeonum fetus, tanquam Aeneiae scrofae, examen divinitatis effudit. [2] Quaecunque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo, ut ipsa plura post unum. Post unum enim numerus. Quae potuit duo admittere, eadem potuit et plura. Post duo enim multitudo, unione iam excessa. Denique apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, quod nec duos illa regula unum deum sistens, qua deum id esse oporteat cui nihil adaequetur, ut summo magno,

5. ¹ Sigen, tum *Kroy.*: *Sigeneum MR*¹: *Sigen, cum R*³ *edd.*

14

TERTULLIAN

1.5

unicum autem sit cui nihil adaequetur. [3] Iam nunc duo summa magna, duo paria, cui operae pretio, cui emolumento deputarentur? Quid interfuit numeri, cum duo paria non different uno?

Una enim res est quae eadem in duobus est. Etiamsi plura essent paria, tantundem omnia unum fuissent, nullo inter se differendo, qua paria. [4] Porro si neutrum ex duobus altero distat, iam ut ambo summa magna, qua dei ambo, neutrum plus altero praestat, nullam rationem numeri sui ostendunt, praestantiam non habentes. Numerus autem divinitatis sumraa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura eius in anceps deduceretur. Ecce enim duos intuens deos tam pares quam duo summa² magna, quid facerem? [5] Si ambos colerem, vererer² ne abundantia officii supersticio potius quam religio existimaretur, quia duos tam pares et in altero ambos possem in uno demerer, hoc ipsum testimonio praestans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venerarer, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, aequa recogitarem ne suffundere viderer numeri vanitatem sine differentia supervacui, hoc est ut tutius censerem neutrum colendum quam alteram cum scrupulo colendum aut ambos vane.

6. [1] Sic adhuc videmur disputare quasi Marcion duos pares constitut. Nam dum defendimus deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tanquam de duabus paribus de his retractavimus: nihilominus tamen docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse, alioquin certi Marcionem dispare deos constituere, alterum iudicem, ferum, bellipotentem, alterum mitem, placidum et tantummodo bonum atque optimum. [2] Dispiciamus aequa et hanc partem, an diversitas saltim duos capiat, si

5. ²⁻² ita pungebam

16

TERTULLIAN

1.6

parilitas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrocinabitur nobis, utpote quae totum statum vindicet divinitatis. Conveniens enim et quodammodo inlecta manu detinens adversarii sensum non negantis creatorem deum iustissime praescribo illi diversitati locum non esse inter eos quos¹ ex aequo deos confessus non potest facere diversos, non quia non et homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse, sed quia deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. [3] Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere quem deum non negat, non potest admitti ut summo magno aliquam adscribat diminutionem, qua subiciatur alii summo magno. Desinit enim, si subiciatur. Non est autem dei desinere de statu suo, id est de summo magno. Nam et in illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit in creatore. [4] Ita cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut maius sit aut minus, neutrum altero aut sublimius aut deiectius. Nega deum quem dicis deteriorem; nega summum magnum quem credis minorem. Deum vero confessus utrumque duo summa magna confessus es. Nihil alteri adimes aut alteri adscribes. Agnoscens divinitatem negasti diversitatem.

7. [1] Temptabis ad haec de nomine dei concutere retractatum ut passivo et in alios quoque permisso, quia scriptum sit, Deus deo-

rum stetit in ecclesia deorum, in medio autem deos diiudicabit,
et, Ego dixi, vos dii estis: nec tamen idcirco eis competitat pos-
sessio summi magni quia dei cognominentur; ita nec creatori.
[2] Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitaverit, ne tantundem et in
deum Marcionis possit retorqueri, ut et illum deum dictum, nec
ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homi-
nes creatoris. Si communio nominum condicionibus praeiudicat,

6. ¹ quos van der Vliet: qui MR

---

7. ^a Ps. 82: 1, 6

18

TERTULLIAN

1.7

quanti nequam servi regum nominibus insultant, Alexandri
et Darii et Olofernae ? Nec tamen ideo regibus id quod sunt de-
trahetur. Nam et ipsa idola gentium dei vulgo, sed deus nemo ea re
qua deus dicitur. [3] Ita ego non nomini dei nec sono nec notae
nominis huius summum magnum in creatore defendo, sed ipsi
substantiae cui nomen hoc contigit: hanc inveniens solam in-
natam, infectam, solam aeternam et universitatis conditricem, non
nomini, sed statui, nec appellationi, sed condicioni eius summum
magnum et adscribo et vindico. [4] Et ideo, quia deus iam vocari
obtinuit substantia cui adscribo, nomini me adscribere putas,
quia necesse est per nomen ostendam cui adscribam substantiae,
scilicet qua constat qui deus dicitur, et summum magnum ex
substantia, non ex nomine, deputatur. Denique hoc et Marcion
suo deo vindicans, secundum statum, non secundum vocabulum
vindicat. [5] Id ergo summum magnum, quod deo adscribimus ex
substantiae lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse
debere in duabus qui ea substantia constant qua deus dicitur,
quia in quantum dii vocantur, id est summam magna, substantiae
scilicet merito innatae et aeternae ac per hoc magnae et summae, in
tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo
magno haberi. [6] Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas
stabit in deo Marcionis, stabit aequa et in nostro: si non et in nostro,
aequa nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna,
quia prohibet disposita iam regula summi magni comparationem
non sustinentis: nec dispergia, quia et alia summi magni regula
occurrit, diminutionem non admittens. [7] Haesisti, Marcion, in
medio Ponti tui aestu. Utrinque te fluctus involvunt veritatis.
Nec pares nec disparates deos sistere potes. Duo enim non sunt;
quod pertineat proprie ad numeri retractatum. Quamquam tota

20

TERTULLIAN

1.7

materia de duabus deis dimicetur, his interim lineis eam clausi-
mus, intra quas de singularibus iam proprietatibus congrediemur.

8. [1] Primo, supercilio stuporem suum aedificant Marcionitae, quod novum deum proferant,¹ quasi nos veteris dei pudeat. Inflantur et pueri novis calceis, sed a vetere paedagogo calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens deum in vetere mundo et in vetere aevo et sub vetere deo ignotum, inauditum, quem tantis retro saeculis neminem, et ipsa ignorantia antiquum, quidam Jesus Christus, et ille in veteribus nominibus novus, revelaverit, nec alius antehac, gratias ago huic gloriae eorum, maximo adiutorio eius hinc iam haeresim probaturus, novae scilicet divinitatis professionem. [2] Haec erit novitas quae etiam ethnicis deos peperit novo semper ac novo titulo consecrationis cuiusque. Quis deus novus nisi falsus? Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas nec de novitate nec de vetustate, sed de sua veritate censemur. [3] Non habet tempus aeternitas. Omne enim tempus ipsa est. Quod facit, pati non potest. Caret aetate quod non licet nasci. Deus si est vetus, non erit; si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est quam a tempore, arbitro et metatore initii et finis.

9. [1] Scio quidem quo sensu novum deum iactitent, agnitione utique. Sed et ipsam novitatis cognitionem¹ percutientem rudes animas ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere, et hinc iam de ignoto deo provocare. Utique enim quem agnitione a novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. [2] Age igitur, ad lineas rursum et in gradum. Persuade deum ignotum

8. ¹ proferant *Pam.*: praef'erant *MR*

9. ¹ novitatem cognitionis *Eng.* (*sed vix usus erat*)

esse potuisse. Invenio plane ignotis deis aras prostitutas, sed Attica idololatria est. Item incertis diis, sed supersticio Romana est. Porro incerti dei minus noti, ut minus certi, et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto et retro ignoto. Sicut enim ignotum eum fecit deus notus creator, ita et incertum deus certus. [3] Sed non evagabor, uti dicam, Deus si ignotus fuit latitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa et ignota, et similiter nunc quoque incerta, certe immensa aliqua et maior indubitate eo quem abscondit; [4] sed breviter proponam et plenissime essequar, praescribens deum ignorari nec potuisse nomine magnitudinis nec debuisse nomine benignitatis, praesertim in utroque praelatiorem nostro creatore. Sed quoniam animadverto in quibusdam ad formam creatoris provocari oportere omnis dei novi et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debebo, quo constantius utar rationis editae patrocinio. [5] Ante omnia quidem quale est ut qui deum agnoscis creatorem, et priorem de notitia confiteris, non eisdem modis et aliuin scias tibi examinandum quibus iam in alio didicisti deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam prae-ministravit. [6] Duo nunc dei proponuntur, ignotus et notus. De noto

vacat quaestio. Esse eum constat, quia notus non fuisset nisi esset. De ignoto instat altercatio. Potest enim et non esse, quia

9. ^a cf. Acts 17: 23

24

TERTULLIAN

1.9

si esset, notus fuisset. Quod ergo quaeritur quamdiu ignoratur, incertum est quamdiu quaeritur, et potest non esse quamdiu in incerto est. Habes deum certum qua notum, et incertum qua ignotum. [7] Si ita est, ecquid tibi videtur iusta ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Ceterum si ad hanc causam et ipsam adhuc incertam etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quaestionum ex ipsorum quoque argumentorum aequae incertorum retractatu periclitantium de fide per incertum, et ibitur in illas iam indeterminabiles quaestiones, quas apostolus non amat. [8] Sin de certis et indubitatis et absolutis regulae partibus incertis et dubiis et inexpeditis praeiudicabunt⁻² plane in quibus diversitas status invenitur, fortassean non provocentur incerta³ ad formam certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis⁻² [9] cum vero duo dei proponuntur, communis est illis status principalis. Quod enim deus est, ambo sunt, innati, infecti, aeterni. Hic erit status principalis. Cetera viderit Marcion si in diversitate disposuit. Posteriora enim sunt in retractatu, immo nec admittentur, si de principali statu constet. [10] Porro constat, quia dei ambo: et ita de quorum statu constat communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur, si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt cum quibus de communione status principalis censemur, ut proinde et de probatione communicent. Hinc itaque constantissime dirigam deum non esse qui sit hodie incertus quia retro ignotus, quando quem constat esse, ex hoc ipso constat quod nunquam fuerit ignotus, ideo nec incertus.

10. [1] Siquidem a primordio rerum conditor earum cum ipsis

9. ²² anacoluthian indicabam ³ incerta om. Oeh. (casu an ex proposito incertum manet)

---

9. ^b cf. 1 Tim. 1: 4

26

TERTULLIAN

1.10

pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis ut deus cognosceretur. Nec enim si aliquanto posterior Moyses primus videtur in templo litterarum suarum deum mundi dedicasse, idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur, cum totus Moysi stilus notitiam creatoris non instituat sed a primordio enarret, a paradiiso et Adam non ab Aegypto et Moyse recensendam. [2] Denique maior

popularitas generis humani, ne nominis quidem Moysi compotes, nedum instrumenti, deum Moysi tamen norunt; etiam tantam idololatria dominationem obumbrante seorsum tamen illum quasi proprio nomine deum perhibent et deum deorum, et, Si deus dederit, et, Quod deo placet, et, Deo commendo. Vide an noverint quem omnia posse testantur. Nec hoc ullis Moysi libris debent.

[3] Ante anima quam prophetia. Animae enim a primordio conscientia dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis. Iudeorum enim deum dicunt animae deum. Noli, barbare haeretice, priorem Abraham constituere quam mundum. Etsi unius familiae deus fuissest creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. [4] Accipe igitur ab antecessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Nunquam deus latebit, nunquam deus deerit. Semper intellegetur, semper audietur, etiam videbitur, quomodo volet. Habet deus testimonia, totum hoc quod sumus et in quo sumus. Sic probatur et deus et unus, dum non ignoratur, alio adhuc probari laborante.

11. [1] Et merito, inquiunt. Quis enim non tam suis notus est quam

---

extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim ut ali- quid extraneum deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset?¹ quia dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum pertinere, vel ne statim audiret a nobis, Quid ergo illi cum extraneis? Quod plenius suo loco audiet. [2] At nunc satis est nullum probari cuius nihil probatur. Sicut enim creator ex hoc et deus et indubitatus deus, quia omnia ipsius et nihil extraneum illi, ita et alius idcirco non deus quia omnia non eius ideoque et extranea. [3] Denique si universitas creatoris est, iam nec locum video dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicuius² divinitati in creaturis, plane falsae vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum cur non recipiat alicubi deum Marcionis? [4] Igitur et hoc ex forma creatoris expostulo, deum ex operibus cognosci debuisse alicuius proprii sui mundi et hominis et saeculi, quando etiam error orbis propterea deos praesumpserit quos homines interdum confitetur, quoniam aliquid ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et cornmodis vitae. [5] Ita et hoc ex forma dei creditum est divinum esse, instituere vel demon- strare quid aptum³ et necessarium sit rebus humanis. Adeo inde auctoritas accommodata falsae divinitati unde praecesserat verae. Unam saltim cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliqui Triptolemus praedicaretur. [6] Aut exhibe rationem deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset, illo scilicet praeiudicio quo et nostrum deum non

11. ¹ quaero an legendum si deus esset: item paulo infra, Quid ergo tibi

² quaero an legendum alterius   ³ quaero an legendum id quod aptum

---

alias manifestum est esse quam quia totum condidit hoc. Semel enim praescriptio stabit non posse illos et deum confiteri creatorem, et eum quem volunt aequem deum credi non ad eius formam probare quem et ipsi et omnes deum,⁴ [7] ut, quando hoc ipso nemo creatorem deum dubitet quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere deum et illum qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid aut non potuerit. Tertium cessat. Sed non potuisse indignum deo est. [8] Noluisse an dignum, volo inquirere. Dic mihi, Marcion, voluit deus tuus cognosci se quoconque in tempore, an non? alio proposito et descendit et praedicavit et passus resurrexit quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit. Nihil enim circa eum fieret nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem maiore, si falsae? Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se creatoris admisit ligno suspensus. [9] Quanto honestius per aliqua propriae molitionis indicia cognitionem sui praestruisset, maxime adversus eum cognosci habens apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat! Nam et quale est ut creator quidem ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionitae, qui solum se etiam iurans asseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse secundum singularitatis suae praeceptionem, ille autem sublimior sciens inferiorem deum tam instructum nullam sibi prospexerit agnoscendo paraturam? quando etiam insigniora et superbiora opera debuisset condidisse, ut et deus ex operibus

11. ⁴ deum <confitentur> van der Vliet (sed vix usus erat)

32

TERTULLIAN

1.11

cognosceretur secundum creatorem, et ex honestioribus potior et generosior creatore.

12. [1] Ceterum et si esse eum possemus confiteri, sine causa esse eum deberemus argumentari. Sine causa enim esset qui rem non haberet, quia res omnis causa est, ut sit aliquis cuius res sit. Porro in quantum nihil oportet esse sine causa, id est sine re, quia si sine causa sit proinde¹ est atque si non sit non habens rei causam rem ipsam, in tantum deum dignius credam non esse quam esse sine causa. Sine causa est enim qui rem non habendo non habet causam. Deus autem sine causa, id est sine re, esse non debet. [2] Ita quotiens ostendo eum sine causa esse, tanquam sit, hoc constituo non esse illum, quia si fuisset omnino sine causa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine causa ab homine captare, aliter solito deum credere ex operum auctoritate formatum, quia nihil tale prospexit per quod homo deum didicit. [3] Nam etsi credunt plerique in illum, non statim ratione credunt, non habentes dei pignus, opera eius deo digna. Itaque hoc nomine cessationis et defectionis operum et impudentiae et malignitatis affinis est: impudentiae, qua fidem non debitam sibi captat, cui praestruendae nihil prospexit; malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit nihil fidei procurando.

13. [1] Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et deo digna quam creatoris testimonium praesignaverit, narem contrahentes impudentissimi Marcionitae convertuntur ad destructionem operum creatoris. [2] Nimirum, inquiunt, grande opus et dignum deo mundus. Numquid ergo creator minime deus?

12. ¹ proinde *MF*: perinde *R* (*more suo*)

---

34 TERTULLIAN

1.13

Plane deus. Ergo nec mundus deo indignus; nihil etenim deus indignum se fecit, etsi mundum homini non sibi fecit, etsi omne opus inferius est suo artifice. [3] Et tamen, si quale quid fecisse indignum est deo, quanto indignus deo est nihil eum omnino fecisse, vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari? Ut ergo aliquid et de isto huius mundi indigno loquar, cui et apud Graecos ornamenti et cultus, non sordium, nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiae professores, de quorum ingenii omnis haeresis animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aerem, ut Anaximander universa caelestia, ut Strato caelum et terram, ut Zeno aerem et aetherem, ut Plato sidera, quae¹ genus deorum igneum appellat, cum de mundo, considerando scilicet et magnitudinem et vim et potestatem et honorem et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quae omnibus cognoscendis, alendis, conficiendis reficiendisque conspirant, ut plerique physicorum formidaverint² initium ac finem mundo constare, ne substantiae eius, tantae scilicet, minus dei haberentur, quas colunt et Persarum magi et Aegyptiorum bierophantae et Indorum gymnosophistae. [4] Ipsa quoque vulgaris superstitionis communis idolatriae, cum in simulacris de nominibus et fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, et dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam et Iunonem eius in aeream, secundum sonum Graecorum vocabulorum, item Vestam in ignem, et Camenas in aquas, et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam. [5] Sic et Osiris quod semper sepelitur et in uido³ quaeritur et cum gaudio invenitur, reciprocum frugum et vividorum elementorum et recidivi anni fidem argumentantur, sicut aridae et ardentis naturae sacramenta leones Mithrae philosophantur. Et

13. ¹ quae *M*: quod *R* ²formidaverint *R*: formidaverunt *MF*

³ uido *scribam*: vivido, *libri et edd.*; sed mox vividorum *retinendum* *videtur*

---

36 TERTULLIAN

1.13

superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas quam deo indignas. Ad humilia deficiam? Unus, opinor, de sepibus flosculus, non dico de pratis, una cuiuslibet maris conchula, non dico de rubro, una tetraonis pennula, taceo de pavo, sordidum artificem pronuntiabit tibi creatorem?

14. [1] At cum et animalia irrides minutiora quae maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens quemadmodum virtutem in infirmitate secundum apostolum, imitare, si potes, apis aedificia, formicæ stabula, araneæ retia, bombycis stamina, sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuae bestias, cantharidis venena, muscae spicula, culicis et tubam et lanceam. [2] Qualia erunt maiora, cum tam modicis aut iuvaris aut laederis, ut nec in modicis despicias creatorem? Postremo te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem: placebit tibi vel hoc opus dei nostri, quod tuus dominus, ille deus melior, adamavit, propter quem in haec paupertina elementa de tertio caelo descendere laboravit, cuius causa in hac cellula creatoris etiam crucifixus est. [3] Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit creatoris qua suos abluit, nec oleum quo suos unguit, nec mellis et lactis societatem qua suos infantat, nec panem quo ipsum corpus suum repreäsentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapi, destruens quae ille desiderat. [4] Volo inspicere si ex fide saltim, ut non et ipse quae destruis appetas. Adversaris caelo, et libertatem caeli in habitationibus captas. Despicis terram plane inimicæ¹ iam tuae carnis matricem, et omnes medullas eius victui extorques. Reprobas et mare, sed usque ad copias eius, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies

14. ¹ inimicæ *M*: inimica *R*: inimice *FR*³

---

14. ^acf. 2 Cor. 12: 9

---

creatorem. [5] Hypocrita, ut apocarteresi probes te Marcionitam, id est repudiatorem creatoris (nam haec apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret), in quamcunque materiam resolveris, substantia creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiae tuae! Depretias in quibus et vivis et moreris.

15. [1] Post haec, vel ante haec, cum dixeris esse et illi conditionem suam et suum mundum et suum caelum, de caelo quidem illo tertio videbimus si et ad apostolum vestrum discutiendum per venerimus, interim, quaecunque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est ut dominus anno xv¹ Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero anno xv iam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit? Quae frivolis creatoris praecellens utique latere desisset, non latente iam domino suo et auctore. [2] Et ideo si ipsa non potuit manifestari in hoc mundo, quomodo dominus paruit eius in hoc mundo? Si dominum cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi domino fortasse maiorem? Iam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem et ad ipsum deum eius. Ecce enim si et ille habet mundum suum infra se, super creatorem, in loco utique fecit eum cuius spatium vacabat inter

pedes suos et caput creatoris. [3] Ergo et deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat, et erit iam locus ille maior et deo et mundo. Nihil enim non maius est id quod capit eo quod capitur. Et videndum ne qua adhuc illic vacent subsiciva, in quibus et tertius aliqui stipare deus se cum mundo suo possit. Ergo iam incipe deos computare. Erit enim et locus deus, non tantum qua

15. ¹ anno xv M: a xii R edd.

40

TERTULLIAN

1.15

deo maior, sed et qua innatus et infectus ac per hoc aeternus et deo par, in quo semper deus fuerit. [4] Dehinc si et ille mundum ex aliqua materia subiacente molitus est innata et infecta et contemporali deo, quemadmodum de creatore Marcion sentit, redigis et hoc ad maiestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, clusit. Et materia enim deus, secundum formam divinitatis, innata scilicet et infecta et aeterna. Aut si de nihilo molitus est mundum, hoc et de creatore sentire cogetur, cui materiam subicit in substantia² mundi. Sed ex materia et ille fecisse debebit, eadem ratione occurrente illi quoque deo quae opponeretur creatori, ut aequo deo. [5] Atque ita tres interim mihi deos numera Marcionis, factorem et locum et materiam. Proinde et creatorem in loco facit utique eadem condicione censendo, et materiam ei subicit utique innatam et infectam et hoc nomine aeternam, ut domino. Amplius et malum materiae deputans, innatum innatae, infectum infectae et aeternum aeternae, quartum iam hic³ deum fecit. [6] Habes igitur in superioribus tres substanzias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a creatore promittitur, manifestam iam fraudem Marcion patitur ab eis qui duos illum deos inferre prae-sumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

16. [1] Non comparente igitur mundo alio, sicut nec deo eius, consequens est ut duas species rerum, visibilia et invisibilia, duobus auctoribus deis dividant, et ita suo deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in animum, nisi spiritus haereticus, eius esse invisibilia qui nihil visible praemiserit, quam eius qui visibilia operatus invisibilium quoque fidem fecerit, cum iustius multo sit aliquibus exemplariis adnuere quam nullis? [2] Videbimus et apostolus cui auctori invisibilia deputet, cum et illum

15. ² substantia R edd.: substantiam M

³ hic MR: hinc Urs.

---

16. ^a cf. Rom. 1: 20; Col. 1: 16

42

TERTULLIAN

1.16

exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus iustis secuturae scripturarum quoque advocationi fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium adeo creatori deputandam, sicuti tota operatio eius ex diversitatibus constat, ex corporalibus et incorporalibus, ex animalibus et inanimalibus, ex vocalibus et mutis, ex mobilibus et stativis, ex genitalibus et sterilibus, ex aridis et succidis, ex calidis et frigidis. [3] Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma; alia honesta, alia in honesta; alia gemina, alia unica; alia comparia, alia dispara. Proinde et in sensu nunc laetitia, nunc anxietas; nunc amor, nunc odium; nunc ira, nunc lenitas. [4] Quod si ita est, ut aemulae inter se condicionis¹ universitas ista modulata sit, iam igitur et visibilibus invisibilia debentur, non alteri auctori deputanda quam cui et aemula eorum, ipsum creatorem diversum notantia, iubentem quae prohibuit et prohibentem quae iussit, percutientem et sanantem. Cur in hac sola specie uniformem eum capiunt, visibilium solummodo conditorem, quem proinde credendum sit et visibilia et invisibilia condidisse, quem admodum et vitam et mortem, et mala et pacem? Et utique, si illa invisibilia maiora sunt visibilibus creaturis² suo loco magnis, sic quoque congruit eius esse maiora cuius et magna, quia nec magna, nedum maiora, ei competant cuius nec modica comarent.

17. [1] His compressi erumpunt dicere: Sufficit unicunx hoc¹ opus deo nostro, quod hominem liberavit summa et praecipua bonitate sua, et omnibus locustis anteponenda. O deum maiorem, cuius tam magnum opus non potuit inveniri quam in homine dei minoris! Enimvero prius est ut probes eum esse per quae deum

16. ¹ aemulae . . . condicionis *Kroy.*: aemula . . . conditionis *libri et edd.*

² creaturis *libri et edd.*: creatoris *Kroy.* (*sed vix usus erat*)

17. ¹ hoc *om. Oeh.* (*mendose*)

probari oportet, per opera, tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur, an sit, et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis dinoscetur. [2] Ceterum non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat, sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicetur, ut et an liberaverit constet, quia potuerit et esse et non liberasse. Quomodo ergo quia liberasse dicitur, etiam esse creditur, cum potuerit et esse et non liberasse? [3] Nunc in isto articulo ab ignoti dei quaestione deducto satis constitut tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse uti cognosceretur ex operibus, quia si fuisset, cognosci debuisset, et utique a primordio rerum; deum enim non decuisse latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis dei ignoti, ut ceteros quoque ramulos eius excutiam. [4] Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam, cur postea, et non a primordio rerum; quibus utique necessario qua deus, et quidem necessarius qua melior,² latere non debuit. Non enim potest dici non fuisse aut materiam aut causam cognoscendi deum, cum et homo a primordio esset in saeculo, cui nunc subvenit, et malitia creatoris, adversus quam

ut bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et causam et materiam suae revelationis necessariae, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia haec deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus exprobratione serae revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

18. [1] Processerit, age, iam in notitiam quando voluit, quando

17.² necessario ... necessarius qua melior: *ita hunc locum reconstitumdum existimabam: necessarius . . . melior quo necessarior libri et edd.*

46

TERTULLIAN

1.18

potuit, quando hora fatalis advenit. Fortasse enim anabibazon ei obstabat, aut aliquae maleficae, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus. Nam et mathematici plurimum Marcionitae, nec hoc erubentes, de ipsis etiam stellis vivere creatoris. Tractandum et hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit, ut constet an vere, et ita credatur esse quem digne constiterit revelatum.

[2] Digna enim deo probabunt deum. Nos definimus deum primo natura cognoscendum, deinde¹ doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revealandus qui et conditionis et praedicationis operibus tot ac tantis vix tamen hominum fidem² impleverat. [3] Quomodo itaque revelatus est? Si per humanam coniecturam, nego³ deum alias cognosci posse quam per semetipsum, nec tantum ad formam provocans creatoris, vervun et ad condicionem tam divinae magnitudinis quam humanae mediocritatis; ne maior deo homo videri possit, qui eum non ultiro volentem cognosci suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit, cum humana mediocritas facilius deos fingere sibi norit secundum totius aevi experimenta quam verum sectari quem natura iam intellegunt.

[4] Alioquin, si sic homo deum commentabitur quomodo Romulus Consum et Tatius Cloacinam et Hostilius Pavorem et Metellus Alburnum et quidam ante hoc tempus Antinoum, hoc aliis licebit?⁴ Nos Marcionem nauclerum novimus, non regem nec imperatorem.

18. ¹ deinde *R edd.*: dehinc *M*² hominum fidem *Urs.*: hominem fide *M.R*³ nego *van der Vliet*: nega *MR*⁴ post licebit *quaerendi sigmm*

48

TERTULLIAN

1.19

19. [1] Immo, inquiunt Marcionitae, deus noster, etsi non ab initio, etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est in Christo Iesu. Dabitur et in Christum liber de omni statu eius. Distingui enim materias oportet, quo plenius et ordinatus retractentur. Interim satis erit ad praesentem gradum ita occurtere, ut ostendam Christum Iesum non alterius dei circumlatorem quam creatoris, et quidem paucis. [2] Anno xv Tiberii Christus Jesus de

caelo manare dignatus est, spiritus salutaris. Marcionis salutis,¹ qui ita voluit, quoto quidem anno Antonini maioris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis non curavi investigare. De quo tamen constat, Antoninianus haereticus est, sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere cxv et dimidium anni cum dimidio mensis. Tantundem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. [3] Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapis, plana res est. Praeiudicant tempora quod sub Antonino primum processit sub Tiberio non processisse, id est deum Antoniniani imperii Tiberiani non fuisse, atque ita non a Christo revelatum quem constat a Marcione primum² praedicatum. [4] Hoc nunc ut probem constare, quod superest ab ipsis adversariis sumam. Separatio legis et evangelii proprium et principale opus est Marcionis, nec poterunt negare discipuli eius quod in summo instrumento habent, quo denique initiantur et indurantur in hanc haeresim. Nam hae sunt Antitheses Marcionis, id est contrariae oppositiones, quae conantur discordiam evangelii cum lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti diversitatem quoque argumententur deorum. [5] Igitur cum ea separatio legis et evangelii ipsa sit quae alium deum evangelii insinuaverit adversus deum legis, appetit ante eam separationem deum³ in notitia non fuisse

19. ¹ salutis MR: salutem Urs. (sed vix opus erat) ² primum R³: primo MR¹ ³ quaero an scribendum deum eum

---

50

TERTULLIAN

1.19

qui ab argumento separationis innotuit, atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus evangelii legisque pacem, quam retro illaesam et inconcussam ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis illa utique ratio servavit quae non alium deum et legis et evangelii tuebatur praeter creatorem, adversus quem tanto post tempore separatio a Pontico immissa est.

20. [1] Huic expeditissimae probationi defensio quoque a nobis necessaria est adversus obstrepitacula diversae partis. Aiunt enim Marcionem non tam innovasse regulam separationis legis et evangelii quam retro adulteratam recurasse. O Christe, patientissime domine, qui tot annis interversionem praedicationis tui sustinuisti, donec scilicet tibi Marcion subveniret! [2] Nam et ipsum Petrum ceterosque, columnas apostolatus, a Paulo reprehensos opponunt quod non recto pede incederent ad evangelii veritatem, ab illo certe Paulo qui adhuc in gratia rufus, trepidans denique ne in vacuum cucurisset aut curreret, tunc primum cum antecessoribus apostolis conferebat. [3] Igitur si ferventer adhuc, ut neophytus, adversus Iudaismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum scilicet convictum,¹ postmodum et ipse usu omnibus omnia futurus, ut omnes lucraretur, Iudeis quasi Iudeus, et eis qui sub lege tanquam in lege, tu illam solius conversationis, placiture postea accusatori suo, reprehensionem suspectam vis haberi etiam de praedicationis erga deum prævaricatione. [4] Atquin de praedicationis unitate, quod supra legi-

mus, dextras iunxerant, et ipsa officii distributione de evangelii societate condixerant: sicut et alibi, Sive ego, inquit, sive illi, sic praedicamus. Sed et si quosdam falsos fratres irrepsisse descriptis,

20. ¹ passivum scilicet <vindicans> convictum, van der Vliet: falso quidem, uti improbans melius scriptoris sensui respondisset

---

20. ^acf. Gal. 2: 11-14   ^b cf. 1 Cor. 9: 20   ^c cf. Gal. 2:9   ^d 1 Cor. 15: 11

52

TERTULLIAN

1.20

qui vellent Galatas ad aliud evangelium transferre, ipse demon-
strat adulterium illud evangelii non ad alterius dei et Christi
fidem transferendam, sed ad disciplinam legis conservandam.
habuisse intentionem, deprehendens scilicet illos circumcisionem
vindicantes et observantes tempora et dies et menses et annos
Iudaicarum caeremoniarum, quas iam exclusas agnovisse de-
buerant, secundum innovatam dispositionem creatoris olim de
hoc ipso praedicantis per prophetas suos: ut per Esaiam, Vetera
transierunt, inquit, ecce nova quae ego nunc facio; et alibi, Et
disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros cum
illos eduxissem de terra Aegypti. Sic et per Hieremiam, Re-
novate vobis novamen novum, et circumcidimini deo vestro, et
circumcidimini praeputia cordis vestri. [5] Hanc ergo circumcisio-
nem iam sistens apostolus et hoc novamen illas quoque vetustates
caeremoniarum dissuadebat de quibus idem conditor earum
quandoque cessaturis profitebatur per Osee, Et avertam omnes
iocunditatis eius et dies festos eius et neomenias et sabbata et
omnes caeremonias eius. Sic enim per Esaiam, Neomenias vestras
et sabbata et diem magnum non sustineo, ferias et ieinium et
dies festos vestros odit anima mea. [6] Quodsi et creator omnia haec
iampridem recusaverat, et apostolus ea iam recusanda pronuntia-
bat, ipsa apostoli sententia consentanea decretis creatoris probat
non alium deum ab apostolo praedicatum quam cuius decreta
cupiebat iam agnosci, falsos et apostolos et fratres notans in hac
causa qui evangelium Christi creatoris transferrent a novitate
praenuntiata a creatore ad vetustatem recusatam a creatore.

21. [1] Ceterum si qua novum deum praedicans veteris dei legem
cupiebat excludere, quare de deo quidem novo nihil praescribit,
sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam fide manente in crea-
torem sola lex eius concessare debebat? Ut et psalmus ille pre-
cinuerat: Disrumpamus vincula a nobis eorum et abiciamus

---

20. ^e cf. Gal. 2: 4 ^f Isa. 43: 19 ^g Jer. 31: 31 sq. ^h Jer. 4:3

ⁱ Hos. 2: 11 ^j Isa. 1:14

54

TERTULLIAN

1.21

eorum iugum a nobis; ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus convenerunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius. [2] Et utique, si alias deus praedicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servanda legis necne, non pertinentis scilicet ad dominum novum et aemulum legis. Ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quaestionem veteris et alienae legis, verum omnem eius mentionem. Sed hic erat totus status quaestionis, quod, cum idem deus legis in Christo praedicaretur, legi eius derogaretur. [3] Stabat igitur fides semper in creatore et Christo eius, sed conversatio et disciplina nutabat. Nam et alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis disceptabant, deo nemo. Nam si fuisset haec quoque quaestio disceptata, et ipsa apud apostolum inveniretur, vel quanto principalis. [4] Quodsi post apostolorum tempora adulterium veritas passa est circa dei regulam, ergo iam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa dei regulam, et non alia agnoscenda erit traditio apostolorum quam quae hodie apud ipsorum ecclesias editur. Nullam autem apostolici census ecclesiam invenias quae non in creatore christianizet. Aut si hae erunt a primordio corruptae, quae erunt integrae? nimurum adversariae creatoris? [5] Exhibe ergo aliquam ex tuis apostolici census, et obduxeris. Igitur cum omnibus modis constet alium deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem quam creatorem, satis iam et probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam dei haeretici

21. ^a Ps. 2: 3, 1, 2

56

TERTULLIAN

1.21

ex evangelii et legis separatione coepisse, et definitio superior instructa est, non esse credendum deum quem homo de suis sensibus composuerit, nisi plane prophetes, id est non de suis sensibus. [6] Quod si Marcion poterit dici, debebit etiam probari. Nihil retractare oportebat. Hoc enim cuneo veritatis omnis extruditur haeresis, cum Christus non alterius dei quam creatoris circumlator ostenditur.

22. [1] Sed quomodo funditus evertetur antichristus, nisi ceteris quoque injectionibus eius elidendis locus detur, relaxata prae-scriptionum defensione? Accedamus igitur iam hinc ad ipsam dei personam, vel potius umbram et phantasma, secundum Christum ipsius, per idque examinetur per quod creatori praefertur. [2] Et utique erunt regulae certae ad examinandam dei bonitatem. Sed prius est ut inveniam illam et apprehendam, et ita ad regulas perducam. Cum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materiarum et introitu' causarum, cum quibus debuerat inveniri, exinde agens quo agi habuit. [3] Erat enim iam mors, et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia creatoris, adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primae huic regulae divinae bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens ut causa coepit. Omnia enim in deo naturalia et ingenita esse debebunt, ut sint aeterna, secundum statum

ipsius, ne obvenientia² et extranea reputentur, ac per hoc temporalia et aeternitatis aliena. [4] Ita et bonitas perennis et iugis exigetur in deo, quae in thesauris naturalium proprietatum

22. ¹ introitu M: in introitu R

² obvenientia R edd.: obventicia M

58

TERTULLIAN

1.22

reposita et parata antecederet causas et materias suas, et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecedebat. Denique et hic non minus quaeram, cur non a primordio operata sit bonitas eius, quam de ipso quaequivimus, cur non a primordio sit revelatus. Quidni? qui per bonitatem revelari haberet, si qui fuisset. Non posse quid deo non licet, nedum naturalibus suis fungi; [5] quae si continentur quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sui natura non novit. Hinc censemur, si agat;³ sic nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturae nomine. [6] Natura enim se non potest nolle, quae se ita dirigit ut si cessaverit non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere bonitas.⁴ Ergo non fuit naturalis bonitas quae potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, iam nec aeterna credenda, nec deo par quia non aeterna, dum non naturalis quae denique nullam sui perpetuitatem aut de praeterito constitutat aut de futuro repromittat. [7] Nam et a primordio non fuit et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur cum constet in primordio cessasse bonitatem dei illius (non enim a primordio liberavit hominem), et voluntate potius eam quam infirmitate cessasse, iam voluntas suppressae bonitatis finis invenietur malignitatis. [8] Quid enim tam malignum quam nolle prodesse cum possis, quam utilitatem cruciare, quam iniuriam sinere? Totum denique creatoris elogium in illum rescribetur qui saevitias eius bonitatis suaे mora iuvit. Nam in cuius manu est quid ne fiat, eius iam deputatur cum fit. Homo damnatur in mortem ob unius arbusculae delibationem, et exinde

22. ³ agat Ciacconius: agatur MR

⁴ bonitas Pam.: bonitatis MR (manifesto errore)

60

TERTULLIAN

1.22

proficiunt⁵ delicta cum poenis, et pereunt iam omnes qui paradisi nullum caespitem norunt. [9] Et hoc melior aliqui deus aut nescit aut sustinet.⁶ Si ut ex hoc melior inveniretur quanto creator deterior haberetur,⁶ satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit oneratum, operationibus eius admissis, et saeculum in vexatione detinuit. Quid de tali medico iudicabis qui nutriat morbum mora praesidii et periculum extendat dilatatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? [10] Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissorem, iniuriae fautorem, gratiae lenocinatorem,

benignitatis praevaricatorem quam non statim causae suaee
exhibituit; plane exhibiturus,⁷ si natura bonus et non accessione,
si ingenio optimus et non disciplina, si ab aevo deus et non a
Tiberio, immo, quod verius, a Cerdone et Marcione. Tiberio
nunc deus ille praestiterit ut imperio eius divina bonitas in terris
dedicaretur.

23. [1] Aliam illi regulam praetendo, sicut naturalia ita rationalia
esse debere in deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec
aliud quid bonum haberi liceat quod non rationaliter bonum sit,
nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. **[2]** Facilius malum
cui rationis aliquid affuerit pro bono habebitur quam ut bonum
ratione desertum non pro malo iudicetur. Nego rationalem boni-
tatem dei Marcionis iam hoc primo quod in salutem processerit
hominis alieni. **[3]** Scio dicturos atquin hanc esse principalem et per-
fectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis in extraneos
voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque
nostros et hoc nomine iam extraneos diligere iubeamur. **[4]** Cum ergo
non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum,

22. ⁵ proficiunt (= proficiscuntur) *MF*, *omni modo retinendum erat*: prosiliunt *R*
⁶⁻⁶ *ita pungendum arbitrabar*   ⁷ exhibiturus *post plane transtuli*: si natura
bonus exhibiturus *MR*

---

cessando praeiudicavitcum extraneo nihil sibi esse. Ceterum disci-
plinam diligendi extraneum vel inimicum antecessit praeceptum
diligendi proximum tanquam teipsum, quod etsi ex lege creatoris,
et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum,
sed potius exstructum. Nam quo magis proximum diligas, diligere
iuberis inimicum et extraneum. **[5]** Exaggeratio est debitae bonitatis
exactio indebitae. Antecedit autem debita indebitam, ut princi-
palis, ut dignior, ut ministra¹ et comite sua, id est indebita, prior.
Igitur cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex
iustitia, secunda autem in alienam ex redundantia iustitiae super
scribarum et pharisaeorum, quale est secundam ei rationem re-
ferri cui deficit prima, non habenti proprium hominem, ac per
hoc quoque exiguae? Porro exigua, quae suum non habuit, quo-
modo in alienum redundavit? **[6]** Exhibe principalem rationem, et
tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest
vindicari, tanto abest ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat.
Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extra-
neum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit alio modo
destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extra-
neum bonitas, si sine iniuria eius operetur cuius est res. Quam-
cunque bonitatem iustitia prima efficit rationalem. Sicut² in
principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si
iusta sit, sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit
iniusta. **[7]** Ceterum qualis bonitas quae per iniuriam constat, et
quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus
rationalis habeatur bonitas iniuriosa. Pro extraneo vero, cui nec
proba legitime deberetur, qua ratione tam iniusta rationalis
defendetur? Quid enim iniustius, quid iniquius et improbus quam

23.¹ ut ministra MF: ministra R edd. Cetera hunc in modum interpungenda censebam
² Sicut Kroy.: sic et libri et edd. Item post si iusta sit levius putabam interpungendum

---

23.^a cf. Lev. 19: 18; Matt. 22: 39

64

TERTULLIAN

1.23

ita alieno benefacere servo ut domino eripiatur, ut alii vindicetur,
ut adversus caput domini subornetur, et quideni, quo indignius,
in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub
ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in
saeculo, nedum plagiator. [8] Non aliter deus Marcionis irrumpens
in alienum mundum, eripiens deo hominem, patri filium,
educatori alumnum, domino famulum, ut eum efficiat deo im-
pium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam.
Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis?
[9] Non putem impudentiorem quam qui in aliena aqua alii deo
tinguitur, ad alienum caelum alii deo expanditur, in aliena terra
alii deo sternitur, super alienum panem alii deo gratiarum actioni-
bus fungitur, de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynae
et dilectionis operatur. Quis iste deus tam bonus ut homo ab illo
malus fiat, tam propitius ut alium illi deum, et dominum quidem
ipsius, faciat iratum?

24. [1] Sed deus sicut aeternus et rationalis, ita opinor et perfectus
in omnibus: Eritis enim perfecti, quemadmodum pater vester qui
in caelis est. Exhibe perfectam quoque bonitatem eius. Etsi de
imperfecta satis constat, quae neque naturalis invenitur neque ra-
tionalis, nunc et alio ordine traducetur; nec iam imperfecta, immo
et defecta, exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum,
quae non in omnibus exhibetur. [2] Non enim omnes salvi fiunt, sed
pauciores omnibus et Iudaeis et Christianis creatoris. Pluribus
vero pereuntibus quomodo perfecta defenditur bonitas ex maiore
parte cessatrix, paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni,
partaria exitii? Quodsi plures salvi non erunt, erit iam non
bonitas sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est

24.^a Matt. 5: 48

66

TERTULLIAN

1.24

quae facit salvos, ita malignitatis quae non facit salvos. Magis
autem non faciens salvos dum paucos facit, perfectior erit in non
iuvando quam iuvando. Non poteris et in creatorem referre boni-
tatis¹ in omnes defectionem. [3] Quem enim iudicem tenes, dispen-
satorem, si forte, bonitatis ostendis intellegendum, non profusorem,
quod deo tuo² vindicas. Usque adeo hac sola eum praeferas boni-
tate creatori quam si solam profitetur et totam, nulli deesse
debuerat. Sed nolo iam de parte maiore pereuntium imperfectum
bonitatis arguere deum Marcionis. Sufficit ipsos quos salvos facit

imperfectae salutis inventos imperfectam bonitatem eius ostendere, scilicet anima tenus salvos, carne deperditos, quae apud illum non resurget. Unde haec dimidiatio salutis nisi ex defectione bonitatis? [4] Quid erat perfectae bonitatis quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a creatore, totum a deo optimo allectum? Quod sciam,³ et caro tinguitur apud illunij et caro de nuptiis tollitur, et caro in confessione nominis desaevitur. Sed etsi carni delicta reputantur, praecedunt animae reatus, et culpae principatus animae potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. Carens denique anima caro hactenus peccat. Ita et in hoc iniusta bonitas et sic quoque imperfecta, innocentiorum substantiam relinquens in exitium, obsequio non arbitrio delinquentem; [5] cuius Christus etsi non induit veritatem, ut tuae haeresi visum est, imaginem tamen eius subire dignatus est. Ipso⁴ quod mentitus est illam, aliquid ei debuit debuisse. Quid est autem homo aliud quam caro, siquidem nomen hominis materia corporalis, non animalis, ab auctore sortita est? Et fecit hominem deus, inquit, limum de terra, non animam; anima enim de

24. ¹ bonitatis *Kroy.*: bonitatem *MR* ² deo tuo *Pam.*: tuo *R* ³ quod sciam *Rig.*: quod si iam *MR* ⁴ ipso *Oeh.*: ipsum *libri et edd.*

---

24. ^b Gen. 2: 7 sq.

---

afflatu: Et factus est homo in animam vivam; quis? utique qui de limo: Et posuit deus hominem in paradiiso; quod finxit, non quod flavit; qui caro nunc, non qui anima. Itaque si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quae non iam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? [6] Si plena est gratia et solida misericordia quae soli animae salutaris est, plus praestat haec vita, qua toti et integri sumimur. Ceterum ex parte resurgere multari erit, non liberari. Erat et illud perfectae bonitatis, ut homo liberatus in fidem dei optimi statim eximeretur de domicilio atque dominatu dei saevi. [7] At nunc et febricitas, o Marcionita, et ceteros tribulos et spinas dolor carnis tuae tibi edit, nec fulminibus tantum aut bellis et pestibus aliisque plagis creatoris, sed et scorpis eius obiectus. In quo te putas liberatum de regno eius, cuius te muscae adhuc calcant? Si de futuro erutus es, cur non et de praesenti, ut perfecte? Alia est nostra condicio apud auctorem, apud iudicem, apud offensum principem generis. Tu tantummodo bonum deum praeferes. Non potes autem perfecte bonum ostendere a quo non perfecte liberaris.

25. [1] Quod attinet ad bonitatis quaestionem, his lineis deduximus eam minime deo adaequari, ut neque ingenitam neque rationalem neque perfectam, sed et improbam et iniustum et ipso iam bonitatis nomine indignam, quod scilicet in quantum deo congruat, in tantum deum non esse conveniat qui de tali bonitate etiam praeferatur, nec de tali modo, verum et sola. [2] Iam enim et hoc discuti par est, an deus de sola bonitate censendus sit, negatis ceteris

appendicibus, sensibus et affectibus, quos Marcionitae quidem a deo suo abigunt in creatorem, nos vero et agnoscimus in creatore ut deo dignos. Et ex hoc quoque negabimus deum in quo non

---

70

TERTULLIAN

1.25

omnia quae deo digna sint constant. [3] Si aliquem de Epicuri schola deum affectavit Christi nomine titulare, ut quod beatum et incorruptibile sit neque sibi neque alii molestias praestet (hanc enim sententiam ruminans Marcion removit ab illo severitates et iudiciarias vires), aut in totum immobilem et stupentem deum concepisse debuerat (et quid illi cum Christo, molesto et Iudeis per doctrinam et sibi per crucem?¹), aut et de ceteris motibus eum agnovisse (et quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario?). [4] Ecce enim hoc ipso quod retro quietus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum aevi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novae voluntati, ut et ceteris motibus videatur obnoxius? Quae autem voluntas sine concupiscentiae stimulo est? Quis volet quod non concupiscet? Sed et cura accedet voluntati. [5] Quis enim volet quid et concupiscet, et non curabit? Igitur cum et voluit et concupiit in hominis salutem, iam et sibi et aliis negotium fecit, Epicuro nolente, consiliario Marcione.² Nam et adversarium sibi constituit ipsum illud adversus quod et voluit et concupiit et curavit, sive delictum sive mortem, in primis ipsum arbitrum eorum et dominum, hominis creatorem. [6] Porro nihil sine aemulatione decurrit quod sine adversario non erit. Denique volens et concupiscens et curans hominem liberare hoc ipso iam aemulatur et eum a quo liberat, adversus eum scilicet sibi liberatus, et ea³ de quibus liberat, in alia liberatus. Proinde enim aemulationi occurrant necesse est officiales sua in ea quae

25. ¹ per crucem scribebam: de qua scriptura vide sis IV. 40, 42, 43, ubi cod. Monte-pessulano ter tamen pro crucem legitur, veramque lectionem restituit Rhenanus: per ihm M: per Iesum R: per sensum Urs.: quae omnia quid sibi velint vix intellego

² Marcione Urs.: Marcionis MR edd.   ³ liberatus, et ea Urs.: liberatus eum MFR³: liberatus cum R¹

72

TERTULLIAN

1.25

aemulatur, ira, discordia, odium, deditatio, indignatio, bilis, nolentia, offensa. [7] Haec omnia si aemulationi adsistunt, aemulatio autem liberando homini procurat, liberatio autem hominis operatio bonitatis est, non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per quos administratur adversus creatorem, ne sic quoque irrationalis praescribatur, si careat et sensibus et affectibus debitum. Haec multo plenius defendemus in causa creatoris, in qua et exprobrantur.

26. [1] At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso praeconio solitariae bonitatis, qua nolunt ei adscribere eiusmodi motus animi quos in creatore reprehendunt. Si enim neque aemulatur

neque irascitur neque damnat neque vexat, utpote qui nec iudicem praestat, non invenio quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. [2] Quale est enim ut praecepta constitutae non executurus, ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non iudicaturus, extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis? Cur enim prohibet admitti quod non defendit admissum, cum multo rectius non prohibuisset quod defensurus non esset quam ut non defenderet quod prohibuisset? Immo et pennisse directo debuit, sine causa prohibitus, ut non defensurus. [3] Nam et nunc tacite permisum est quod sine ultione prohibetur. Et utique non aliud prohibet admitti quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo qui non offenditur facto quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratae voluntatis. Aut si offenditur, debet irasci; si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est irae, et ira debitum offensae, et offensa, ut dixi, comes frustratae voluntatis. Sed non ulciscitur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur, ergo nec laeditur voluntas eius cum fit quod fieri

---

74

TERTULLIAN

1.26

noluit, et fit iam delictum secundum voluntatem eius, quia non fit adversus voluntatem quod non laedit voluntatem. [4] Aut si hoc erit divinae virtutis sive bonitatis, nolle quidem fieri et prohibere fieri, non moveri tamen si fiat, dicimus iam motum esse illum qui noluit, et vane non moveri ad factum qui motus sit ad non facendum, quando noluit fieri. Nolendo enim prohibuit. Non enim et iudicavit nolendo fieri et idcirco prohibendo? Non faciendum enim iudicavit et prohibendum pronuntiavit. [5] Ergo et ille iam iudicat.¹ Si indignum est deum iudicare, aut si eatenus dignum est deum iudicare qua tantummodo nolit et prohibeat, non etiam defendat admissum, atquin nihil deo tam indignum quam non exequi quod noluit et prohibuit admitti: primo, quod qualicunque sententiae suae et legi debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem; secundo, quia aemulum sit necesse est quod noluit admitti et nolendo prohibuit; malo autem parcere deumindignius sit quam animadvertere, et quidem deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali aemulus, ut boni amorem odio mali exerceat et boni tutelam expugnatione mali impleat.¹

27. [1] Sed iudicat plane malum nolendo et damnat prohibendo, dimittit autem non vindicando et absolvit non puniendo. O deum veritatis praevaricatorem! sententiae suae circumscriptorem! Timet damnare quod damnat, timet odisse quod non amat, factum sinit quod fieri non sinit, mavult ostendere quid nolit quam probare. Hoc erit bonitas imaginaria, disciplina phantasma et ipsa, transfunctoria praecepta, secura delicta. [2] Audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis! deus melior inventus

26. ¹⁻¹ ita interpungendum censebam

76

TERTULLIAN

1.27

est, qui nec offenditur nec irascitur nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exteris tenebris: bonus tantum est. Denique prohibet delinquere, sed litteris solis. In vobis est, si velitis illi obsequium subsignare, ut honorem deo habuisse videamini; timorem enim non vult.

[3] Atque adeo prae se ferunt Marcionitae quod deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem diligitur. Stulte, quem dominum appellas, negas timendum, cum hoc nomen potestatis sit, et iam timenda? At quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competit et amor propter pietatem et timor propter potestatem, nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem et timeas propter disciplinam. [4] Sic denique plagiarii diliguntur, non etiam timentur. Non enim timebitur nisi iusta et ordinaria dominatio, diligi autem potest etiam adultera; sollicitatione enim constat, non auctoritate, et adulteratione, non potestate. Quid denique adulantius quam delicta non exequi? [5] Age itaque, qui deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis, summum, quod sciām, fructum vitae omnibus qui deum non timent? Quid non frequentas tam sollemnes voluptates circifurentis et caveae saevientis et scenaē lascivientis? Quid non et in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo iam times delictum, et timendo probasti illum timeri qui prohibet delictum. Aliud est si eadem dei tui perversitate quem non times observes, qua et ille quod non vindicat prohibet. [6] Multo adhuc vanius cum interrogati, Quid fiet peccatori cuique die illo? respondent abici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? Iudicatur enim abiciendus, et utique iudicio damnationis; nisi si in salutem abiciatur peccator, ut et hoc deo optimo competit. Et quid erit abici, nisi

mittere id quod erat consecuturus si non abiceretur, id est salutem? Ergo salutis in detrimentum abicietur, et hoc decerni non poterit nisi ab irato et offenso et executore delicti, id est iudice.

28. [1] Exitus autem illi abieco quis? Ab igne, inquiunt, creatoris deprehendetur. Adeone nullum habet elementum vel in hanc causam provisum quo peccatores suos vel sine saevitia releget, ne illos dedat creatori? Quid tunc creator? Credo, sulphuratiorem eis gehennam praeparabit, ut blasphemis suis scilicet; nisi quod deus zelotes fortassean desertoribus adversarii sui parcat. O deum usquequa perversum, ubique irrationalem, in omnibus vanum, atque ita neminem! [2] cuius non statum, non condicionem, non naturam, non ullum ordinem video consistere, iam nec ipsum fidei eius sacramentum. Cui enim rei baptismū quoque apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere qui non videbitur retinere? Quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absolveret a morte qui non devinxit ad mortem? Devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si regeneratio est hominis, quomodo regenerat qui non generavit? [3] Iteratio enim non competit ei a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est spiritus sancti, quomodo spiri-

tum attribuet qui animam non prius contulit? Quia suffectura est quodammodo spiritus anima. Signat igitur hominem nunquam apud se resignatum, lavat hominem nunquam apud se coinquatum, et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis. [4] Nec rusticus terram rigabit fructum non relaturam, nisi tam vanus quam deus Marcionis. Proinde cur tantam sive sarcinam sive gloriam infirmissimae aut indignissimae carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disciplinae vanitate,

---

80 TERTULLIAN

1.28

qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut onerat infirmam aut exornat indignam? Quid non salute remunerat quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem operis, non rependens carni salutem? Quid et honorem sanctitatis in illa mori patitur?

29. [1] Non tinguitur apud illum caro nisi virgo, nisi vidua, nisi caelebs, nisi divortio baptismata mercata, quasi non etiam spadonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione coniugii institutio ista constabit. [2] Videamus an iusta, non quasi destructuri felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitae assertores libidinis atque luxuriae, sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus et sectemur et praeferas, non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim proicimus sed deponimus nuptias, nec praescribimus sed suademos sanctitatem, servantes et bonum et melius pro viribus cuiusque sectanda,¹ tunc denique coniugium exserte defendantes cum inimice accusatur spurcitiae nomine in destructionem creatoris, qui proinde coniugium pro rei honestate bene-dixit in crementum generis humani, quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. [3] Non ideo autem et cibi damnabuntur quia operiosus exquisiti in gulam committunt, ut nec vestitus ideo accusabuntur quia pretiosius comparati in

29. ¹ sectanda *scribebam*: sectando *libri et edd.*

---

82 TERTULLIAN

1.29

ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur quia intemperantius diffusae in luxuriam inardescunt. Multum differt inter causam et culpam, inter statum et excessum. [4] Ita huiusmodi non institutio sed exorbitatio reprobanda est, secundum censuram institutoris ipsius, cuius est tam, Crescite et multiplicamini, quam et, Non adulterabis, et, Uxorem proximi tui non concupisces, morte punientis et incestam sacrilegam atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam. Sed et si nubendi iam modus ponitur, quem quidem apud nos spiritalis ratio paraclete auctore defendit unum in fide matrimonium praescribens, eiusdem erit modum figere qui modum aliquando diffuderat, is colliget qui sparsit, is caedet silvam qui plantavit, is metet segetem qui seminavit, is dicet, Superest ut et qui uxores habent sic sint quasi non habeant, cuius et retro fuit Crescite et multiplicamini; eiusdem finis cuius et initium. [5] Non tamen ut

accusanda caeditur silva, nec ut damnanda secatur seges, sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res non ut mala securem et falcem admittit sanctitatis, sed ut matura defungi, ut ipsi sanctitati reservata, cui caedendo² praestaret messem.³ Unde iam dicam deum Marcionis, cum matrimonium ut malum et impudicitiae negotium reprobat, adversus ipsam facere sanctitatem, cui videtur studere. Materiam enim eius eradit, quia si nuptiae non erunt sanctitas nulla est. [6] Vacat enim abstinentiae testimonium cum licentia eripitur, quoniam ita quaedam in diversis probantur. Sicut et virtus in infirmitate perficitur, sic et abstinentia nubendi in facultate dinoscitur. Quis denique abstinens dicetur sublato

29. ² caedendo MR: credendo F   ³ praestaret messem Oeh. (*quod quia melius non poteram relinquendum putabam: sed forsan possis cui cedendo praestaret esse*): praestaret esse MR¹: praestaret et esse R³

29. ^a Gen. 1: 28   ^b Exod. 20: 14, 17 ^c cf. Lev. 20: 11-17   ^d 1 Cor. 7:29

eo a quo abstinendum est? Quae temperantia gulae in fame? Quae ambitionis repudiatio in egestate? Quae libidinis infrenatio in castratione? [7] Iam vero semen generis humani compescere totum, nescio an hoc quoque optimo deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet quem vetat nasci, de quo nascitur auferendo? Quomodo habebit in quo bonitatem suam signet, quem esse non patitur? Quomodo diligit cuius originem non amat? [8] Timet forsitan redundantiam subolis, ne laboret plures liberando, ne multos faciat haereticos, ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit humanior⁴ duritia Pharaonis, nascentium enecatrix? Nam ille animas adimit, hic non dat; ille aufert de vita, hic non admittit in vitam. Nihil apud ambos de homicidio differt. Sub utroque homo interficitur, sub altero iam editus, sub altero edendus. Gratus esses, o dee haeretice, si isses in dispositionem creatoris, quod marem et feminam miscuit; utique enim et Marcion tuus ex nuptiis natus est. [9] Satis haec de deo Marcionis, quem et definitiones unicae divinitatis et condiciones statuum eius omnino non esse confirmant. Sed et totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde si cui minus quid videmur egisse, speret reservatum suo tempori, sicut et ipsarum scripturarum examinationem quibus Marcion utitur.

29. ⁴ humanior MR¹: immanior R³ edd. (quaerendi signo omisso)

LIBER SECUNDUS

1. [1] Occasio reformandi opusculi huius, cui quid acciderit primo libellulo praefati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus deis aduersus Marcionem retractandis suum cuique titulum et volumen distingueremus pro materiae divisione, alterum deum definientes omnino non esse, alterum defendantes digne deum esse, quatenus ita Pontico placuit alterum inducere, alterum excludere. Non enim poterat aedificare mendacium sine demolitione veritatis. Aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet exstrueret. Sic aedificat qui propria paratura caret. [2] Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille qui creatori superducitur, ut falso deo depulso regulis certis et unicam et perfectam praescribentibus divinitatem, nihil iam quaereretur in deum verum, quem quanto constaret esse sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcumque sine controversia haberi deceret, adorandum potius quam iudicandum, et demerendum magis quam retractandum, vel quam¹ timendum ob severitatem. [3] Quid enim amplius homini necessarium quam cura in deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alias deus non erat?

2. [1] At nunc negotium patitur deus omnipotens, dominus et conditor universitatis, ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia nunquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium: nisi quod solis haereticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt, propterea alium deum existimantes praesumendum quia quem constat esse reprehendere magis possunt quam negare, de arbitrio sensus sui pensitantes deum, aliqui proinde atque si caecus¹ vel fluitantibus oculis ideo

1. ¹ *quaero an legendum sit* vel <amandum propter bonitatem> quam timendum etc.

2. ¹ *caecis Salmasius (sed vereor ut opus fuerit)*

alium solem praesumere velit mitiorem et salubriorem quia quem videat non videt. [2] Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat, et quando non putas, optimus et utilis, et cum tibi acrior et infestior vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suae par est. Eam tu si perspicere non vales, iam nec ullius alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique maioris. [3] Nam qui in inferiorem deum caecutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuae parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum et hoc ipso satis visum, cum id primum conspiceris eum esse quem non scias nisi ex parte qua voluit ipse? Sed deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas, immo et accusas quasi sciens, quem si scires non accusares, immo nec retractares. Reddens nomen illi negas substantiam nominis, id est magnitudinis quae deus dicitur, non tantam eam agnoscens quantam si homo omnifariam nosse potuisset magnitudo non esset. [4] Esaias iam tum apostolus pro

spiciens haeretica corda, Quis, inquit, cognovit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? aut ad quem consultavit, aut viam intellectus et scientiae quis demonstravit ei? Cui et apostolus condicet, O profundum divitiarum et sophiae dei, ut ininvestigabilia² iudicia eius, utique dei iudicis, et in investigabiles² viae eius, utique intellectus et scientiae, quas ei nemo monstravit, nisi forte isti censorses divinitatis, dicentes, Sic non debuit deus, et, Sic magis debuit, quasi cognoscat aliquis quae sint in deo nisi spiritus dei. [5] Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes in sapientia dei³ per sapientiam deum, consultiores sibimet videntur deo, quoniam sicut sapientia mundi stultitia est penes deum, ita et sapientia dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus

2. ² investigabilia, investigabiles *MF*; *correxit R*   ³ in sapientia dei *Pam.*:
insipientia *M*: insipientiam *R*

2. ^a Isa. 40: 13 sq.; cf. Rom. 11: 34   ^b Rom. 11: 33 ^c cf. 1 Cor. 2: 11
^dcf. 1 Cor. 1: 21

---

stultum dei sapientius hominibus, et invalidum dei validius hominibus. [6] Et ita deus tunc maxime magnus cum homini pusillus, et tunc maxime optimus cum homini non bonus, et tunc maxime unus cum homini duo aut plures. Quodsi a primordio homo animalis, non recipiens quae sunt spiritus, stultitiam existimavit dei legem, ut quam observare neglexit, ideoque non habendo fidem etiam quod videbatur habere ademptum est illi, paradisi gratia et familiaritas dei per quam omnia dei cognovisset si obedisset, quid mirum, si redhibitus materiae suae et in ergastulum terrae laborandae relegatus in ipso opere prono et devexo ad terram usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, duntaxat animali et haeretico, non recipienti quae sunt dei? [7] Aut quis dubitabit ipsum illud Adae delictum haeresim pronuntiare, quod per electionem suae potius quam divinae sententiae admisit? Nisi quod Adam nunquam figulo suo dixit, Non prudenter definixisti me. Confessus est seductionem. Non occultavit seductricem. Rudis admodum haereticus fuit. Non obaudit, non tamen blasphemavit creatorem, nec reprehendit auctorem, quem a primordio sui bonum et optimum invenerat, et ipse, si forte, iudicem fecerat [a primordio]. ⁴

3. [1] Igitur oportebit ineuntes examinationem in deum notum, si quaeritur in qua condicione sit notus, ab operibus eius incipere, quae priora sunt homine, ut statim cum ipso comperta bonitas eius et exinde constituta atque praescripta aliquem sensum suggerat nobis intellegendi qualiter sequens rerum ordinatio evaserit.

[2] Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem dei nostri dignam quoque deo agnoscere per eosdem titulos per quos

2. ⁴ a primordio Kroymannum secutus secludendum censebam

indignam ostendimus in deo illorum. Iam hoc ipsum, quod materia est agnitionis sua, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas creatoris, qua se deus noluit in aeternum latere, id est non esse aliquid cui deus cognosceretur. [3] Quid enim tam bonum quam notitia et fructus dei? Nam etsi nondum apparabat hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam cui appareret, sed deus praesciebat quid boni appariturum esset, et ideo in suam summam commisit bonitatem, apparituri boni negotiatricem, non utique repentinam nec obvenciae bonitatis nec provocaticiae animationis, quasi exinde censendam quo coepit operari. [4] Si enim ipsa¹ constituit initium exinde quo coepit operari, non habuit initium ipsa cum fecit. Initio autem facto ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis sidera et luminaria caelestia disposita sunt. Erunt enim, inquit, in tempora et menses et annos. Ergo nec tempus habuit ante tempus quae fecit tempus, sicut nec initium ante initium quae constituit initium. [5] Atque ita carens et ordine initii et modo temporis de immensa et interminabili aetate censembitur, nec poterit repentina vel obvenciae et provocaticiae reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem, sed et aeterna et deo ingenita et perpetua praesumenda ac per hoc deo digna, suffundens iam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initii et temporibus sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi.²

4. [1] Igitur cum cognoscendo deo hominem prospexit bonitas dei ipsius, etiam hoc praeconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam,

3. ¹ ipsa M: ipse R   ² committi R³: committere MR'

---

3. ^a Gen. 1: 14

---

postmodum et maiorem, ut in magna tanquam in minore pro luderet atque proficeret, et ita de bono dei, id est de magno, ad optimum quoque eius, id est ad maius habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum: Eructavit, inquit, cor meum sermonem¹ optimum. [2] Agnoscat hinc primum fructum optimum utique optimae arboris Marcion. Imperitissimus rusticus quidem in malam bonam inseruit. Sed non valebit blasphemiae surculus; arescit cum suo artifice, et ita se bonae arboris natura testabitur. Aspice ad summam,

qualia sermo fructificaverit. Et dixit deus, Fiat, et factum est, et vidit deus quia bonum, non quasi nesciens bonum nisi videret, sed quia bonum ideo videns, honorans et consignans et dispungens bonitatem operum dignatione conspectus. [3] Sic et benedicebat quae benefaciebat, ut tibi totus deus commendaretur, bonus et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec malefacere. Videbimus causas quae hoc quoque a deo exegerunt. Interim mundus ex bonis omnibus constitut, satis praemonstrans quantum boni pararet illi cui praeparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere dei opera quam ipsius imago et similitudo? [4] Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo sed familiari manu, etiam verbo blandiente praemissio, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Bonitas dixit, bonitas fixit hominem de limo in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitatibus exstructam. Bonitas inflavit animam,² non mortuam sed vivam. Bonitas praefecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis. Bonitas amplius delicias adiecit homini, ut, quamquam totius orbis possidens, in amoenioribus moraretur translatus in paradisum, iam tunc de mundo in ecclesiam. Eadem bonitas et

4. ¹ sermonem *MR*³: verbum sermonem   ² animam *Pam.*: in animam
MR: in eum animam *Jun.*

4. ^a Ps. 45: 1   ^b Gen. 1: 2 etc.   ^c Gen. 1: 26

adiutorium prospexit, ne quid non boni. [5] Non est enim, inquit, bonum, solum esse hominem. Sciebat illi sexum Mariae et deinceps ecclesiae profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit,³ consulens homini, quo deo adhaereret, ne non tam liber quam abiectus videretur, aequandus famulis suis, ceteris animalibus, solutis a deo et ex fastidio liberis, sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset qui legem a deo sumeret, utque animal rationale intellectus et scientiae capax ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subiectus qui subiecerat illi omnia. [6] Cuius legis observanda consilium bonitas pariter adscripsit: Qua die autem ederitis, morte moriermini. Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi neglegentiam iuvaret obsequii. Porro si legis imponenda ratio praecessit, sequebatur etiam observanda, ut poena transgressioni adsciberetur, quam tamen evenire noluit qui ante praedixit. Agnosce igitur bonitatem dei nostri interim vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et praemonitionibus bonis et benignis.

5. [1] Iam hinc ad quaestiones omnes, o canes, quos foras apostolus expellit, latrantes in deum veritatis. Haec sunt argumentationum ossa, quae obroditis. Si deus bonus et praescius futuri et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem

suam, immo et substantiam suam, per animae scilicet censem,
passus est labi de obsequio legis in mortem circumventum a
diabolo ? [2] Si enim et bonus, qui evenire tale quid nolle, et praescius,

4. ³ erogavit MR: rogavit Oeh. mg. (quam scripturam veram esse suspicor)

---

4. ^d Gen. 2: 18   ^e cf. Ps. 8: 6   ^f Gen. 2: 17   5. ^a cf. Rev.
22: 15

98

TERTULLIAN

II. 5

qui eventurum non ignoraret, et potens, qui depellere valeret,
nullo modo evenisset quod sub his tribus condicionibus divinae
maiestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e
contrario deum neque bonum credendum neque praescium neque
potentem; siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis deus,
id est bonus et praescius et potens, in tantum ideo evenit quia
non talis deus. [3] Ad haec prius est istas species in creatore defendere
quae in dubium vocantur, bonitatem dico et praescientiam et
potentiam. Nec immorabor huic articulo, praeceunte definitione
etiam ipsius Christi. Ex operibus ineundae probationes. Opera
creatoris utrumque testantur, et bonitatem eius, qua bona, sicut
ostendimus, et potentiam, qua tanta, et quidem ex nihilo. Nam
et si ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex
nihilo, dum non id fuerunt quod sunt. [4] Postremo vel sic magna,
dum bona, vel sic deus potens, dum omnia ipsius, unde et omni-
potens. De praescientia vero quid dicam, quae tantos habet testes
quantos fecit prophetas? Quamquam quis praescientiae titulus in
omnium auctore, qua universa utique disponendo praesciit et
praesciendo disposuit? certe ipsam transgressionem, quam nisi
praescisset, nec cautionem eius delegasset sub metu mortis. [5] Igitur
si et fuerunt in deo istae facultates prae quibus nihil mali evenire
homini aut potuisse aut debuisse, et nihilominus evenit, videa-
mus et hominis condicionem, ne per illam potius evenerit quod
per deum evenire non potuit. Liberum et sui arbitrii et suaee

---

5. ^b cf. John 10: 25, 38

100

TERTULLIAN

II. 5

potestatis invenio hominem a deo institutum, nullam magis
imaginem et similitudinem dei in illo animadvertis quam eius-
modi status formam. [6] Neque enim facie et corporalibus lineis tam
variis in genere humano ad uniformem deum expressus est, sed
in ea substantia quam ab ipso deo traxit, id est animae ad formam
dei respondentis, et arbitrii sui libertate et potestate signatus est.
Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex tunc a deo posita.
[7] Non enim poneretur lex ei qui non haberet obsequium debitum
legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni

adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem, sed nec alias totum ordinem disciplinae per praecepta dispositum, avocante deo et minante et exhortante,¹ nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario homine.

6. [1] Sed quoniam ex hoc iam intellegimus eo¹ struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui ut quod ei evenit non deo sed ipsi debeat exprobrari, ne et tu hinc iam opponas non ita illum institui debuisse, si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset, hoc quoque prius defendam ita institui debuisse, quo fortius commendem et ita institutum et digne deo institutum, potiore ostensa ea causa quae ita fecit institui. Bonitas dei et ratio eius huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud deum nostrum. [2] Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas, nisi forte penes deum Marcionis irrationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat deum cognosci. Bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse quod deum cognosceret. Quid tam dignum prospici posset quam imago dei et similitudo? [3] Et hoc bonum sine dubio et rationale.

5. ¹ et exhortante *Gel.*: exhortante *MR*

6. ¹ intellegimus eo *Rig.*: intellegimus eos *MR*

Oportebat igitur imaginem et similitudinem dei liberi arbitrii et suae potestatis institui in qua hoc ipsum imago et similitudo dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas, in quam rem ea substantia homini accommodata est quae huius status esset, afflatus dei utique liberi et suae potestatis. Sed et alias quale erat ut totius mundi possidens homo non in primis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? [4] Habes igitur et bonitatem dei agnoscere ex dignatione, et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur quae tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in eiusmodi institutionem. Nam bonus natura deus solus. Qui enim quod est sine initio habet, non institutione habet illud, sed natura. Homo autem, qui totus ex institutione est, habens initium cum initio sortitus est formam qua esset, atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione, non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. [5] Ut ergo bonum iam suum haberet homo, emancipatum sibi a deo, et fieret proprietas iam boni in homine et quodammodo natura, de institutione adscripta est illi quasi libripens emancipati a deo boni libertas et potestas arbitrii, quae efficeret bonum, ut proprium, iam sponte praestari ab homine, quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendae, ex libertate scilicet arbitrii, [non]² favente institutioni, non serviente, ut ita demum bonus consistenter homo, si secundum institutionem quidem sed ex voluntate iam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturae, proinde ut et contra malum (nam et illud utique deus providebat) fortior homo praetenderet, liber

scilicet et suae potestatis, quia si careret hoc iure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut bono famulus. [6] Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret et bono sponte servando et malo sponte vitando, quoniam et alias positum hominem sub iudicio dei oportebat iustum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. [7] Ceterum nec boni nec mali merces iure pensaretur ei qui aut bonus aut malus necessitate fuisse inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens sed probans libertatem, de obsequio sponte praestando vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur si et bonitas et ratio dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet omissa prima definitione bonitatis atque rationis, quae ante omnem tractatum constituenda est, post factis praeiudicare non ita deum instituere debuisse, quia aliter quam deum deceret evasit, sed dispecto quia ita debuerit instituere, salvo eo quod dispectum est cetera explorare. [8] Ceterum facile est offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem eius inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique et bonitas dei a primordio operum perspecta persuadebit nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recognitata se potius ream ostendet quod³ ipsa commisit.

7. [1] Hac definitione omnia deo salva sunt, et natura bonitatis et ratio dispositionis et praescientiae et potentiae copia. Exigere tamen a deo debes et gravitatem summam et fidem praecipuam in

6. ³ <ei⁹> quod Eng. (sed vix opus erat)

---

omni institutione eius, ut desinas querere an deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem dei boni, sed rationalibus institutionibus eius vindicandas, nec illud miraberis, quod deus non intercesserit adversus ea quae noluit evenire ut conservaret ea quae voluit. [2] Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et potestatem, et digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiseraut, fruendas autem, quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum deum, id est in bonum (quis enim adversus se permettit aliquid?), quantum vero in hominc, secundum motus libertatis ipsius (quis enim non hoc praestat ei cui quid semel frui praestat, ut pro animo et arbitrio suo fruatur?). Igitur consequens erat uti deus secederet a libertate, semel concessa homini, id est contineret in semet ipso¹ et praescientiam et praepotentiam suam, per quas intercessisse potuisset quominus homo male libertate sua

frui aggressus in periculum laberetur. [3] Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Denique puta intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem, dum revocat ab arbore, dum ipsum circumscriptorem columbum a congressu feminae arcet, nonne exclamaret Marcion, O dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quae instituit? Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? Cur intercedit, si permisit? Eligat ubi semetipsum erroris notet, in institutione, an in rescissione. [4] Nonne tunc magis deceptus ex impraescientia futuri videretur, cum obstitisset? et quod quasi ignorans quomodo evasurum esset indulserat, quis non diceret? Sed et si praescierat male hominem institutione sua usurum,

7. ¹ semet ipso M: ipso R

108

TERTULLIAN

II. 7

quid tam dignum deo quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcunque? Vidisset homo, si non bene dispunxisset² quod bene acceperat, ut ipse legi reus fuisset cui obsequi noluisse, non ut legislator ipse fraudem legi suae faceret, non sinendo praescriptum eius impleri. [5] Haec dignissime peroratus in creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigis, obstitisset, nunc tibi insusurra pro creatore et gravitatem et patientiam et fidem, institutionibus suis functo ut et rationalibus et bonis.

8. [1] Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum, in respectu scilicet dei legisque eius. Igitur vivere quidem illi ipse praestiterat facto in animam vivam, recte vero vivere demandarat admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat qui nunc cupit in vitam restitutum, malens peccatoris paenitentiam quam mortem. [2] Igitur sicut deus homini vitae statum induxit, ita homo sibi mortis statum attraxit, et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suae potestatis qui seductus est, sed imago et similitudo dei fortior angelo, sed afflatus dei generosior spiritu materiali quo angeli constiterunt. Qui facit, inquit, spiritus angelos et apparatores flammam ignis. Quia nec universitatem homini subiecisset infirmo dominandi et non potiori angelis, quibus nihil tale subiecit. [3] Sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi, nec quem excusabilem sciret nomine imbecillitatis, eum definitione mortis convenisset; postremo non libertate nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam

7. ² dispunxisset Rig.: depinxisset MR¹: depunxisset R³

---

8. ⁴ Ps. 104: 4

---

animae, eundem Adae statum eadem arbitrii libertas et potestas victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum eius administratur.

9. [1] Quoquo tamen, inquis, modo substantia creatoris delicti capax invenitur, cum afflatus dei, id est anima, in homine deliquit, nec potest non ad originalem summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animae. In primis tenendum quod Graeca scriptura signavit, afflatum nominans, non spiritum. [2] Qui-dam enim de Graeco interpretantes non recogitata differentia nec curata proprietate verborum pro afflatu spiritum ponunt, et dant haereticis occasionem spiritum dei delicto infuscandi, id est ipsum deum. Et usurpata iam quaestio est. Intellege itaque afflatum minorem spiritu¹ esse, etsi de spiritu accidit, ut aurulam eius, non tamen spiritum. Nam et aura vento rarer, et si de vento aura, non tamen ventus aura. Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum. [3] Nam et ideo homo imago dei, id est spiritus; deus enim spiritus. Imago ergo spiritus afflatus. Porro imago veritati non usquequaque adaequabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et afflatus cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem dei comparare, ut, quia veritas, id est spiritus, id est deus, sine delicto est, ideo et afflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. [4] In hoc erit imago minor veritate et afflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas dei, qua immortalis anima, qua libera et sui arbitrii, qua prae-scia plerumque, qua rationalis, capax intellectus et scientiae, tamen et in his imago, et non usque ad ipsam vim divinitatis, sic nec usque ad integratatem a delicto, quia hoc soli deo cedit, id est

9. ¹ spiritu *Pam.*: spiritum *MR*

---

veritati, et hoc solum imagini non licet. [5] Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat veritatis, vi tamen ipsa caret, non habens motum, ita et anima, imago spiritus, solam vim eius exprimere non valuit, id est non delinquendi felicitatem. Ceterum non esset anima, sed spiritus, nec homo, qui animam sortitus est, sed deus. [6] Et alias autem non omne quod dei erit deus habebitur, ut expostules deum et afflatum, id est vacuum a delicto, quia dei sit afflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut et deus de spiritu suo. Denique cunx manifeste scriptura dicat flasse deum in faciem hominis, et factum hominem in animam vivam, non in spiritum vivificatorem, separavit eam a condicione factoris. [7] Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo ipse erit figulus, ita nec afflatus factus a spiritu ideo erit spiritus. Ipsum quod anima vocitatus est flatus, vide ne etiam² de afflatus condicione transierit in aliquam deminutiorem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animae infirmitatem supra negatam. Plane cum illam exigis deo parem, id est delicti immunem, dico infirmam. Cum vero ad angelum provocatur, fortiorum defendam necesse

est dominum universitatis, cui iam angeli administrant, qui etiam angelos iudicaturus est, si in dei lege constiterit, quod in primordio noluit. [8] Hoc ipsum ergo potuit afflatus dei admittere; potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit per substantiae exilitatem, qua afflatus, non spiritus, non debuisse autem per arbitrii potestatem, qua liber, non servus, adsistente amplius demonstratione non delinquendi, sub comminatione moriendi, qua substrueretur substantiae exilitas et regeretur sententiae libertas. Itaque non per illud iam videri potest anima deliquisse quod illi cum deo affine est, id est per afflatum, sed per illud quod

9. ² flatus, vide ne etiam *ita pungendum arbitrabar*: ne etiam *M*: etiam ne *R*

---

9. ^a cf. Heb. 1: 14 ^b cf. 1 Cor. 6: 3

114

TERTULLIAN

II. 9

substantiae accessit, id est per liberum arbitrium, a deo quidem rationaliter attributum, ab homine vero qua voluit agitatum.

[9] Quodsi ita se habent, omnis iam dei dispositio de mali exprobrazione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam re-spuet a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum describes creatori? Si delictum hominis, non erit dei quod est hominis, nec idem habendus est delicti auctor qui invenitur interdictor, immo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo sed contemptori faciet invidiā, ut auctori. Contemnendo enim eam fecit, non utique futuram si non contempssisset.

10. [1] Sed et si¹ ab homine in diabolum transcripseris mali elogium, ut in instinctorem delicti, uti sic quoque in creatorem dirigas cul-pam ut in auctorem diaboli, qui facit angelos spiritus, ergo quod factus a deo est, id est angelus, id erit eius qui fecit, quod autem factus a deo non est, id est diabolus, id est delator, superest ut ipse sese fecerit, deferendo de deo, et quidem falsum, primo, quod deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc, quasi morituri non essent, si edissent, tertio, quasi deus illis invidisset divinitatem. [2] Unde igitur malitia mendacii et fallacie in homines et infamiae in deum? A deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur ante quam diabolus; nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam, facile animadvertes tam institu-tione bonum angelum illum quam sponte corruptum. [3] In persona enim principis Sor ad diabolum pronuntiatur, Et factus est sermo domini ad me dicens: Fili hominis, sume planctum super princi-pem Sor, et dices, Haec dicit dominus: Tu es resignaculum similitudinis, qui scilicet integritatem imaginis et similitudinis resignaveris, corona decoris (hoc ut eminentissimo angelorum,

10. ¹ et si *R*¹: et si non *MR*¹: etsi nunc *Jun*.

---

ut archangelo, ut sapientissimo omnium) in deliciis paradisi dei tui natus es; illuc enim, ubi deus in secunda animalium figurae formatione angelos fecerat. Lapidem optimum indutus es, sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, sapphirum, iaspis, lyncurium, achates, arnethystum, chrysolithum, beryllum, onychinum, et auro replesti horrea tua et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum cherub imposui² te in monte sancto dei, fuisti in medio lapidum igneorum, fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventae sunt laesurae tuae; de multitudine negotiationis tuae promas tuas replesti, et deliquisti, et cetera, quae ad suggillationem angeli, non ad illius principis, proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradyso dei natus sit, ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc, nec cum cherub impositus³ in monte sancto dei, id est in sublimitate caelesti, de qua satanam dominus quoque decidisse testatur, nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur deiectus est satanas. [4] Sed ipse auctor delicti in persona peccatoris viri denotabatur, retro quidem invituperabilis a die conditionis sua, a deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud deum constitutus, qua bonus apud bonum, postea vero a semetipso translatus in malum. Ex quo enim, inquit, apparuerunt laesurae tuae, illi eas reputans, quibus scilicet laesit hominem eiectum⁴ a dei obsequio, [5] et ex illo deliquit ex quo delictum seminavit, atque ita exinde negotiationis, id est malitiae, suaे multitudinem exercuit, delictorum scilicet censem, ⁵ non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim deus proximum sibi non libertate eiusmodi ordinasset. Quem tamen et praedamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptae ultro malitiae

10. ² cherub imposui *Oeh.*: cherubin posui *MR*   ³ cherub impositus *Oeh.*: cherubinus positus *MR*   ⁴ eiectum *Ciacconius*: electum *MR*   ⁵ censem *Oeh.*: et censuum *MR*

exorbitasse, et commeatum operationibus eius admetiendo rationem bonitatis suaegit, eodem consilio differens extinctionem diaboli quo hominis restitutionem. [6] Certamini enim dedit spatium, ut et homo eadem arbitrii libertate elideret inimicum qua succiderat illi, probans suam, non dei culpam, et ita salutem digne per victoram recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo quem eliserat ante devictus, et deus tanto magis bonus invenire-

tur, sustinens hominem gloriosiorem in paradisum ad licentiam decerpendae arboris vitae iam de vita regressurum.

11. [1] Igitur usque ad delictum hominis deus a primordio tantum bonus, exinde iudex et severus et, quod Marcionitae volunt, saevus. Statim mulier in doloribus parere et viro servire damnatur, sed quae ante sine ulla contristatione per benedictionem incrementum generis audierat, Crescite, tantum, et multiplicamini, sed quae in adiutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et terra maledicitur, sed ante benedicta. Statim tribuli et spinae, sed ante foenum, et herbae et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis, sed ante ex omni ligno victus immunitus et alimenta secura. [2] Exinde homo ad terram, sed ante de terra; exinde ad mortem, sed ante ad vitam; exinde in scorteis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas dei secundum naturam, severitas posterior¹ secundum causam. Illa ingenita, haec accidens; illa propria, haec accommodata; illa edita, haec adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec causa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei deus praestitit. [3] Incipe nunc etiam iudicis statum ut

11. ¹ severitas posterior *R³*: severior posteritas *MR¹*: *ubi mallem equidem* posterior severitas

---

11. ^a Gen. 1: 28

120

TERTULLIAN

II. 11

affinem mali arguere, qui idcirco alium deum somniasti, solummodo bonum, quia non potes iudicem. Quamquam et illum ut iudicem ostendimus; aut si non iudicem, certe perversum ac vanum, disciplinae non vindicandae, id est non iudicandae, constitutorem. Non reprobas autem deum iudicem, qui non iudicem deum probas: ipsam sine dubio iustitiam accusare debebis, quae iudicem praestat, aut et eam in species malitia deputare, id est iniustitiam in titulos bonitatis adscribere. [4] Nunc enim iustitia malum, si iniustitia bonum. Porro cum cogeris iniustitiam de pessimis pronuntiare, eodem iugo urgeris iustitiam de optimis censere. Nihil enim aemulum mali non bonum, sicut et boni aemulum nihil non malum. Igitur quanto malum iniustitia, tanto bonum iustitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis, quia bonitas, nisi iustitia regatur ut iusta sit, non erit bonitas, si iniusta sit. Nihil enim bonum quod iniustum, bonum autem omne quod iustum.

12. [1] Ita si societas et conspiratio bonitatis atque iustitiae separationem earum non potest capere, ¹ quo ore constitues diversitatem duorum deorum, in separatione seorsum deputans deum bonum et seorsum deum iustum? Illic consistit bonum ubi et iustum. A primordio denique creator tam bonus quam et iustus. Pariter utrumque processit. Bonitas eius operata est mundum, iustitia modulata est, quae etiam tum mundum iudicavit ex bonis facien-

dum quia cum bonitatis consilio iudicavit. [2] Iustitiae opus est quod inter lucem et tenebras separatio pronuntiata est, inter diem et noctem, inter caelum et terram, inter aquam superiorem et inferiorem, inter maris coetum et aridae molem, inter luminaria maiora et minora, diurna atque nocturna, inter marem et feminam, inter arborem agnitionis mortis² et vitae, inter orbem et paradisum,

12. ¹ capere *Lat.*: carere *MR* ² mortis *deletum vult Kroy.*

122

TERTULLIAN

II. 12

inter aquigena et terrigena animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita iustitia distinxit. [3] Totum hoc iudicato dispositum et ordinatum est. Omnis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singulorum, iudicia sunt creatoris: nc putes eum exinde iudicem definiendum quo malum coepit, atque ita iustitiam de causa mali offusces. His enim modis ostendimus eam cum auctrice omnium bonitate prodisse, ut et ipsam ingenitam deo et naturalem nec obvenciam deputandam, quae in domino inventa sit arbitatrix operum eius.

13. [1] At enim ut malum postea erupit atque inde iam coepit bonitas dei cum adversario agere, aliud quoque negotium eadem illa iustitia dei nacta est iam secundum adversionem¹ dirigendae bonitatis, ut seposita libertate eius, qua et ultro deus bonus, pro meritis cuiusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur, proinde omnibus aemulis vindicetur. [2] Ita omne hoc iustitiae opus procuratio bonitatis est; quod iudicando damnat, quod damnando punit, quod, ut dicitis, saevit, utique bono, non malo proficit. Denique timor iudicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficiebat bonum per semetipsum commendari, iam sub adversario laborans. Nam et si commendabile per semetipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile iam per adversarium, nisi vis aliqua praeesset timendi, quae bonum etiam nolentes appetere et custodire compelleret. [3] Ceterum tot illecebris mali expugnantibus bonum quis illud appeteret quod impune contemneret? Quis custodiret quod sine periculo

13. ¹ adversionem (*i. e.* animadversionem) *MR*: aversionem *Scal.*

124

TERTULLIAN

II. 13

mitteret? Legis mali viam latam et multo frequentiorem: nonne omnes illa laberentur, si nihil in illa timeretur? Horremus terribiles minas creatoris, et vix a malo avellimur. Quid, si nihil minaretur? Hanc iustitiam malum dices, quae malo non favet? Hanc bonum negabis, quae bono prospicit? Qualem oportet deum velles? qualem malles³ expedire? Sub quo delicta gauderent, cui diabolus illuderet? [4] Illum bonum iudicares deum qui hominem posset magis malum facere securitate delicti? Quis boni auctor, nisi qui et exactor? Proinde quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? Quis inimicus, nisi qui et expugnator? Quis expugna-

tor, nisi qui et punitor? Sic totus deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et iuvandi et laedendi potens. Minus est tantummodo prodesse, quia non aliud quid possit quam prodesse. De eiusmodi qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentiae mercedem secter, si non et nocentiae spectem?⁴ [5] Diffidam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur qui utramque non valuit. Usque adeo iustitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius, exhibens deum perfectum et patrem et dominum, patrem clementia, dominum disciplina, patrem potestate blanda, dominum severa, patrem diligendum pie, dominum timendum necessarie, diligendum quia malit misericordiam quam sacrificium, et timendum quia nolit peccatum, diligendum quia malit paenitentiam peccatoris quam mortem, et timendum quia nolit peccatores sui iam non paenitentes. Ideo lex utrumque definit: Diliges deum, et, Timebis deum. Aliud obsecutori proposuit, aliud exorbitatori.

14. [1] Ad omnia tibi occurrit deus, idem percutiens sed et sanans, mortificans sed et vivificans, humilians sed et sublimans, condens mala sed et pacem faciens, ut etiam et hinc¹ respondeam

13. ² prospicit *R*: non prospicit *MR*   ³ malles *R*: males *M*: malle *Oeh.*

⁴ spectem *R*: speciem *MR* et alii

14. ¹ et hinc (*i. e.* hac de re) *Rig.*: et hic *MR*

---

13. ^a cf. Matt. 7: 13 ^b Deut. 6: 5 ^c Deut. 5: 29

---

haereticis. Ecce enim, inquiunt, ipse se conditorem profitetur malorum dicens, Ego sum qui condo mala. [2] Amplexi enim vocabuli communionem duas malorum species in ambiguitate turban-tem, quia mala dicuntur et delicta et supplicia, passim volunt eum conditorem intellegi malorum, ut malitia auctor renuntietur. Nos autem adhibita distinctione utriusque formae, separatis malis delicti et malis supplicii, malis culpae et malis poenae, suum cuique parti definimus auctorem, malorum quidem peccati et culpae diabolum, malorum vero supplicii et poenae deum crea-torem, ut illa pars malitiae deputetur, ista iustitiae, mala con-densis iudicij² adversus mala delicti. [3] De his ergo creator profitetur malis quae congruunt iudici: quae quidem illis mala sunt quibus rependuntur, ceterum suo nomine bona, qua iusta, et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine deo digna. Aut proba ea iniusta, ut probes malitiae deputanda, id est iniustiae mala, quia si iustitiae erunt, iam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. [4] Constitue igitur iniuste hominem divinae legis voluntarium contemptorem id retulisse quo voluit³ caruisse, iniuste malitiam aevi illius imbris, dehinc et ignibus caesam, iniuste Aegyptum foedissimam, superstitionem, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. In-durat cor Pharaonis. Sed meruerat in exitium subministrari qui

iam negaverat deum, qui iam legatos eius totiens superbus excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat; postremo, qua Aegyptius, olim deo rens fuerat gentilis idolatriae, ibin et crocodilum citius colens quam deum vivum. Impendit et ipsum populum, sed ingratum. Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in prophetam.

14. ² iudicii scribebam; iudicia libri ut videtur et edd. ³ quo voluit R³: quod noluit MR¹

---

14. ^a Isa. 45: 7

128

TERTULLIAN

II. 15

15. [1] Iustitiam ergo primo iudicis dispice, cuius si ratio constiterit, tunc et severitas, et per quae severitas recurrit, rationi et iustitiae reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, asserite causas ceteras quoque, ut sententias condemnetis, excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam et si patrum delicta de filiis exigebat, duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinae obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem quam suam curet? [2] Sed et si benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito eius, cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa; ut per totum genus et gratia decurreret et offensa, salvo eo quod postea decerni habebat, non dicturos acidam uvam patres manducasse et filiorum dentes obstupuisse, id est non sumptuum patrem delictum filii, nec filium delictum patris, sed unumquemque delicti sui reum futurum, ut post duritiam populi duritia legis edomita, iustitia iam non genus sed personas iudicaret. [3] Quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia redditis in filios patrum delicta cognosces, ad illos scilicet qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi, Sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum. Hoc itaque omnis providentia dei censuit quod iam audierat.

16. [1] Bona igitur et severitas quia iusta, si bonus iudex, id est iustus. Item cetera bona per quae opus bonum currit bonae severitatis, sive ira sive aemulatio sive saevitia. Debita enim omnia haec sunt severitati, sicut severitas debitum est iustitiae. Vindicanda erat procacitas aetatis verecundiam debentis.¹ Atque ita

16. ¹ vindicanda erat... verecundiam debentis: hanc incisionem post prophetam, ad finem cap. 14, transtulit van der Vliet, cui assentitur Kroy.

---

15. ^a cf. Jer. 31: 29   ^b Matt. 27: 25

130

TERTULLIAN

II. 16

non poterunt iudici exprobrari quae iudici accedunt, carentia et ipsa culpa, sicut et iudex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero eius accuses quod secent et inurant et amputent et constrictent, quando sine instrumento artis medicus esse non possit? [2] Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque eius ut mala ministeria reprehende. Proinde est enim cum deum quidem iudicem admittis, eos vero motus et sensus per quos iudicat destruis. Deum nos a prophetis et a Christo, non a philosophis nec ab Epicuro erudimur. [3] Qui credimus deum etiam in terris egisse et humani habitus humilitatem suscepisse ex causa humanae salutis, longe sumus a sententia eorum qui nolunt deum curare quicquam. Inde venit ad haereticos quoque definitio eiusmodi, si deus irascitur et aemulatur et extollitur et exacerbatur, ergo et corrumpetur, ergo et morietur. Bene autem quod Christianorum est etiam mortuum deum credere et tamen viventem in aevo aevorum. [4] Stultissimi, qui de humanis divina praeiudicant, ut quoniam in homine corruptoriae conditionis habentur huiusmodi passiones, idcirco et in deo eiusdem status existimentur. Discerne substantias, et suos eis distribue sensus tam diversos quam substantiae exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram et oculos et pedes dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis et humani sub eisdem nominibus membrorum, tanta erit et animi divini et humani differentia sub eisdem licet vocabulis sensuum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiae humanae quam incorruptorios in deo efficit incorruptibilitas substantiae divinae. [5] Certe deum confiteris creare? Certe, inquis. Quomodo ergo in deo

---

humanum aliquid existimas, et non divinum omne? Quem deum non negas, confiteris non humanum, siquidem deum confitendo praeiudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro cum pariter agnoscas hominem a deo inflatum in animam vivam, non deum ab homine, satis perversum est ut in deo potius humana constituas quam in homine divina, et hominis imagine deum induas potius quam dei hominem.

[6] Et haec ergo imago censenda est dei in homine, quod eodem motus et sensus habeat humanus animus quos et deus, licet non tales quales deus; pro substantia enim et status eorum et exitus distant. Denique contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum, bonitatem, cur divina praesumitis? Nec tamen perfecte ea obtainemus, quia solus deus perfectus. Ita et illas species, irae dico et exasperationis, non tam feliciter patimur, quia solus deus de incorruptibilitatis proprietate felix. [7] Irascitur enim sed non <quatiatur>;² exacerbabitur sed non periclitabitur; movebitur sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia; tot sensus quot et causas; et iram propter scelestos, et bilem propter ingratos, et aemulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et misericordiam propter errantes, et patientiam propter non resipiscentes,³ et praestantiam propter merentes, et quicquid bonis opus est.

Quae omnia patitur suo more, quo eum pati condecet, propter quem homo eadem patitur aequo suo more.

17. [1] Haec ita dispecta totum ordinem dei iudicis operarium et, ut dignius dixerim, protectorem catholicae et summae illius bonitatis ostendunt quam semotam a iudicariis sensibus et in suo statu puram nolunt Marcionitae in eodem deo agnoscere, pluentem

16. ² <quatietur> addendum arbitrabar: conturbabitur sive exturbabitur Eng.
³ resipiscentes Pam.: respicientes MR

134

TERTULLIAN

II. 17

super bonos et malos et solem suum oriri facientem super iustos et iniustos, quod alias deus omnino non praestat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in creatorem Marcion de evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est et omni a conscientia legitur. [2] Et erit haec ipsa patientia creatoris in iudicium Marcionis, illa patientia quae expectat paenitentiam potius peccatoris quam mortem, et mavult misericordiam quam sacrificium, avertens iam destinatum exitium Ninivitis, et largiens spatiū vitae Ezechiae lacrimis, et restituens statum regni Babylonis tyranno paenitentia functo: illam dico misericordiam quae et filium Saulis moriturum ex devotione populo concessit, et David delicta in domum Uriæ confessum venia liberavit, et ipsum Israel totiens restituit quotiens iudicavit, totiens refovit quotiens et increpauit. [3] Non solum igitur iudicem aspiciens convertere et ad optimi exempla. Notans cum ulciscitur considera cum indulget. Repende austeritati lenitatem. Cum utrumque conveneris in creatore, invenies in eo et illud propter quod¹ alterum deum credis. Veni denique ad inspectionem doctrinarum, disciplinarum, praceptorum consiliorumque eius. Dices forsitan haec etiam humanis legibus determinari. Sed ante Lycurgos et Solonas omnes Moyses et deus. Nulla posteritas non a primordiis accipit. [4] Tamen non a tuo deo didicit creator meus praescribere. Non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, alienum non concupisces, honora patrem et matrem, et diliges proximum tuum ut te ipsum. Ad haec innocentiae, pudicitiae et iustitiae et pietatis principalia consulta accedunt etiam humanitatis praescripta, cum septimo quoque anno servitia libertate solvuntur, cum eodem tempore agro parcitur, egenis cedendo locum, bovi etiam terenti vincula oris remittuntur ad fructum praesentis laboris, quo facilius in pecubus praemeditata humanitas in hominum refrigeria eruditur.

17. ¹ quod Urs.: quem MR

---

17. ^a cf. Matt. 5: 45 ^b cf. Rom. 2: 15 ^c Rom. 13: 9

136

TERTULLIAN

II. 18

18. [1] Sed quae potius legis bona defendam quam quae haeresis concu^{tere} concu>piit¹ ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentera pro dente, et livorem pro livore repetentis? Non enim iniuriae mutuo exercendae licentiam sapit, sed in totum cohendae violentiae prospicit, ut quia durissimo et infideli in deum populo longum vel etiam incredibile videretur a deo expectare defensam, edicendam postea per prophetam, Mihi defensam, et ego defendam, dicit dominus, interim commissio iniuriae metu vici statim occursurae repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis, ut sic improbitas aestuata² cessaret, dum secunda permissa prima terretur, et prima deterrita nec secunda committitur, qua et alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amarius quam id ipsum pati quod feceris aliis. [2] Et si lex aliquid cibis detrahit et immunda pronuntiat animalia quae aliquando benedicta sunt, consilium exercendae continentiae intellege, et frenos impositos illi gulæ agnosce quae cum panem ederet angelorum, cucumeres et pepones Aegyptiorum desiderabat. Agnosce simul et comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuria, prospectum, quae fere ventris castigatione frigescunt. Manducaverat enim populus et biberat et surrexerat ludere. Prinde ut et pecuniae ardor restringeretur ex parte qua de victus necessitate causatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est: postremo, ut facilius homo ad iejunandum deo formaretur, paucis et non glorio sis escis assuefactus, et nihil de lautioribus esuritus. [3] Reprehendendus sane creator quod cibos potius populo suo abstulit quam ingratiорibus Marcionitis. Sacrificiorum quoque onera et operationum et oblationum negotiosas scrupulositates

18. ¹ concu^{tere} concu>piit *Kroy.*: concupiit *libri et edd.*   ² aestuata *R³:*
astuta *MGR¹*

18. ^a Deut. 32: 35   ^b Exod. 32: 6; cf. 1 Cor. 10: 7

nemo reprehendat, quasi deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat, Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? et, Quis exquisivit ista de manibus vestris? sed illam dei industriam sentiat qua populum primum in idolatriam et transgressionem eiusmodi officiis religioni suae voluit adstringere quibus supersticio saeculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi iubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.

19. [1] Sed et in ipsis commerciis vitae et conversationis humanae domi ac foris adusque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique nec¹ ullo momento vacarent a dei respectu. Quid enim faceret beatum hominem quam in lege domini voluntas eius, et in lege domini meditabitur die ac nocte? Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio summae benignitatis, populi potius duritiam edomantis et rudem obsequio fidem operosis officiis dedolantis, ut nihil de arcanis attingam significantiis legis, spiritalis scilicet et propheti-

cae, et in omnibus paene argumentis figuratae. [2] Sufficit enim in praesenti si simpliciter hominem deo obligabat, ut nemo eam reprobare beat, nisi cui non placet deo deservire. Ad hoc beneficium, non onus, legis adiuvandum etiam prophetas eadem bonitas dei ordinavit, docentes deo digna, auferre nequitas de anima, discere benefacere, exquirere iudicium, iudicare pupillo et iustificare viduam, diligere quaestiones, fugere improborum contactum, dimittere conflictam integrum, dissipare scripturam inivistam, infringere panem esurienti et tectum non habentem inducere in domum tuam, nudum si videris, contegere, et domesticos seminis tui non despicer, compescere linguam a malo, et labia ne loquantur dolum, declinare a malo et facere bonum,

19. ¹ nec *Kroy.*: ne *MR*

---

18. ^c Isa. 1: 11 sq.

19. ^a Ps. 1: 2   ^b cf. Isa. 1: 16 sqq.   ^c Isa. 58: 7

140

TERTULLIAN

II. 19

quaerere pacem et sectari eam, irasci et non delinquere, id est in ira non perseverare sive saevire, non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere. Sed ubi? [3] Vide quam bonum et iocundum habitare fratres in unum, meditantes die ac nocte in lege domini, quia bonum scilicet fidere in dominum quam fidere in hominem, et sperare in dominum quam sperare in hominem. Qualis enim apud deum merces homini? Et erit tanquam lignum quod plantatum est iuxta exitus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium eius non decidet, et omnia quaecunque faciet prosperabuntur illi. Innocens autem et purus corde, qui non accepit in vanum nomen dei et non iuravit ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a domino, et misericordiam a deo salvificatore² suo. [4] Oculi enim domini super timentes eum, sperantes in misericordiam ipsius, ad deliberandas animas eorum de morte, utique aeterna, et nutricandos eos in fame, utique vitae aeternae. Multae enim pressurae iustorum, et ex omnibus liberabit eos dominus. Honorabilis mors in conspectu domini sanctorum eius. Dominus custodit omnia ossa eorum unum ex ipsis non comminuetur. Redimet³ dominus animas servorum suorum. Pauca ista de tantis scripturis creatoris intulimus, et nihil puto iam ad testimonium dei optimi deesse, quod satis et praecepta bonitatis et praemissa consignant.

20. [1] Sed enim sepiae isti, quorum figura illud quoque pisculentum de cibis lex recusavit, ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscuiusque iam proximam dispargunt, iactitando et asseverando ea quae reluentem bonitatem creatoris infuscent. Sed et per istas caligines sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, obicientia creatori vel maxime fraudem illam et rapinam auri et

argenti, mandatam ab illo Hebraeis in Aegyptios. [2] Age, infelicissime haeretice, te ipsum expositulo arbitrum, cognosce in utramque

19. ² salutari *F*   ³ Redimet *Pam.*: redemit *MR*

---

19. ^d cf. Ps. 34: 13 sq.   ^e cf. Ps. 4: 5   ^f cf. Ps. 1: 1   ^g Ps. 133: 1
^h cf. Ps. 118: 8 sq.   ⁱ Ps. 1: 3   ^j Ps. 33: 18 sq.   ^k Ps. 34: 19 sqq.

142

TERTULLIAN

II. 20

gentem prius, et ita de auctore praecepti iudicabis. Reposcunt Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea. Contra Hebraei mutuas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque eorundem patrum nomine, ex eodem scripturae instrumento, mercedes restitui opere illius operariae servitutis pro laterinis deductis, pro civitatibus et villis aedificatis. [3] Quid iudicabis, optimi dei elector? Hebraeos fraudem agnoscere debere, an Aegyptios compensationem? Nam et aiunt ita actum per legatos utrinque, Aegyptiorum quidem repetentium vasa, Iudeorum vero reposcentium operas suas. Et tamen vasis iustitia renuntiaverunt ibi¹ Aegyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant Hebraei, negantes compensationi satis esse quantumvis illud auri et argenti, si sexcentorum milium opera per tot annos vel singulis nummis diurnis aestimentur.
[4] Quae autem pars maior, repetentium vasa an incolentium villas et urbes? Querela ergo maior Aegyptiorum, an gratia Hebraeorum? Ut solo iniuriarum iudicio Hebraei Aegyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti: ut solas scapulas suas scribae eorum apud subsellia sua ostenderent flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus et scyphis, pauciorum utique divitum ubique, sed totis et ipsorum facultatibus et popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebraeis pronuntiasset. Igitur si bona Hebraeorum causa, bona iam et causa, id est mandatum, creatoris, qui et Aegyptios gratos fecit nescientes, et suum populum in tempore expeditionis angusto aliquo solatio tacitae compensationis expunxit. Plane minus exigi iussit. Hebraeis etiam filios Aegyptii restituere debuerant.

21. [1] Sic et in ceteris contrarietas praeceptorum ei exprobras ut

20. ¹ vasis iustitia renuntiaverunt ibi *Oeh.*, nec video quomodo melius vexato huic loco mederi possis: has iustitia... sibi *M*: has iustitia... sibi *R*

144

TERTULLIAN

II. 21

mobili et instabili, prohibentis sabbatis operari et iubentis arcum circumferri per dies octo, id est etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina, prohibentem. Siquidem, Sex, inquit, diebus operare, et facies omnia opera tua, septima autem die sabbata domino deo tuo; non facies in ea omne opus. Quod? utique tuum. Consequens

enim est ut ea opera sabbato auferret quae sex diebus supra indixerat, tua scilicet, id est humana et cotidiana. [2] Arcam vero circumferre neque cotidianum opus videri potest neque humanum, sed et rarum et sacrosanctum et ex ipso tunc dei pracepto utique divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, nisi longum esset figuræ argumentorum omnium creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est si de absolutis revincamini, simplicitate veritatis, non curiositate: sicut et nunc certa distinctio est sabbati humana, non divina, opera prohibentis. Ideoque qui sabbatis lignatum ierat, morti datus est: suum enim opus fecerat, lege interdictum. Qui vero arcam sabbatis circumtulerant, impune gesserunt: non suum enim opus sed dei, ex pracepto scilicet ipsius, administraverant.

22. [1] Proinde et similitudinem vetans fieri omnium quae in caelo et in terra et in aquis, ostendit et causas, idolatriæ scilicet¹ substantiam cohibentes. Subicit enim, Non adorabis ea neque servietis illis. Serpentis autem aenei effigies postea præcepta Moysi a domino non ad idolatriæ titulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. [2] Sic et cherubim et seraphim aurea, in arcae figuratum exemplum certe simplex ornamentum, accommodata suggestui: longe diversas habendo causas ab idolatriæ condizione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur simili-

22. ¹ scilicet M: scilicet quae M^{mg}R: scilicet caecae Oeh.: mallem scripsisse idolatriæ scilicet quae substantiam cohibent

---

21. ^a Exod. 20: 9 sq.   22. ^a Exod. 20: 5   ^b cf. Num. 21: 8 sq.

146

TERTULLIAN

II. 22

tudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione, avocante scilicet ab idolis ad deum officia ea quae si rursus eiecerat dicens, Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? hoc ipsum voluit intellegi quod non sibi ea proprie exegisset. Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum, quia et alibi ait, Deus aeternus non esuriet nec sitiet. [3] Nam etsi ad oblationes Abel advertit, et holocausta Noe odoratus est libenter, quae iocunditas sive viscerum vervecinorum sive nidoris ardentiæ victimarum? Sed animus simplex et deum metuens offerentium ea quae a deo habebant, et pabuli et suavis olentiae, gratiae apud deum deputabatur, non quae fiebant exigentis, sed illud propter quod fiebant, ob honorem scilicet dei. Si cliens diviti aut regi nihil desideranti tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem et regem, an delectabit titulus officii? [4] At si cliens ei munera ultro, vel etiam indicta, ² ordine suo offerat, et sollemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro, nec pleno circa cetera quoque obsequia, nonne consequens ut rex ille vel dives exclamat, Quo mihi multitudinem munerum tuorum?³ plenus

sum: et, Sollemnitates et dies festos et vestra sabbata? Vestra dicendo quae secundum libidinem suam non secundum religionem dei celebrando, sua iam non dei fecerant, condicionalem idcirco et rationalem demonstravit recusationem eorum quae administranda praescripserat.³

23. [1] Si vero etiam circa personas levem vultis intellegi cum reprobatis aliquando probatos, aut improvidum cum probat

22. ² indicta Kroy.: dicta MR; ex edicto Lat.   ³⁻³ hunc in modum interpungen-dum censebam

---

22. ^c Isa. 1: 11   ^d Isa. 40: 28   ^e Isa. 1: 11, 14

148

TERTULLIAN

II. 23

quandoque reprobando, quasi iudicia sua aut damnet praeterita aut ignoret futura, atquin nihil tam bono et iudici convenit quam pro praesentibus meritis et reicere et adleggere. Adlegitur Saul, sed nondum despector prophetae Samuelis. Reicitur Salomon, sed iam a mulieribus alienis possessus et idolis Moabitarum et Sidoniorum mancipatus. [2] Quid faceret creator ne a Marcionitis reprehenderetur? Bene adhuc agentes praedamnaret iam propter futura delicta? Sed dei boni non erat nondum merentes prae-damnare. Proinde peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta? Sed iusti iudicis non erat rescissis iam bonis pristinis sclera donare. Aut quis hominum sine delicto, ut eum deus semper adlegeret quem nunquam posset recusare? [3] Vel quis item sine aliquo bono opere, ut eum deus semper recusaret quem nunquam posset adleggere? Exhibe bonum semper, et non recusat-ur; exhibe malum semper, et nunquam adlegetur. Ceterum si idem homo, ut in utroque pro temporibus, in utroque dispungetur a deo et bono et iudice, qui non levitate aut improvidentia senten-tias vertit, sed censura gravissima et providentissima merita tem-poris cuiusque dispensat.

24. [1] Sic et paenitentiam apud illum prave interpretaris, quasi proinde mobilitate vel improvidentia, immo iam ex delicti recorda-tione paeniteat, quoniam quidem dixerit, Paenituit quod regem fecerim Saul, praescribens scilicet paenitentiam confessionem sapere mali operis alicuius vel erroris. Porro non semper. Evenit enim in bonis factis paenitentiae confessio ad invidiam et expro-brationem eius qui beneficii ingratus extiterit, [2] sicut et tunc circa personam Saulis honorandam annuntiatur a creatore, qui non

24. ^a 1 Sam. 15: 11

150

TERTULLIAN

II. 24

deliquerat cum Saulem assumit in regnum et sancto spiritu auget; optimum enim adhuc, qualis, inquit, non erat in filiis Israelis, dignissime adlegerat. Sed nec ignoraverat ita eventurum. Nemo enim te sustinebit improvidentiam adscribentem deo ei quem deum non negans confiteris et providum. Haec enim illi propria divinitas constat. Sed malum factum Saulis, ut dixi, onerabat paenitentiae suae professione, quam vacante delicto circa Saulis adlectionem consequens est invidiosam potius intellegi, non criminosa. Ecce, inquis, criminosa eam animadverto circa Ninivitas, dicente scriptura Iona, Et paenituit dominum de malitia quam dixerat facturum se illis, nec fecit. Sicut et ipse Ionas ad dominum, Propterea praeveni profugere in Tarsos, quia cognoveram te esse misericordem et miserescensem, patientem et plurimum misericordiae, paenitentem malitiarum. [3] Bene igitur quod praemisit optimi dei titulum, patientissimi scilicet super malos et abundantissimi misericordiae et miserationis super agnoscentes et deplangentes delicta sua, quales tunc Ninivitae. Si enim optimus qui talis, de isto prius cessisse debebis, non competere in talem, id est in optimum, etiam malitiae concursum. Et quia et Marcion defendit arborem bonam malos quoque fructus non licere producere, sed malitiam tamen nominavit, quod optimus non capit, numquid aliqua interpretatio subest earum¹ malitiarum intellegendarum quae possint et in optimum decurrisse? Subest autem. [4] Dicimus denique malitiam nunc significari non quae ad naturam redigatur creatoris, quasi mali, sed quae ad potestatem, quasi iudicis; secundum quam enuntiarit, Ego sum qui condo mala, et, Ecce ego emitto in vos mala, non peccatoria sed ultiaria, quorum satis diluimus infamiam ut congruentium iudici. Sicut autem, licet mala dicantur, non reprehenduntur in iudice, nec hoc nomine suo malum iudicem ostendunt, ita et malitia haec erit intellegenda nunc quae ex illis

24. ¹ earum MR: etiam earum Pam., sine causa ut videtur

---

24. ^b 1 Sam. 9: 2   ^c Jonah 3: 10   ^d Jonah 4: 2   ^e Isa. 45: 7
^f Jer. 18: 11

---

malis iudiciariis deputata cum ipsis competit iudici. [5] Nam et apud Graecos interdum malitiae pro vexationibus et laesuris, non pro malignitatibus ponuntur, sicut et in isto articulo. Atque adeo si eius malitiae paenituit creatorem, quasi creaturae reprobandae scilicet et deletui² vindicandae, atqui nec hic ullum admissum criminosum reputabitur creatori, qui iniquissimam civitatem digne meritoque decreverat abolendam. [6] Ita quod iuste destinaverat non male destinans, ex iustitia non ex malitia destinarat; sed poenam ipsam malitiam nominavit ex malo et merito passionis ipsius. Ergo, dices, si malitiam iustitiae nomine excusas, quia iuste exitium destinarat in Ninivitas, sic quoque culpandus est, qui iustitiae utique non paenitendae paenitentiam gessit. Immo nec iustitiae, inquam, paenitebit deum, et superest iam agnoscere

quid sit paenitentia dei. Non enim, si hominem ex recordatione plurimum delicti, interdum et ex alicuius boni operis ingratia paenitet, ideo et deum proinde. [7] In quantum enim deus nec malum admittit nec bonum dannat, in tantum nec paenitentiae boni aut mali apud eum locus est. Nam et hoc tibi eadem scriptura determinat, dicente Samuele Sauli, Discidit dominus regnum Israelis de manu tua hodie et dabit illud proximo tuo, optimo super te, et scindetur Israel in duas partes, et non convertetur neque paenitentiam aget, quia non sicut homo est ad paenitendum. [8] Haec itaque definitio in omnibus aliam formam divinac paenitentiae statuit, quae neque ex improvidentia neque ex levitate neque ex ulla boni aut mali operis damnatione reputetur, sicut humana. Quis ergo erit mos paenitentiae divinae? Iam relucet, si non ad humanas condiciones eam referas. Nihil enim aliud intellegetur quam simplex conversio sententiae prioris, quae etiam sine reprehensione eius possit admitti, etiam in homine, nedum in deo, cuius omnis sententia caret culpa. Nam et in

24. ² deletui *R*³: delictum *MR*¹: de delicto *Oeh. Scribere possis* de delicto iudicandae

---

24. ⁸ 1 Sam. 15: 28 sq.

154

TERTULLIAN

II. 24

Graeco sono paenitentiae nomen non ex delicti confessione, sed ex animi demutazione compositum est, quam apud deum prorurum variantium sese occursu regi³ ostendimus.

25. [1] Iam nunc, ut omnia eiusmodi expediam, ad ceteras pusillitates et infirmitates et incongruentias, ut putatis, interpretandas purgandasque pertendam. Inclamat deus, Adam, ubi es? scilicet ignorans ubi esset, et causato nuditatis pudore an de arbore gustasset interrogat, scilicet incertus. Immo nec incertus admissi nec ignorans loci. Enimvero oportebat conscientia peccati delitescentem evocatum prodire¹ in conspectum domini, non sola nominis inclamatione, sed cum aliqua iam tunc admissi suggestione. [2] Nec enim simplici modo, id est interrogatorio sono legendum est, Ubi es, Adam? sed impresso et incusso et imputativo, Adam, ubi es! id est in perditione es, id est iam hic non es, ut et increpandi et dolendi exitus vox sit. Ceterum qui totum orbem comprehendit manu velut nidum, cuius caelum thronus et terra scabellum, nimirum huius oculos aliqua paradisi portio evaserat, quominus illi ubicunque Adam ante evocationem viseretur tam latens quam de interdicta fruge sumens? [3] Speculatorum vineae vel horti tui lupus aut furunculus non latet. Deum puto de sublimioribus oculatiorem aliquid subiecti praeterire non posse. Stulte, qui tantum argumentum divinae maiestatis et humanae instructionis naso agis. Interrogat deus quasi incertus, ut et hic liberi arbitrii probans hominem in causa aut negationis aut confessionis daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi. Sicut de Cain sciscitur ubinam frater eius; quasi non iam vociferatum

24. ³ occursu regi *Rig.*: occursu rei *MR¹*: occursura rei *R³*: occursu fieri *Urs.*

25. ¹ prodire *R*: prodere *MF*

---

25. ^a Gen. 3: 9, 11

156

TERTULLIAN

II. 25

a terra sanguinem Abelis audisset: sed ut et ille haberet potestatem ex eadem arbitrii potestate sponte negandi delicti et hoc nomine gravandi, atque ita nobis conderentur exempla confitendorum potius delictorum quam negandorum; ut iam tunc initiatetur evangelica doctrina. Ex ore tuo iustificaberis et ex ore tuo damnaberis.

[4] Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente domino, Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis, de futura scilicet adlectione hominis in divinitatem. Denique quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum et sumat de ligno vitae et vivat in aevum. Interponens enim, Et nunc, praesentis temporis verbum, temporalem et ad praesens dilationem vitae fecisse se ostendit. [5] Ideoque nec maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione elevatos. Cain vero et maledixit et cupidum morte luere delictum mori interim vetuit, ut praeter admissum etiam negationis eius oneratum. Haec erit ignorantia dei nostri, quae ideo simulabatur ne delinquens homo quid sibi agendum sit ignoret. [6] Sed ad Sodomam et Gomorram descendens, Videbo, ait, si secundum clamorem pervenientem ad me consummantur, si vero non, ut agnoscam. Et hic videlicet ex ignorantia incertus et scire cupidus? An hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum, sub sciscitationis obtentu? Quodsi descensum quoque dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium nisi descendisset, vide ne tuum aequum deum pulses. Nam et ille descendit ut quod vellet efficeret.

26. [1] Sed et iurat deus. Numquid forte per deum Marcionis? Immo, inquit, multo vanius, quod per semetipsum. Quid vellet facere,¹ si aliud deus non erat in conscientia eius, hoc cum maxime

26. ¹ vellet facere *R³*: vellet faceret *MR¹*: velles faceret *Kroy.* (*forsan recte*)

---

25. ^b Matt. 12: 37

^c Gen. 3: 22

^d Gen. 18: 21

158

TERTULLIAN

II. 26

iurantis alium absque se omnino non esse? Igitur peierantem deprehendis, an vane deierantem? Sed non potest videri peierasse qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit hoc deierans, vere non peieravit. Sed nec vane deierat alium deum non esse.

[2] Tunc enim vane deieraret, si non fuissent qui alias deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et haeretici. Iurat

igitur per semetipsum, ut vel iuranti deo credas alium deum omnino non esse. Hoc ut deus faceret tu quoque Marcion coegisti. Iam tunc enim providebaris. Proinde si et in promissionibus aut comminationibus iurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil deo indignum est quod efficit deo credere. [3] Satis et tunc pusillus deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum de famulo suo postulat Moyse, Sine me, et indignatus ira disperdam illos, et faciam te in nationem magnam. Unde meliorem soletis affirmare Moysen deo suo, deprecatorem, immo et prohibitorem irae. Non facies enim, inquit, istud, aut et me una cum eis impende. [4] Miserandi vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis in persona Moysi figuratum, patris deprecatorem et oblatorem animae suae pro populi salute. Sed sufficit si et Moysi proprie donatus est populus ad praesens. Quod ut famulus postulare posset a domino, id dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit, Sine me, et disperdam illos, ut ille postulando et semetipsum offerendo non sineret, atque ita disceres quantum liceat fidi et prophetae apud deum.

27. [1] Iam nunc, ut et cetera compendio absolvam, quaecunque adhuc ut pusilla et infirma et indigna colligitis ad destructionem

26. ^a cf. Isa. 45: 23   ^b Exod. 32: 10   ^c Exod. 32: 32

160

TERTULLIAN

II. 27

creatoris, simplici et certa ratione proponam, deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim maiestatis suae, intolerabilem utique humanae mediocritati, humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria, et ita iam deo digna, quia nihil tam dignum deo quam salus hominis. [2] De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem; quamquam et cum haereticis non multo diversa stet congressio. Quatenus et ipsi deum in figura et in reliquo ordine humanae conditionis deversatum iam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi deum conformasse semetipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium maiestatis suae stravit ut etiam morti subiceret, et morti crucis, cur non putetis nostro quoque deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen Iudaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? [3] An hae sunt pusillitates, quae iam hinc praeiudicare debebunt Christum humanis passionibus obiectum eius dei esse cui humanitates exprobrantur a vobis? Nam et profitemur Christum semper egisse in dei patris nomine, ipsum ab initio conversatum, ipsum congressum cum patriarchis et prophetis, filium creatoris, sermonem eius, quena ex semetipso proferendo filium fecit, et exinde omni dispositioni suae voluntatique praefecit, diminuens illum modico citra angelos, sicut apud David scriptum est; [4] qua diminutione in haec quoque dispositus est a patre quae ut humana reprehenditis, ediscens iam inde a primordio, iam inde hominem <indutus, id esse>¹ quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit, ille qui

27. ¹ <indutus, id esse>: loco valde vexato his additis mederi tentabam

interrogat, ille qui postulat, ille qui iurat. Ceterum patrem nemini visum etiam commune testabitur evangelium dicente Christo, Nemo cognovit patrem nisi filius. [5] Ipse enim et veteri testamento pronuntiarat, Deum nemo videbit et vivet, patrem invisibilem determinans, in cuius auctoritate et nomine ipse erat deus qui videbatur, dei filius. Sed et penes nos deus² in persona Christi accipitur, quia et hoc modo noster est. [6] Igitur quaecunque exigitis deo digna, habebuntur in patre invisibili incongressibilique et placido et, ut ita dixerim, philosophorum deo. Quaecunque autem ut indigna reprehenditis, deputabuntur in filio et viso et auditu et congresso, arbitrio patris et ministri, miscente in semet-ipso hominem et deum, in virtutibus deum, in pusillitatibus hominem, ut tantum homini conferat quantum deo detrahit. [7] Totum denique dei mei penes vos dedecus sacramentum est humanae salutis. Conversabatur deus <humane>, ³ ut homo divine⁴ agere doceretur. Ex aequo agebat deus cum homine, ut homo ex aequo agere cum deo posset. Deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem deum dignaris, nescio an ex fide credas deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem creatoris! [8] Iudicem eum designatis, et severitatem iudicis secundum merita causarum congruentem pro saevitia exprobatis. Deum optimum exigitis, et lenitatem eius benignitati congruentem pro captu mediocritatis humanae deiectius conversatam ut pusillitatem depretiatis. Nec magnus vobis placet nec modicus, nec iudex nec amicus. Quid si nunc eadem et in vestro reprehendantur? Iudicem quidem et illum esse iam ostendimus in libello suo, et de iudice necessarie severum, et de severo sic et saevum, si tamen saevum.

27. ^a deus invitus scribebam: Christus, libri et edd. sed nomen sanctum quid dupli vice significare posset nullus intellegebam   ^b humane add. Kroy.   ^c divine MF: divina R edd.

---

27. ^b Luke 10: 22   ^c Exod. 33: 20

---

28. [1] Nunc et de pusillitatibus et malignitatibus ceterisque notis et ipse adversus Marcionem antitheses aemulas faciam. Si ignoravit deus meus esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit esse alium infra se. Quod enim ait Heraclitus ille tenebrosus, eadem via sursum et deorsum. Denique si non ignorasset, et ab initio ei occurisset. Delictum et mortem et ipsum auctorem delicti dia-bolum et omne malum quod¹ deus meus passus est esse, hoc et tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sententias suas deus noster,

proinde qua et vester. Qui enim genus humanum tam sero respxit, eam sententiam mutavit qua tanto aevo non respxit. [2] Pae-nituit mali in aliquo deum nostrum, sed et vestrum. Eo enim, quod tandem animadvertisit ad horninis salutem, paenitentiam dissimulationis pristinae² fecit debitam malo facto. Porro malum factum deputabitur neglegentia salutis humanae, non nisi per paenitentiam emendata apud deum vestrum. Mandavit fraudem deus noster, sed auri et argenti. Quanto autem homo pretiosior auro et argento, tanto fraudulentior deus vester, qui hominem domino et factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit deus noster, sed et vester vicem prohibens iterabilem magis iniuriam facit. Quis enim non rursus percutiet non percussus? Nescit deus noster quales adlegeret. Ergo nec vester. Iudam traditorem non adlegisset, si praescisset. Si et mentitum alicubi dicis creatorem, longe maius mendacium est in tuo Christo, cuius corpus non fuit verum. Multos saevitia dei mei absumpsit. [3] Tuus quoque deus quos salvos non facit utique in exitium disponit. Deus meus aliquem iussit occidi. Tuus semetipsum voluit interfici, non minus homicida in semetipsum quam in eum a quo vellet occidi. Multos autem occidisse deum eius probabo Marcioni. Nam fecit homicidam, utique peritulum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed

28. ¹ quod Urs.: quem MR: quae Pam. ² pristinae Rig.: pristinam MR

166

TERTULLIAN

II. 28

expedita virtus veritatis paucis amat. Multa mendacio erunt necessaria.

29. [1] Ceterum ipsas quoque *Antitheses* Marcionis cominus cecidisse, si operosiore destructione earum egeret defensio creatoris tam boni quam et iudicis, secundum utriusque partis exempla congruentia deo, ut ostendimus. Quodsi utraque pars bonitatis atque iustitiae dignam plenitudinem divinitatis efficiunt omnia potentis, compendio interim possum antitheses retudisse, gestientes ex qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a creatore, ut optimum a iudice, et mitem a fero, et salutarem ab exitioso. [2] Magis enim eos coniungunt quos in eis diversitatibus ponunt quae deo congruunt. Aufer titulum Marcionis et intentionem atque propositum operis ipsius, et nihil aliud praestaret¹ quam demonstrationem eiusdem dei optimi et iudicis, quia haec duo in solum deum competit. Nam et ipsum studium in eis exemplis opponendi Christum creatori ad unitatem magis spectat. [3] Adeo enim ipsa et una erat substantia divinitatis,² bona et severa, et eisdem exemplis et in similibus argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere in quibus praemiserat severitatem; quia nec mirum erat diversitas temporalis, si postea dens mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis. Ita per antitheses facilius ostendi potest ordo creatoris a Christo refonnatus quam percussus, et redditus potius quam exclusus, praesertim <cum>³ deum tuum ab omni motu amariore secernas, utique et ab aemulatione creatoris scilicet. [4] Nam si ita

29. ¹ praestaret Oeh.: praestare MR¹: praestat R³
divinitatibus libri et edd., quod quid sibi vellet nesciebam
² divinitatis Kroy.:
³ cum add. Leopoldus

---

est, quomodo eum antitheses singulas species creatoris aemulatum demonstrant? Agnoscam igitur et in hoc per illas deum meum zeloten, qui res suas arbustiores in primordiis bona, ut rationali, aemulatione maturitatis praecuraverit suo iure, cuius antitheses etiam ipse mundus eius agnoscet ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quam ob rem, inconsiderantisime Marcion, alium deum lucis ostendisse debueras, alium vero tenebraram, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuassis. Ceterum eius erit antithesis cuius est et in mundo.

LIBER TERTIUS

1. [1] Secundum vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, iam hinc ordo de Christo, licet ex abundantia post decursam defensionem unicae divinitatis. Satis etenim praiejudicatum est Christum non alterius dei intellegendum quam creatoris, cum determinatum est alium deum non credendum praeter creatorem, quem adeo Christus praedicaverit, et deinceps apostoli non alterius Christum adnuntiaverint quam eius dei quem Christus praedicavit, id est creatoris, ut nulla mentio alterius dei atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis.

[2] Facillime hoc probatur apostolicarum et haereticarum ecclesiastarum recensu, illic scilicet pronuntiandam regulae interversionem ubi posteritas invenitur. Quod etiam primo libello intexui. Sed et nunc congressio ista seorsum in Christum examinatura eo utique proficiet, ut dum Christum probamus creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet veritatem totis viribus uti suis, non ut laborantem: ceterum in praescriptionum compendiis vincit: sed [decretem est]¹ ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti ut facilius praesumpserit eum venisse Christum qui nunquam sit adnuntiatus quam eum qui semper sit praedicatus.

2. [1] Hinc denique gradum consero, an debuerit tam subito venisse. Primo quia et ipse dei sui filius. Hoc enim ordinis fuerat, ut ante pater filium profiteretur quam patrem filius, et ante pater de filio testaretur quam filius de patre. Dehinc et quia missus, praeter filii nomen. Proinde enim praecessisse debuerat mittentis

1. ¹ decretum est seclusit Kroy., nec quid aliud ea locutione faciendum fuerit percipio.

patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defensionem potius expectat, praeeunte suggestu eius qui auctoritatem praestat. [2] Ceterum nec filius agnosceretur quem nunquam pater nuncupavit, nec missus credetur quem nunquam mandator designavit, nuncupaturus pater et designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne quod exorbitat a regula, rerumque principalis gradus non sinit posterius agnoscere patrem post filium et mandatorem post mandatum et deum post Christum.¹ [3] Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione. Subito filius et subito missus et subito Christus. Atquin nihil putem a deo subitum, quia nihil a deo non dispositum. Si autem dispositum, cur non et praedicatum, ut probari posset et dispositum ex praedicatione et divinum ex dispositione? [4] Et utique tantum opus, quod scilicet humanae saluti parabatur, vel eatenus subitum non fuisset qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis et praedica-

tionis, quo ordine fides informata merito et homini indicaretur a deo et deo exhiberetur ab homine, ex agnitione debens credere quia posset, quae scilicet credere didicisset ex praedicatione.

3. [1] Non fuit, inquis, ordo eiusmodi necessarius, quia statim se et filium et missum et dei Christum rebus ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo solam hanc illi speciem ad testimonium competit esse, quam et ipse postmodum exauctoravit, siquidem edicens multos venturos et signa facturos et virtutes magnas edituros, aversionem¹ etiam electorum, nec ideo tamen admittendos, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut

2. ¹ deum post Christum R³: Christum post deum MR¹

3. ¹ quaero an scribendum <usque ad> aversionem (w3ste planh~sai)

---

3. ^a cf. Matt. 24: 24

etiam apud pseudochristos facillimarum. [2] Aut quale est si inde se voluit probari et intellegi et recipi, ex virtutibus dico, unde ceteros noluit aequa et ipsos tam subito venturos quam a nullo auctore praedicatos? Si quia prior eis venit et prior virtutum documenta signavit, idcirco, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque praeripuit, vide ne et ipse in condicione posteriorum deprehendatur, posterior inventus creatore ante iam cognito, et proinde virtutes ante operato, et non aliter praefato non esse aliis credendum, post eum scilicet. [3] Igitur si priorem venisse et priorem de posteris pronuntiasse hoc fidem excludet,² praedamnatus erit et ipse iam ab eo quo³ posterior est agnitus, et solius erit auctoritas creatoris hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Iam nunc, cum probaturus sim creatorem easdem virtutes, quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse, possum et ex hoc merito praescribere tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse quanto illum non alterius quam creatoris interpretari potuissem, ut respondentes virtutibus creatoris et editis per famulos suos et in Christum suum repromissis. [4] Quamquam, et si alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova eiusdem esse cuius et vetera, quam cuius tantummodo nova, egentia experimentis fidei victricis vetustatis, ut sic quoque praedicatus venire debuerit tam praedicationibus propriis exstruentibus ei fidem quam et virtutibus, praesertim adversus Christum creatoris venturum et signis et prophetiis

---

3. ² excludet Kroy.: cludet MR edd.   ³quo MR: quod Gel. (perperam)

propriis munitum, ut aemulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a deo nunquam praedicato Christus eius praedicaretur? Hoc est ergo quod exigit nec deum nec Christum tuum credi, quia et deus ignotus esse non debuit, et Christus agnoscere per deum debuit.

4. [1] Dedignatus, opinor, est imitari ordinem dei nostri, ut dis- plicantis, ut cum maxime revincendi. Novus nove venire voluit, filius ante patris professionem et missus ante mandatoris auctorita- tem, ut et ipse fidem monstruosissimam induceret, qua ante cre- deretur Christum venisse quam sciretur fuisse. Competit mihi etiam illud retractare, cur non post Christum¹ venerit. [2] Nam cum intueor deum eius tanto aevo patientissimum acerbissimi crea- toris annuntiantis interea in homines Christum suum, quacunque id ratione fecit tam revelationem quam intercessionem suam dif- ferens, eadem ratione dico illum patientiam debuisse creatori in Christo quoque suo dispositiones suas exsecuturo, ut perfecta et expleta omni operatione aemuli dei et aemuli Christi tunc et ipse proprias dispositiones superduceret. [3] Ceterum paenitentia tantae patientiae fecit quod non in finem rerum creatoris perseveraverit. Vane sustinuit praedicari Christum eius quem non sustinuit ex- hiberi. Aut sine causa intercidit temporis alieni decursum, aut sine causa tam diu non intercidit. Quid illum detinuit, quidve tur- bavit? Atquin in utrumque commisit, post creatorem quidem tam tarde revelatus, ante Christum vero eius tam propere.

[4] Alterum vero iam dudum debuerat traduxisse, alterum nondum. Ne illum quidem tam diu saevientem sustinuisse, istum vero adhuc quiescentem inquietasse! circa ambos excidens ab optimi dei titulo, certe varius et ipse et incertus, tepidus scilicet in

4. ¹ *quaero an legendum* post <creatoris> Christum

creatorem et calidus in Christum, et vanus utrobique. Non magis enim compescuit creatorem quam obstitit Christo. Manet et creator, qualis omnino est; veniet et Christus, qualis et scribitur. Quid venit post creatorem, quem emendare non valuit? Quid ante Christum eius revelatus est, quem revocare non potuerit?

[5] Aut si emendavit creatorem, post illum revelatus est, ut emen- danda praecederent: ergo et Christum eius aequem emendaturus expectasse debuerat, proinde et illius posterior emendator futurus, sicut creatoris. Aliud est si et ipse post illum rursus adveniet, ut primo quidem adventu processerit adversus creatorem, legem et prophetas destruens eius, secundo vero procedat adversus Chri- stum, regnum redarguens eius. Tunc ergo conclusurus ordinem suum, tunc, si forte, credendus est: aut si iam hinc perfecta res est eius, vane ergo venturus est, nihil scilicet peracturus.

5. [1] His proluserim quasi de gradu primo adhuc et quasi de lon- ginquo. Sed et hinc iam ad certum et cominus dimicaturus video aliquas etiam nunc lineas praeducendas, ad quas erit dimicandum, ad scripturas scilicet creatoris. Secundum eas enim probaturus Christum creatoris fuisse, ut postea Christo suo adimpletas, ne-

cesse habeo ipsarum quoque scripturarum formam et, ut ita dixerim, naturam demandare, ne tunc in controversiam deductae cum adhibentur ad causas, et sua et causarum defensione commixta¹ obtundant lectoris intentionem. [2] Duas itaque causas propheticī eloquii adlego agnoscendas abhinc adversariis nostris. Unam, qua futura interdum pro iam transactis enuntiantur. Nam et divinitati competit quaecunque decreverit ut perfecta reputare, quia non sit apud illam differentia temporis² apud quam uniformem statum temporum³ dirigit aeternitas ipsa. Et divinationi

5. ¹ commixta Kroy.: commixtae libri et edd. ² temporum Pam.: temporis
MR (utraque vice)

180

TERTULLIAN

III. 5

propheticae magis familiare est id quod prospiciat, dum prospicit, iam visum atque ita iam expunctum, id est omni modo futurum, demonstrare, sicut per Esaiam, Dorsum meum posui in flagella, maxillas autem meas in palmas, faciem meam vero non averti a sputaminibus. [3] Sive enim Christus iam tunc in semetipsum secundum nos, sive prophetes de semetipso secundum Iudeos pronuntiabant, nondum tamen factum pro iam transacto sonabat. Alia species erit qua pleraque figurate portenduntur per aenigmata et allegorias et parabolas, aliter intellegenda quam scripta sunt. Nam et montes legimus destillaturos dulcorem, non tamen ut sapam de petris aut defrutum de rupibus speres; et terram audi-mus lacte et melle manantem, non tamen ut de glebis credas te unquam placertas et Samias³ coacturum; quia nec statim aquilicem et agricolam se deus repromisit, dicens, Ponam flumina in regione simenti et in solitudine buxum et cedrum. Sicut et praedicans de nationum conversione, Benedicent me bestiae agri, sirenes et filiae passerum, non utique ab hirundinum pullis et vulpeculis et illis monstruosis fabulosisque cantricibus fausta omina relaturus est. [4] Et quid ego de isto genere amplius? cum etiam haereticorum apostolus ipsam legem indulgentem bubus terentibus os liberum, non de bubus sed de nobis interpretetur, et petram potui subministrando comitem Christum adleget fuisse, docens proinde et Galatas duo argumenta filiorum Abrahae allegorice cucurrisse, et suggestens Ephesiis quod in primordio de homine praedicatum est relicturo patrem et matrem et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et ecclesiam agnoscere.

6. [1] Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus Iudaicæ litteraturæ, memento, lector, constitisse ut, cum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scripturae sed de statu causæ.

5. ³ Samias MR: psomias Lat. (qui tamen psomidas scribere debuit)

---

5. ^a Isa. 50: 6   ^b cf. Joel 3: 18   ^c cf. Exod. 3: 8, 17; Deut. 26: 9, 15
^d Isa. 41: 19   ^e Isa. 43: 20   ^f cf. i Cor. 9:9   ^g cf. i Cor. 10: 4   ^h cf.
Gal. 4: 22 sqq.   ⁱ cf. Eph. 5: 31 sq.

Cum igitur haeretica dementia eum Christum venisse praesumeret qui nunquam fuerat annuntiatus, sequebatur ut eum Christum nondum venisse contenderet qui semper fuerat praedicatus; [2] atque ita coacta est cum Iudaico errore sociari et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Iudei certi et ipsi alium fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum verum et interfecerint eum ut adversarium, agniti sine dubio et omni officio religionis prosecuturi, si ipsorum fuisset. [3] Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica, caverat errare Iudeos in Christum suum non licere, quando, et si nihil tale praedicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia persuasisset Iudeos errare potuisse, qua homines, nec statim praeiudicium sumendum de sententia eorum quos credibile fuerat errasse. [4] Porro cum et praedicatum sit non agnituros eos Christum ideoque etiam perempturos, iam ergo ipse erit et ignoratus et interemptus ab illis in quem ita admissuri praenotabantur. Hoc si probari exigis, non eas scripturas evolvam quae interemptibilem Christum edicentes utique et ignorabilem affinnant (nisi enim ignoratus nihil scilicet pati posset), sed reservatis eis ad causam passionum eas praedicationes in praesenti sufficiet adhibere quae interim ignorabilem probent Christum, et hoc breviter, dum ostendunt omnem vim intellectus ademptam populo a creatore. [5] Auferam, inquit, sapientiam sapientium illorum, et prudentiam prudentium eorum abscondam, et, Aure audietis et non audietis, et oculis videbitis et non videbitis: incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt et oculos concluserunt, ne quando auribus audiant et oculis videant et corde coniant et convertantur, et

6. ^a Isa. 29: 14

sanem illos. [6] Hanc enim obtunctionem salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes deum, corde autem longe absentest ab eo. Igitur si Christus quidem annuntiabatur a creatore solidante tonitruum et concludente¹ spiritum et annuntiante in homines Christum suum, secundum Ioelem prophetam, si omnis spes Iudeorum, ne dicam etiam gentium, in Christi revelationem destinabatur, sine dubio id demonstrabantur non agniti et non intellecturi, ablatis agnitionis et intelligentiae viribus, sapientia atque prudentia, quod annuntiabatur, id est Christus, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est scribis, et prudentibus eorum, id est pharisaeis, pariter et populo auribus audituro et non audituro, utique Christum docentem, et oculis visuro et non visuro, utique Christum signa facientem, secundum quod et alibi, Et quis caecus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominatur eorum? [7] Sed et cum exprobrat per eundem Esaiam, Filios generavi et exaltavi, at illi me reiecerunt: agnovit bos possessorem suum et asinus praesepe domini sui, Israel autem me non cognovit et populus me non intellexit; nos quidem certi Christum semper in prophetis locutum, spiritum scilicet creatoris, sicut propheta testatur, Persona spiritus nostri Christus dominus,

qui ab initio vicarius patris in dei nomine et auditus sit et visus, scimus ipsius voces eiusmodi fuisse iam tunc Israeli exprobrantis quae in illum commissuri praedicabantur, Dereliquistis dominum et in iram provocatis sanctum Israel. [8] Si vero non in Christum, sed in ipsum potius deum volueris referre omnem Iudaicae ignorantiae de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem et spiritum, id est Christum creatoris, despectum ab eis et non agnitus, sic quoque revinceris. Non negans enim filium et spiritum et substantiam creatoris esse Christum eius, concedas necesse est eos qui patrem non agnoverint nec filium agnoscere

6. ¹ concludente *MR*: condente *Lat.*

---

6. ^b Acts 28: 36 sq.: cf. Isa. 6: 9 sq.   ^c cf. Amos 4: 13 LXX   ^d Isa.
42:19   ^e Isa. 1:3   ^f Lam. 4:20   ^g Isa. 1:4

186

TERTULLIAN

III. 6

potuisse, per eiusdem substantiae condicionem, cuius si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. [9] His ita dispectis iam appareat quomodo et respuerint Iudei Christum et interemerint, non ut extraneum Christum intellegentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim² extraneum intelligere potuissent de quo nihil unquam fuerat annuntiatum, cum intelligere non potuissent³ de quo semper fuerat praedicatum? Id enim intellegi vel non intelligi capit quod habendo substantiam praedicationis habebit et materiam vel agnitionis vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiae even- tum. [10] Et adeo non qua alterius dei Christum aversati persecutique sunt, sed qua solummodo hominem, quem planum in signis et aemulum in doctrinis existimabant; ut et ipsum hominem qua suum, id est Iudaeum, sed Iudaismi exorbitatorem et destru- ctorem, deduxerint in iudicium et suo iure punierint, alienum scilicet non iudicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intel- lexisse videantur, qui nec hominem eius ut alienum iudicaverunt.

7. [1] Discat nunc haereticus ex abundanti cum ipso licebit Iudeo rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione caecus a caeco in eandem decidit foveam. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse: unum in humilitate, utique primum, cum tan- quam ovis ad victimam deduci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os suum, ne aspectu quidem

6. ² Qui enim *R*³: quia nec (*remoto mox interrogandi signo*) *MR*¹   ³cum intel- legere non potuissent *R*³: *nisi potius scribendum ducas* non intelligere potuissent *MR*¹

188

TERTULLIAN

III. 7

honestus. [2] Annuntiavimus enim, inquit, de illo: sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem, ut positus a patre in lapidem offensionis et petram scandali, minoratus ab eo modicum citra angelos, vermem se pronuntians et non hominem, ignominiam hominis et nullificamen populi. [3] Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competit, sicut sublimitatis secundo, cum fiet iam non lapis offensionis nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus et sublimatus in consummationem templi, ecclesiae scilicet, et petra sane illa apud Danielem de monte praecisa, quae imaginem saecularium regnorum comminet et conteret. [4] De quo adventu idem prophetes, Et ecce cum nubibus caeli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, aderat in conspectu eius, et qui adsistebant adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genera, et omnis gloria famulabunda, et potestas eius usque in aevum, quae non auferetur, et regnum eius quod non vitiabitur, [5] tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem et decorem indeficientem super filios hominum. Tempestivus enim, inquit, decore citra filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te deus in aevum. Accingere ensem super femur tuum, potens tempestivitate tua et pulchritudine tua; cum et pater, posteaquam diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum et subiciet omnia pedibus eius.

[6] Tunc et cognoscent eum qui compugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate condicionis humanae: Et homo est, inquit Hieremias, et quis cognoscet illum? Quia et, Nativitatem eius Esaias, quis, inquit, enarrabit? Sic et apud Zachariam in persona Iesu, immo et in ipso nominis sacramento, verus summus sacerdos patris, Christus Jesus, dupli habitu in duos adventus delineatur, primo sordidis indutus, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudee traditoris,

7. ^a Isa. 53: 2 sqq. ^b Isa. 8: 14 ^c Ps. 8: 5 ^d Ps. 22: 6 ^e cf. Dan. 2: 34 sq. ^f Dan. 7: 13 sq. ^g Ps. 45: 2 sq. ^h Jer. 17: 9 LXX ⁱ Isa. 53: 8

ne dicam etiam post baptismum temptator, dehinc despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere et mitra et cidari munda, id est secundi adventus gloria et honore. [7] Si enim et duorum hircorum qui ieunio offerebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem dominum¹ conspectum, quia non in alia venturus est fonna, ut qui agnoscit habeat a quibus laesus est. Alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem adiebatur² in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. Alter vero, pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus, secundae repraesentationis argumenta

signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieunantibus ceteris a salute. [8] Igitur quoniam primus adventus et plurimum figuris obscuratus et omni in honestate prostratus canebaratur, secundus vero et manifestus et deo dignus, idcirco quem facile et intellegere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum.

8. [1] Desinat nunc haereticus a Iudeo, aspis quod aiunt a vipera, mutuari venenum, evomat iam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, praecoquos et abortivos quodammodo Marcionitas, quos apostolus Ioannes antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse, et tamen non ut alterius dei ius constituerent, quia et de isto notati fuissent, sed quoniam incredibile praesumpserant

7. ¹ dominum libri et edd.: domini Lat.   ² abiciebatur Kroy. (sed unde traxerit nullus indicat)

7. ¹ cf. Lev. 16: 7 sqq.   8. ² cf. i John 2: 18, 22; 4: 2

deum carnem. [2] Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit praesumptionem, aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum deum eius nec auctorem carnis induxerat nec resuscitatorem, optimum videlicet et in isto, et diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus eius, ne mentiretur, ne falleret, et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur, caro nec caro, homo nec homo, proinde deus Christus nec deus.

[3] Cur enim non etiam dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab apostolo lucis, id est veritatis, et fallacie, id est tenebrarum, commisit communicationem? [4] Iam nunc cum mendacium deprehenditur Christus¹ caro, sequitur ut et omnia quae per carnem Christi gesta sunt mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsae quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio vel tactus ab aliquo, quod corporaliter actum est non potest vere actum credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus: imaginarius operator, imaginariae operae. [5] Sic nec passiones Christi eius fidem merebuntur. Nihil enim passus est qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum dei opus. Totum

Christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impresse apostolus demandat, utique veram, sumnum eam fundamentum evangelii constituens et salutis nostrae et praedicationis suae. Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit tertia die. [6] Porro si caro eius negatur, quomodo mors eius asseveratur, quae propria carnis est passio, per mortem

8. ^a Christus *MR*: Christi *Urs.*

---

8. ^b cf. 2 Cor. 6: 14   ^c i Cor. 15: 3 sq.

194

TERTULLIAN

III. 8

devertentis in terram de qua est sumpta, secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis, cuius sicut et mors, ita et resurrectio est. Proinde resurrectione Christi confirmata etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christi non valebit. [7] Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab apostolo ex resurrectione Christi, ita resurrectione Christi non consistente aufertur et mortuorum resurrectio. Atque ita inanis est et fides nostra, inanis est praedicatio apostolorum. Inveniuntur autem etiam falsi testes dei, quod testimonium dixerint quasi resuscitaverit Christum quem non resuscitavit. Et sumus adhuc in delictis. Et qui in Christo dormierunt, perierunt; sane resurrecturi, sed phantasmate forsitan, sicut et Christus.

9. [1] In ista quaestione qui putaveris opponendos esse nobis angelos creatoris, quasi et illi in phantasmate, putativae utique carnis, egerint apud Abraham et Loth, et tamen vere sint et congressi et pasti et operati quod mandatum eis fuerat, primo non admitteris ad eius dei exempla quem destruis. Nam et quanto meliorem et perfectiorem deum inducis, tanto non competit illi eius exempla quo nisi diversus in totum non erit omnino melior atque perfectior. [2] Dehinc scito nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro, sed verae et solidae substantiae humanae. Si enim difficile non fuit illi putativae carnis veros et sensus et actus exhibere, multo facilius habuit veris et sensibus et actibus veram dedisse substantiam carnis, vel qua proprius auctor et artifex eius. [3] Tuus autem deus, eo quod carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma eius intulerit cuius non valuerat veritatem. Meus autem deus, qui illam de limo sumptam in hac reformavit

8. ^d cf. i Cor. 15: 13 sqq.   9. ^a cf. Gen. 18

196

TERTULLIAN

III. 9

qualitate, nondum ex semine coniugali et tamen carnem, aequae potuit ex quacunque materia angelis quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot ac talia corpora, et quidem verbo aedificavit. [4] Et utique, si deus tuus veram quandoque substantiam angelorum hominibus pollicetur, Erunt enim, inquit, sicut angeli, cur non et deus meus veram substantiam hominum angelis accommodarit undeunde¹ sumptam? Quia nec tu mihi respondebis unde illa apud te angelica sumatur, sufficit mihi hoc definire quod deo congruit, veritatem scilicet eius rei quam tribus testibus sensibus obiecit, visui, tactui, auditui. [5] Difficilius deo mentiri quam carnis veritatem undeunde¹ producere, licet non natae. Ceterum et aliis haereticis, definientibus carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, qua et humana vere fuerit et innata: humana vere propter dei veritatem a mendacio et fallacia extranei, et quia non possent humanitus tractari ab hominibus nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativitatem nostram nativitate sua reformaret, atque ita etiam mortem nostram morte sua dissolveret resurgendo in carne in qua natus est ut et mori posset. [6] Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natae quia nondum moriturae, sed et discentis² iam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo deposituri eam fuerant; [7] sed undeunde¹ sumptam et quoquo modo omnino dimissam, mentiti eam tamen non sunt. Si creator facit angelos spiritus et apparitores suos ignem flagrantem, tam vere spiritus quam et ignem, idem illos vere fecit et carnem, ut nunc recordemur et

9. ¹ undeunde (ter) Pam. Lat. Urs.: unde MR ² quaero an legendum discens

9. ^b Luke 20: 36   ^c cf. Ps. 104: 4

haereticis renuntiemus eius esse promissum homines in angelos reformandi quandoque qui angelos in homines formarit aliquando.

10. [1] Igitur non admissus ad consortium exemplorum creatoris, ut alienorum, et suas habentium causas, velim edas et ipse consilium dei tui, quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit. Si aspernatus est illam ut terrenam et, ut dicitis, stercoribus infer- sam, cur non et simulacrum eius proinde despexit? Nullius enim dedignandae rei imago dignanda est. Sequitur statum similitudo. [2] Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiae humanae? Cur ergo non potius per veritatem, ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? Quanto dignius necessitas fidem quam stropham administrasset? [3] Satis miserum deum instituis, hoc ipso quod Christum suum non potuit exhibere nisi in indignae rei effigie, et quidem alienae. Aliquantis¹ enim indignis conveniet uti, si nostris, sicut alienis non congruet uti, licet

dignis. Cur enim non in aliqua alia digniore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur eguisse? [4] Si creator meus per rubum quoque et ignem, idem postea per nubem et globum cum homine congressus est, et elementorum corporibus in re praesentationibus sui usus est, satis haec exempla divinae potestatis ostendunt deum non eguisse aut falsae aut etiam verae carnis paratura. Ceterum si ad certum spectamus, nulla substantia digna est quam deus induat. [5] Quodcunque induerit, ipse dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo quale est ut dedecus existimat veritatem potius quam mendacium carnis ? Atquin honoravit

10. ¹ aliquatenus Kroy. (sed vix opus erat)

200

TERTULLIAN

III. 10

illam fingendo. Quanta iam caro est cuius phantasma necessarium fuit deo superiori?

11. [1] Totas istas praestigias putativa in Christo corpulentiae Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiae humanae nativitas quoque eius defenderetur, atque ita Christus creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis ac per hoc carneus annuntiaretur. Stultissime et hic Ponticus; quasi non facilius crederetur caro in deo non nata quam falsa, praestruentibus vel maxime fidem istam angelis creatoris in carne vera conversatis, nec tamen nata. [2] Nam et Philumene illa magis persuasit Apelli ceterisque desertoribus Marcionis ex fide quidem Christum circumtulisse carnem, nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutuatum.¹ Quodsi verebatur Marcion ne fides carnis nativitatis quoque fidem induceret, sine dubio qui homo videbatur, natus utique credebatur. [3] Nam et mulier quaedam exclamaverat, Beatus venter qui te portavit, et ubera quae hausisti. Et quomodo mater et fratres eius dicti sunt foris stare? [4] Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe cum et ipse se filium hominis praedicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut haec omnia ad evangelii distulerim examinationem, tamen, quod supra statui, si omni modo natus credi habebat qui homo videbatur, vane nativitatis fidem consilio imaginariae carnis expungendam² putavit. [5] Quid enim profuit non vere fuisse quod pro vero haberetur, tam carnem quam

11. ¹ mutuatum *R*: mutuatam *MF*   ² expungendam *R*³ (*quod non tanquam perficiendam, sed eiciendam interpretari debebis*): expugnandam *MR*¹

---

11. ^a Luke 11:27   ^b cf. Luke 8: 19 sq.

202

TERTULLIAN

III. 11

nativitatem ? Aut si dixeris, viderit opinio humana: iam deum tuum honoras fallacie titulo, si aliud se sciebat esse quam quod homines fecerat opinari. Iam tunc potuisti etiam nativitatem putativam

illi accommodasse, ne in hanc quoque impegisses quaestionem.
[6] Nam et mulierculae nonnunquam praegnantes sibi videntur aut sanguinis tributo³ aut aliqua valetudine inflatae. Et utique debuerat phantasmatis scenam decucurrisse, ne originem carnis non desaltasset, qui personam substantiae ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti: ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet dei etiam vera nativitas. [7] Age iam, perora in illa sanctissima et reverenda opera naturae, invehere in totum quod es: carnis atque animae originem destrue; cloacam voca uterum tanti animalis, id est hominis, producendi officinam; persecutore et partus immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicos exitus. Tamen cum omnia ista destruxeris, ut deo indigna⁴ confirmes, non erit indignior morte nativitas et cruce infantia et natura poena et caro damnatione.⁵ [8] Si vere ista passus est Christus, minus fuit nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit et mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quae alium efficit Christum, satis opinor ostendimus non consistere omnino, dum docemus magis utique competere deo veritatem quam mendacium eius habitus in quo Christum suum exhibuit. [9] Si veritas fuit, caro fuit; si caro fuit, natus est. Ea enim quae expugnat haec haeresis confirmantur, cum ea per quae expugnat destruuntur. Itaque, si carneus habebitur quia natus, et natus quia carneus, quia

11. ³ legendum esse suspicor <cessante> sanguinis tributo   ⁴ indigna F: digna
MR (quod forsitan stare posset)   ⁵ caro damnatione scribendum ducebam: carne
damnatio MR edd.

phantasma⁶ non fuerit, ipse erit agnoscendus qui in carne et ex nativitate venturus annuntiabatur a creatoris prophetis, utpote Christus creatoris.

12. [1] Provoca nunc, ut soles, ad hanc Esaiae comparationem Christi, contendens illam in nullo convenire. Primo enim, inquis, Christus Esaiae Emmanuel vocari habebit, debinc virtutem sumere Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Porro iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est editus neque ulla re bellica functus est. [2] At ego te admonebo, uti cohaerentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, Nobiscum deus; uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, sua gentis est; sensus autem eius, quod est Deus nobiscum, ex interpretatione communis est. Quaere ergo an ista vox, Nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quo¹ Christus illuxit, agitetur in Christo. [3] Et puto, non negabis, utpote qui et ipse dicas, Deus nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut quia penes te Nobiscum deus dicitur, non Emmanuel, idcirco nolis venisse illum cuius proprium sit vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et Deus nobiscum, invenies apud Hebreos Christianos, immo et Marcionitas, Emmanuel nominare, cum volunt dicere Nobiscum deus; sicut et omnis gens, quoquo sono dixerit Nobiscum deus, Emmanuel pronuntiavit in sensu

sonum expungens. [4] Quodsi Emmanuel Nobiscum deus est, deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est (quotquot enim in Christum tincti estis, Christum induistis), tam proprius

11. ⁶ *quaero an legendum <et verus>* quia phantasma etc.

12. ¹ quo *Oeh. mg.*: quod *libri et edd.*

---

12. ^a cf. Isa. 7: 14   ^b cf. Isa. 8:4   ^c Matt. 1:23   ^d cf. Gal. 3: 27

206

TERTULLIAN

III. 11

est Christus in significatione nominis, quod est Nobiscum deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat venisse iam illum qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel venit, id est Nobiscum deus.

13. [1] Aequo et sono nominum duceris, cum virtutem Damasci et spolia Samariae et regem Assyriorum sic accipis quasi bellatorem portendant Christum creatoris, non animadvertis quid scriptura praemittat, quoniam priusquam cognoscat vocare patrem et matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. [2] Ante est enim inspicias aetatis demonstracionem, an hominem iam Christum exhibere possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signa belli non tuba sed crepitacillo datus, nec ex equo vel de curru vel de muro, sed de nutricis aut gerulae suaे collo sive dorso hostem destinaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammillis subacturus? [3] Aliud est si penes Ponticos barbariae gentis infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati et butyro stipendiati, qui ante norint lanciare quam lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere, ante virtutem Damasci sumere quam patris et matris vocabulum nosse, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur. Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetae. Et merito. [4] Praestruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. Propterea, inquit, dabit vobis dominus signum: Ecce virgo accipiet in utero et pariet filium. Signum autem a deo, nisi novitas aliqua monstruosa, iam signum¹ non fuisse. Denique et Iudei,

13. ¹ iam signum *Lat. (collato Contra Iud. 9)*: tam dignum *MR*

---

13. ^a cf. Isa. 8: 4   ^b Isa. 7: 14

208

TERTULLIAN

III. 13

si quando ad nos deiciendos mentiri audent, quasi non virginem [5] sed iuvenculam concepturam et paritaram scriptura contineat, hinc revincuntur quod nihil signi videri possit res cotidiana,

iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur, infans vero bellator non aequa. Non enim et hic signi ratio versatur. Sed signo nativitatis novae adscripto exinde post signum alias ordo iam infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. [6] Nec hoc utique in signum est, malitia non assentatur, et hoc enim infantiae² est, sed accepturi virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Serva modum aetatis et quaere sensum praedicationis, immo redde evangelio veritatis quae posterior detraxisti, et tam intellegitur prophetia quam renuntiatur expuncta. Maneant autem orientales illi Magi in infantia Christum recentem auro et ture munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine proelio et armis. [7] Nam praeter quod omnibus notum est, orientis virtutem, id est vim et vires, auro et odoribus pollere solitam, certe est creatori³ virtutem ceterarum quoque gentium aurum constituere, sicut per Zachariam, Et Iudas praetendet apud Hierusalem et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum. [8] De illo autem tunc auri munere etiam David, Et dabitur illi ex auro Arabiae; et rursus, Reges Arabum et Saba munera offerent illi. Nam et Magos reges habuit fere oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transcripta esset in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores;

13. ² infantiae Urs.: infantia MR

³ creatori MR: creatoris NPam.

---

13. ^c Zech. 14: 14

^d Ps. 72: 15

^e Ps. 72: 10

210

TERTULLIAN

III. 13

spolia autem Samariae ipsos Magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent quasi deum et regem sub testimonio indicis et ducis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. [9] Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, qua desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum est creatori, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum appellat archontas Iudeorum, et populum ipsum populum Gomorrae vocat. Et idem alibi, Pater inquit tuus Amoraeus et mater tua Cethea, ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam suos filios dixerat, Filios generavi et exaltavi. [10] Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intellegitur apud illum, superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon etiam apud Ioannem nostrum Romanae urbis figura est, proinde magnae et regno superbae et sanctorum dei debellatrixis. Hoc itaque usu Magos quoque Samaritarum appellatione titulavit, despoliatos quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum adversus Herodem intellege, cui utique adversati sunt Magi tunc non renuntiando de Christo, quem intercipere quaerebat.

14. [1] Aduabatur haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem existimans Christum ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris. Accingere, inquit David, ense super femur. Sed quid supra legis de Christo? Tempestivus decore praeter filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis. [2] Rideo si, quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur. Sic item subiungens, Et extende et prosperare et regna, adiecit propter veritatem et lenitatem et iustitiam. Quis

13. ^f cf. Rev. 17: 5 etc. ^g Isa. 8: 4   14. ^a Ps. 45: 3   ^b Ps. 45: 2

212

TERTULLIAN

III. 14

enim <ea>¹ ense operabitur, et non contraria potius, dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo an aliis sit ensis ille, cuius alius est actus. [3] Nam et apostolus Ioannes in Apocalypsi ensem describit ex ore dei prodeuntem bis acutum, praeacutum, quem intellegi oportet sermonem divinum, bis acutum, duobus testamentis legis et evangelii, acutum sapientia, infestum diabolo, armantem nos adversus hostes spiritales nequitiae et concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob dei nomen. [4] Quodsi Ioannem agnitus non vis, habes communem magistrum Paulum, prae- cingentem lumbos nostros veritate et lorica iustitiae, et calcantem nos praeparationem evangelii pacis, non belli, adsumerc iubentem scutum fidei, in quo possimus omnia diaboli ignita tela extinguere, et galeam salutaris, et gladium spiritus, quod est, inquit, dei sermo. [5] Hanc et dominus ipse machaeram venit mittere in terram, non pacem. Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est. Si bellator non est, machaeram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo creatoris in psalmo sine bellicis rebus ense sermonis praecungi figurato, cui supradicta tempestivitas congruat et gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quandoque missurus in terram. [6] Hoc est enim quod ait, Et extende et prosperare et regna. Extendens sermonem in omnem terram ad universam gentium vocationem, prosperatus successu fidei, qua est receptus, et regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. Et deducet te, inquit, mirifice dextera tua, virtus scilicet gratiae spiritalis, qua Christi agnitus deducitur. [7] Sagittae tuae acutae, pervolantia ubique praecepta, et minae et traductio- nes cordis, compungentes et transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te coincident, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus creatoris, sic et nunc accipiens spolia, non solius

14. ¹ ea add. Eng.: haec Urs.

---

14. ^c cf. Rev. i: 16   ^d Eph. 6: 14 sqq.   ^e Matt. 10: 34   ^f Ps. 45: 4 sq.

214

TERTULLIAN

III. 14

Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Figurate itaque et domino eiusmodi loquente et apostolo scribente non temere interpretationibus eius utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt, atque ita in tantum Esaiae erit Christus qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicatur.

15. [1] De quaestione carnis et per eam nativitatis et unius interim nominis Emmanuelis hucusque. De ceteris vero nominibus et in primis Christi quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen quemadmodum et dei, ut sicut utriusque dei filium Christum competit dici, sic utrumque patrem <et>¹ dominum, certe ratio huic argumentationi refragabitur. [2] Dei enim nomen quasi naturale divinitatis potest in omnes communiciari quibus divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente apostolo, Nam et sunt qui dicuntur diii sive in caelo sive in terris. Christi vero nomen non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium eius efficitur a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subiacet, maxime aemulo et habenti suam dispositionem, cui et nomina privata debebit. [3] Quale est enim quod diversas dispositiones duorum commentati deorum societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum, quando nulla magis probatio assisteret duorum et aemulorum deorum quam si in dispositione eorum etiam diversitas nominum inveniretur? Nullus enim status differentiarum nonnisi proprietatibus appellationum consignatur. [4] Quibus deficientibus si quando, nunc Graeca catachresis de alieno abutendo succurrit. Apud deum autem deficere, puto, nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones eius. Quis hic deus est, qui filio quoque suo nomina a creatore vindicat, non dico

15. ¹ et addendum arbitrabar

---

15. ^a i Cor. 8: 5

216

TERTULLIAN

III. 15

aliena, sed vetera et vulgata quae vel sic non competenter deo novo et incognito? [5] Quomodo denique docet novam plagulam non adsui veteri vestimento, nec vinum novum veteribus utribus credi, adsutus ipse et indutus² nominum senio? Quomodo abscedit evangelium a lege, tota lege vestitus, in nomine scilicet Christi? Quis illum prohibuit aliud vocari, aliud praedicantem aliunde venientem, cum propterea nec corporis suscepit veritatem ne Christus creatoris crederetur? [6] Vane autem noluit eum se videri quem voluit vocari, quando et si vere corporeus fuisset, magis Christus creatoris non videretur, si non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cuius nomen accepit, etiam substantiam probatur ex nomine. Si enim Christus unctionis est, unguis utique corporis passio est. Qui corpus non habuit, unguis omnino non potuit; qui unguis omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit. Aliud est si et nominis phantasma affectavit. [7] Sed quomodo, inquit, irreperet in Iudeorum fidem, nisi per sollemne apud eos

et familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum narras; aut diffidentiae aut malitiositatis consilium est fallendo quid promovere. Multo liberius atque simplicius egerunt pseudoprophetae adversus creatorem in sui dei nomine venientes. Sed nec effectum consilii huius invenio, cum facilius aut suum crediderint Christum aut planum potius aliquem quam alterius dei Christum, sicut evangelium probabit.

16. [1] Nunc si nomen Christi, ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Iesus voluit appellari, non tam expectabili apud Iudeos nomine? Nec enim, si nos per dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum eius hoc quoque nomen agnoscimus Christo

15. ² indutus *R:* inditus *M*

---

15. ^b cf. Luke 5: 36

218

TERTULLIAN

III. 16

destinatum, ideo et Iudeis, quibus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum Christum sperant, non Iesum, et Heliam potius interpretantur Christum quam Iesum. [2] Qui ergo et in eo nomine venit in quo Christus non praesumebatur, potuit in eo solo nomine venisse quod solum praesumebatur. Ceterum cum duo miscuit, speratum et insperatum, expugnatur utrumque consilium eius. Sive enim ideo Christus, ut interim quasi creatoris irreperet, obstrepit¹ Iesus, quia non sperabatur Iesus in Christo creatoris: sive <ideo Iesus>² ut alterius haberetur, non sinit Christus quia non alterius sperabatur Christus quam creatoris. [3] Quid horum constare possit ignoro. Constat autem utrumque in Christo creatoris, in quo invenitur etiam Iesus. Quomodo, inquis? Disce et hic cum partiariis erroris tui Iudeis. Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine et incipit vocari Iesus? [4] Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in saeculi desertis, introducturus erat in terram promissionis melle et lacte manantem, id est vitae aeternae possessionem, qua nihil dulcius, idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, per evangelii gratiam, provenire habebat, circumcisus nobis petrina acie, id est <praeceptis>³ Christi, [5] petra enim Christus,—ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Iesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est cum ad Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur, nisi spiritus creatoris, qui est Christus? Cum ergo mandato diceret populo, Ecce ego mitto

16. ¹ obstrepit *Urs.:* obrepit *MR*   ² ideo Iesus *add. Urs.*   ³ praeceptis *add. Pam.*

---

16. ^a cf. Num. 13: 16

angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via et introducat in terram quam paravi tibi, intende illi et exaudi eum, ne inobaudieris eum; non enim celabit⁴ te, quoniam nomen meum super illum est: angelum quidem eum dixit ob magnitudinem virtutum quas erat editurus, et ob officium prophetae, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Iesum autem ob nominis sui futuri sacramentum. [6] Identidem nomen suum confirmavit quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocitari. Ergo si utrumque nomen competit in Christum creatoris, tanto utrumque non competit in Christum non creatoris, sicut nec reliquus ordo. Facienda est denique iam hinc inter nos certa ista et iusta praescriptio et utriusque parti necessaria, qua determinatum sit nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo cum Christo creatoris. [7] Nam et a vobis proinde diversitas defendenda est, sicut a nobis repugnanda est, quia nec vos probare poteritis alterius dei venisse Christum, nisi eum longe alium demonstraveritis a Christo creatoris, nec nos eum creatoris vindicare, nisi talem eum ostenderimus qualis constituitur a creatore. De nominibus iam obduximus. Mihi vindico Christum, mihi defendo Iesum.

17. [1] Reliquum ordinem eius cum scripturis conferamus. Quodcumque illud corpusculum sit, quoniam habitum et quoniam conspectum fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorable, meus erit Christus, talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursus Esaias: Annuntiavimus, inquit, coram ipso: velut puerulus, velut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorable, deficiens citra omnes homines. Sicut et supra patris ad filium vox, Quemadmodum expavescerunt multi super te, sic sine gloria erit ab hominibus forma tua. [2] Nam etsi tempestivus decore apud David supra filios hominum, sed in allegorico illo statu gratiae spiritalis, cum accingitur ense sermonis, qui vere

16. ⁴ celabit Eng.: celavit MF: celavi R

16. ^b Exod. 23: 20   17. ^a Isa. 53: 2 sq.   ^b Isa. 52: 14   ^c cf. Ps. 45: 2

species et decor et gloria ipsius est. [3] Ceterum habitu incorporabili apud eundem prophetam vermis etiam et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi. Neque interiorem qualitatem eius eiusmodi annuntiat. Si enim plenitudo in illo spiritus constitut, agnosco virgam de radice Iesse. Flos eius meus erit Christus, in quo requievit secundum Esaiam spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris dei. [4] Neque enim ulli hominum diversitas spiritalium documentorum competebat nisi in Christum, flori quidem ob

gratiam spiritus adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam inde censendum. Expostulo autem de proposito: si das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Esaiae erit Christus—homo in plaga et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam adductus est, et tanquam agnus ante tondentem non aperuit os, qui neque contendit neque clamavit, nec audita est foris vox eius, qui arundinem contusam, id est quassam Iudeorum fidem, non comminuit, qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non extinxit—non potest alius esse quam qui praedebatur. [5] Oportet actum eius ad scripturarum regulam recognosci, dupli, nisi fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut, quoniam ipsum quoque Marcionis evangelium discuti¹ placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus, quasi in rem praesentem: hic autem generaliter expungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem interim annuntiari Christum per Esaiam: Quis enim, inquit, in vobis, qui deum metuit et exaudiet vocem filii eius? Item medicatorem: Ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, et languores portavit.

18. [1] De exitu plane, puto, diversitatem temptatis inducere, negantes passionem crucis in Christum creatoris praedicatam, et

17. ¹ discuti *R³*: excuti *MR¹*

---

17. ^d cf. Ps. 22:6   ^e cf. Isa. 11: 1 sq.   ^f cf. Isa. 53: 3 sqq.   ^g Isa. 50: 10
^h Isa. 53: 4

---

argumentantes insuper non esse credendum ut in id genus mortis exposuerit creator filium suum quod ipse maledixerat. Maledictus, inquit, omnis qui pependerit in ligno. Sed huius maledictionis sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua nunc maxime quaeritur, quia et alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. [2] Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in praedicatione oportebat, quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum si nude praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quereret. Itaque in primis Isaac, cum a patre in hostiam deditus lignum sibi ipse portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi a patre et lignum passionis suae baiulantis. [3] Ioseph et ipse Christum figuratus¹ (nec hoc solo, ne demoreretur cursum, quod persecutionem a fratribus passus est ob dei gratiam, sicut et Christus a Iudeis carnaliter fratribus) cum benedicitur a patre etiam in haec verba, Tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae: non utique rhinoceros destinabatur unicornis nec minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator, cuius cornua essent crucis extima. [4] Nam

et in antenna, quae crucis pars est, extremitates cornua vocantur; unicornis autem medius stipitis palus. Hac denique virtute crucis et hoc naore cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in caelum, et tunc per iudicium ventilabit, deiciens de caelo in terram. [5] Idem erit et alibi taurus apud eandem

18. ¹ figuratus Eng.: figuratus MR: vel Ursinum secutus scribere possis in Christum figuratus

---

18. ^a Deut. 21: 23; Gal. 3: 13   ^b cf. Gen. 22:6   ^c Deut. 33:17

226

TERTULLIAN

III. 18

scripturam, cum Iacob in Simeonem et Levi, id est in scribas et pharisaeos (ex illis enim deducitur census istorum) spiritualiter interpretatur:² Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti; in concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua ceciderunt nervos tauro, id est Christo, quem post necem prophetarum suffigendo, <in>³ nervos utique eius clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidia alicuius bovis illis exprobrat carnificinam. [6] Iam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat residens, quando in rebus tam attonitis magis utique genibus depositis et manibus caedentibus pectus et facie humi volutante orationem commendare debuisset, nisi quia illic, ubi nomen domini dimicabat dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? [7] Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aereum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectaculum salutare proposuit? An et hic dominicae crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et laeso cuique a spiritualibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam, sanitas morsum peccatorum et salus exinde praedicabatur?

19. [1] Age nunc, si legisti penes David, Dominus regnavit a ligno, expecto quid intellegas. Nisi forte lignarium aliquem regem significari Iudeorum, et non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Etsi enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo

18. ² interpretatur libri et edd.: imprecatur Kroy.   ³ <in> nervos scribebam

---

18. ^d Gen. 49: 5 LXX   ^e cf. Exod. 17: 10-13   ^f cf. Exod. 20: 4
Num. 21: 8   19. ^a cf. Ps. 96: 10

228

TERTULLIAN

III. 19

crucis ligno mortuus regnum mortis exclusit? [2] Proinde et Esaias, Quoniam, inquit, puer est natus nobis. Quid novi, si non de filio dei dicit? Et datus est nobis cuius imperium factum est super humerum ipsius. Quis omnino regum insigne potestatis suaे humero praefert, et non aut capite diadema aut manu sceptrum aut aliquam propriae vestis notam? [3] Sed solus novus rex novorum aevorum Christus Iesus novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. Hoc lignum et Hieremias tibi insinuat, dicturis praedicantis Iudaeis, Venite, iniciamus¹ lignum in panem eius, utique in corpus. [4] Sic enim deus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intellegas corporis sui figuram pani² dedisse, cuius retro corpus in panem prophetae figuravit, ipso domino hoc sacramentum postea interpretaturo. [5] Si adhuc quaeris dominicae crucis praedicationem, satis iam tibi potest facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam: Foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium patris implorat, Salvum, inquit, fac me ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornis humilitatem, [6] de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus rex Iudeorum, ne putas alterius alicuius prophetari passionem quam eius qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc et si omnes istas interpretationes respuerit et irriserit haeretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam a creatore, quia nec ex hoc probabit alium esse qui crucifixus est: [7] nisi forte ostenderit hunc exitum eius a suo deo praedicatum, ut diversitas passionum, ac per hoc etiam personarum, ex diversitate praedicationum vindicetur. Ceterum nec ipso Christo eius praedicato,

19. ¹ iniciamus *MR¹*: mittamus *R³ edd.*   ² pani *MF*: panis *R edd.*

---

19. ^b Isa.9:6   ^c Jer. 11: 19 LXX   ^d cf. Luke 22: 19   ^e Ps. 22:16
^f Ps. 22: 21

---

nendum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda si in aliud fuisset praedicatum. [8] Nisi si nec mortem volet Christi mei prophetatam, quo magis erubescat, si suum quidem Christum mortuum annuntiat, quem negat natum, meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur. Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei una voce Esaiæ volo ostendere dicentis, Sepultura eius sublata de medio est. [9] Nec sepultus enim esset nisi mortuus, nec sepultura eius sublata de medio nisi per resurrectionem. Denique subiecit, Propterea ipse multos haereditati habebit et multorum dividet spolia, pro eo quod tradita est anima eius in mortem. Ostensa est enim causa gratiae huius, pro iniuria scilicet mortis repensandæ. Pariter ostensum est haec

illum [propter mortem consecuturum,]³ post mortem utique per resurrectionem consecuturum.

20. [1] Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatus qualiter annuntiabatur non aliis haberi debat quam qui talis annuntiabatur, ut iam ex ista consonantia rerum eius et scripturarum creatoris illis etiam restituenda sit fides ex praejudicio maioris partis quae ad diversas sententias vel in dubium deducuntur vel negantur. Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex scripturis creatoris quaequa¹ post Christum futura praecinebantur. [2] Nec enim dispositio expuncta inveniretur, si non ille venisset post quem habebat evenire. Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad deum creatorem, ad deum Christum,² et, si audes, nega prophetatum. [3] Sed statim tibi in psalmis promissio patris occurret: Filius meus es tu, ego hodie generavi te: postula a me, et dabo tibi

19. ³ [propter mortem consecuturum] *secl. Junius*

20. ¹ quaequa¹ *Oeh.*: quaeque *libri et edd.*   ² *quaero an scribendum* ad dei Christum

19. ^g Isa. 57: 2 LXX   ^h Isa. 53: 12

gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. Nec poteris magis David filium eius³ vindicare quam Christum, aut terminos terrae David potius promissos qui intra unicam Iudeorum gentem regnavit, quam Christo qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit. [4] Sic et per Esaiam: Ecce dedi te in dispositionem generis, in lucem nationum, aperire oculos caecorum, utique errantium, exsolvare de vinculis vincitos, id est de delictis liberare, et de cella carceris, id est mortis, sedentes in tenebris, ignorantiae scilicet. [5] Quae si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata quam per quem eveniunt. Item alibi: Ecce testimonium eum nationibus posui, principem et imperantem nationibus; nationes, quae te non sciunt, invocabunt te, et populi confugient ad te. Nec enim haec in David interpretaberis, quia praemisit, Et disponam vobis dispositionem aeternam, religiosa et fidelia David. [6] Atquin hinc magis Christum intellegere debebis ex David deputatum carnali genere ob Mariae virginis censem. De hoc enim promisso iuratur in psalmo ad David, Ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum. Quis iste venter est? Ipsius David? Utique non. Neque enim pariturus esset David. [7] Sed nec uxoris eius. Non enim dixisset, Ex fructu ventris tui, sed potius, Ex fructu ventris uxoris tuae. Ipsius autem dicendo ventrem superest ut aliquem de genere eius ostenderit cuius ventris futurus esset fructus caro Christi, quae ex utero Mariae floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris, quasi solius ventris, non etiam viri, et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis et familiae patrem. [8] Nam quia viro deputare non poterat virginis eum ventrem, patri deputavit. Ita quae in

Christo nova dispositio invenitur hodie, haec erit quam tunc
creator pollicebatur, religiosa et fidelia David appellans, quae
erant Christi, quia Christus ex David: ⁴immo ipsa erit caro eius

20. ³ eius MR: eum Pam. (sine causa) ⁴⁻⁴ immo ipsa . . . ex resurrectione
eicienda censuit Kroy. (sed vereor ne non recte)

---

20. ^a Ps. 2: 7   ^b Isa. 42: 6 sq.   ^c Isa. 55: 4   ^d Isa. 55: 3   ^e Ps. 132: 11

234

TERTULLIAN

III. 20

religiosa et fidelia David, iam sancta religione et fidelis ex resurrectione.⁴ Nam et Nathan propheta in prima Basiliarum professionem ad David facit semini eius,⁵ quod erit, inquit, ex ventre ipsius. Hoc si in Salomonem simpliciter edisseres, risum mihi incuties: videbitur enim David peperisse Salomonem. An et hic Christus significatur, ex eo ventre semen David qui esset ex David, id est Mariae? [9] Quia et aedem dei magis Christus aedicaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo inhabitaret dei spiritus, et in dei filium magis Christus habendus esset quam Salomon filius David. Denique et thronus in aevum et regnum in aevum magis Christo competit quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed et a Christo misericordia dei non abscessit, Salomoni vero etiam ira dei accessit post luxuriam et idololatriam. [10] Suscitavit enim illi Satan hostem Idumaeum. Cum ergo nihil horum competat in Salomonem, sed in Christum, certa erit ratio interpretationum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante quas in Christum appetat praedicatas. Et ita in hoc erunt sancta et fidelia David. Hunc deus testimonium nationibus posuit, non David; principem et imperantem nationibus, non David, qui soli Israeli imperavit. Christum hodie invocant nationes quae eum non sciebant, et populi ad Christum hodie configiunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum dici quod vides fieri.

21. [1] Sic nec illam injectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum, quasi Iudaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinetur a creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a deo optimo, cum postremo priores inveniantur Christiani creatoris quam Marcionis, exinde vocatis omnibus populis in regno eius ex quo deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone, nedum Marcione. [2] Sed et revictus de

20. ⁵ semen tuum quod erit inquit ex ventre tuo Pam. (*quod miror cur non acceptum fuerit*)

---

20. ^f cf. 2 Sam. 7:12   ^g cf. 2 Sam. 7: 14   ^h cf. i Kgs. 11: 14

236

TERTULLIAN

III. 21

nationum vocatione convertere iam in proselytos. Quaeris qui de nationibus transeant ad creatorem, quando et proselyti diversae et propriae condicione seorsum a propheta nominentur: Ecce, inquit Esaias, proselyti per me accedent ad te, ostendens ipsos quoque proselytos per Christum accessuros ad deum. Et nationes, quod sumus nos, proinde suam habebant nominationem sperantes in Christum: Et in nomine, inquit, eius nationes sperabunt.

[3] Proselyti autem, quos in nationum praedicatione substituis, non in Christi nomine sperare solent, sed in Moysi ordine, a quo institutio illorum est. Ceterum allelio nationum a novissimis diebus exorta est. Iisdem verbis Esaias, Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons domini, utique sublimitas dei, et aedes dei super summos montes, utique Christus, catholicum dei templum, in quo deus colitur, constitutum super omnes eminentias virtutum et potestatum: et venient ad eum universae nationes, et ibunt multi et dicent, Venite, ascendamus in montem domini et in aedium dei Iacob, et annuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea: ex Sion enim exhibet lex, et sermo domini ex Hierusalem. Haec erit via novae legis evangelium, et novi sermonis in Christo, iam non in Moyse. Et iudicabit inter nationes, de errore scilicet earum: et revincet¹ populum amplum, ipsorum in primis Iudeorum et proselytorum: et concident machaeras suas in aratra et sibynas in falces, id est animorum nocentium et linguarum infestarum et omnis malitiae atque blasphemiae ingenia convertent in studia modestiae et pacis: et non accipiet gens super gentem machaeram, utique discordiae: et non discent amplius bellare, id est inimicitias perficere, ut et hic discas Christum non bellipotentem, sed pacifernum re promisum. [4] Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpta in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum atque decursum vocationis in nationes a novissimis diebus adeuntes ad deum creatorem, non in

21. ¹ revincet *MR¹* : revincent *R³* *edd.*

---

21. ^a Isa. 16: 4   ^b Isa. 42: 4   ^c Isa. 2: 2 sq.   ^d Isa. 2: 4

---

proselytos, quomodo a primis magis diebus allelio est. Etenim fidem istam apostoli induxerunt.

22. [1] Habet et apostolorum opus praedicatum: Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, non bellum nec mala. Respondit et psalmus, In omnem terram exivit sonus eorum et in terminos terrae voces eorum, circumferentium scilicet legem ex Sion profectam et sermonem domini ex Hierusalem, ut fieret quod scriptum est, Longe quique a iustitia mea appropinquaverunt iustitiae meae et veritati. [2] Cum huic negotio accingerentur apostoli, renuntiaverunt presbyteris et archontibus et sacerdotibus Iudeorum. An non vel maxime, inquit, ut alterius dei praedicatorum? Atquin ipsius eiusdem cuius scripturam cum

maxime implebant. Divertite, divertite, inclamat Esaias, excede
illinc, et immundum ne attigeritis, blasphemiam scilicet in
Christum: excede de medio eius, utique synagogae; separamini,
qui dominica vasa¹ portatis. [3] Iam enim secundum supra scripta
revelaverat dominus brachio suo sanctum, id est virtute sua
Christum coram nationibus, ut viderint universae nationes et
summa terrae salutem quae erat a deo. Sic et ab ipso Iudaismo
divertentes, cum legis obligamenta et onera evangelica iam liber-
tate mutarent, psalmum exsequebantur: Disrumpamus vincula
eorum et abiciamus a nobis iugum eorum; postea certe quam
tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt
reges terrae, et principes congregati sunt in unum adversus domi-
num et adversus Christum eius. [4] Quae dehinc passi sunt apostoli?
Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum, ab hominibus scilicet
creatoris, ut adversarii eius quem praedicabant. Et quare creator,
si adversarius erat Christi, non modo praedicat hoc passuros

22. ¹ dominica vasa *Lat.*: domini causam *MR*

---

22. ^a Isa. 52: 7; Rom. 10: 15   ^b Ps. 19: 4   ^c Isa. 46: 12 sq.   ^d Isa. 52:
11   ^e Ps. 2: 3   ^f cf. Ps. 2: 1 sq.

---

apostolos eius, verum et exprobrat? [5] Nam neque praedicaret
alterius dei ordinem, quem ignorabat ut vultis, neque expro-
brasset quod ipse curasset: Videte quomodo perit iustus, nec
quisquam excipit corde, et viri iusti auferantur, nec quisquam
animadvertisit: a persona enim iniustitiae sublatus est iustus. Quis,
nisi Christus? Venite, inquiunt, auferamus iustum, quia inutilis
est nobis. Praemittens itaque, et subiungens proinde, passum
etiam Christum, aequi iustos eius eadem passuros tam apostolos
quam et deinceps omnes fideles prophetavit, signatos illa nota
scilicet de qua Ezechiel: Dicit dominus ad me, Pertransi in medio
portae in media Hierusalem, et da signum Tau in frontibus
virorum. [6] Ipsa est enim littera Graecorum Tau, nostra autem T,
species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris
apud veram et catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi,
filios scilicet dei, gloriam patri deo relatueros psalmus vigesimus
primus canit ex persona ipsius Christi ad patrem: Enarrabo
nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiae hymnum tibi
dicam. Quod enim in nomine et spiritu ipsius hodie fieri habebat,
merito a se futurum praedicabat. Et paulo infra: A te laus mihi
in ecclesia magna. Et in sexagesimo septimo: In ecclesiis bene-
dicite dominum deum; ut pariter concurreret et Malachiae² pro-
phetia: Non est voluntas mea, dicit dominus, et sacrificia vestra non
accipiam; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum
glorificatum³ est in nationibus, et in omni loco sacrificium nomini
meo offertur, et sacrificium mundum, gloriae scilicet relatio et
benedictio et laus et hymni. [7] Quae omnia cum in te quoque
deprehendantur, et signaculum frontium et ecclesiarum sacra-

menta et munditia sacrificiorum, debes iam erumpere uti dicas
spiritum creatoris tuo Christo prophetasse.

23. [1] Nunc, quia cum Iudeis negas venisse Christum eorum,

22. ² Malachiae Pam.: Micheae MR (*ipsius scriptoris forsitan errore*) ³ glorifi-
catum Pam.: gloriatum MR

---

22. ^g Isa. 57: 1 ^h Wisd. 2: 12 ⁱ Ezek. 9: 4 ^j Ps. 22:22
^k Ps. 22: 25 ^l Ps. 68: 26 ^m Mal. i: 10 sq.

242

TERTULLIAN

III. 23

recognosce et exitum ipsorum quem post Christum relaturi praedicabantur, ob impietatem qua eum et despicerunt et interemerunt. Primum enim ex die qua secundum Esaiam proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et nocivis, id est ex quo genus hominum dilucidata per Christum veritate idola proiecit, vide an quod sequitur expunctum sit: [2] Abs tulit enim dominus sabaoth a Iudea et ab Hierusalem inter cetera et prophetam et sapientem architectum, spiritum scilicet sanctum, qui aedificat ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem dei. Nam exinde apud illos destitutus dei gratia, et mandatum est nubibus ne pluerent imbre super vineam Sorech, id est caelestibus beneficiis ne provenirent domui Israelis. [3] Fecerat enim spinas, ex quibus dominum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatum roribus lex et prophetae usque ad Ioannem. Dehinc cum ea perseverantia furoris et nomen domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est: Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus (ab illis enim coepit infamia), et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum non paenitentiam intellexissent, facta est terra eorum deserta, civitates eorum exustae, regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant, derelicta filia Sion, et tanquam specula in vinea vel in cucumerario casula, ex quo scilicet Israel dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit sanctum Israelis. [4] Sic et machaerae condicionalis comminatio, Si nolueritis¹ nec audieritis me, machaera vos comedet, probavit Christum fuisse quem non audiendo perierunt. Qui et in psalmo quinquagesimo octavo dispersionem eis postulat a patre: Disperge eos in virtute tua. Qui et rursus per Esaiam in exusionem eorum per orans, Propter me haec, inquit, facta sunt vobis, in anxietate dormietis. [5] Satis vane, si haec non propter eum passi sunt qui

23. ¹ nolueritis prophetae observata scriptura scribendum ducebam: volueritis libri et edd.

---

23. ^a cf. Isa. 2: 20 ^b Isa. 3: i sqq. ^c cf. Isa. 5: 6 sq. ^d cf. Isa. 5: 2
^e Isa. 52:5 LXX ^f cf. Isa. i: 7 sqq. ^g Isa. i: 3 sq. ^h Isa. i: 20 LXX
ⁱ Ps. 59: 13 LXX ^j Isa. 50: 11

propter se passuros pronuntiarat, sed propter Christum dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius dei dicitis a creatoris virtutibus et potestatisbus, ut ab aemulis, in crucem actum. Sed ecce defensus ostenditur a creatore, et dati sunt pessimi pro sepultura eius, qui scilicet subreptam eam² asseveraverant, et locupletes pro morte eius, qui scilicet et a Iuda traditionem redemerant, et a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti. [6] Igitur aut non propter illum acciderunt ista Iudeis—sed revinceris conspirante et sensu scripturarum cum exitu rerum et ordine temporum—aut si propter illum acciderunt, non potuit creator ulcisci nisi suum Christum, remuneratus potius Iudam si adversarium domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus creatoris, propter quem haec passuri praedicantur, cum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quae nulla hodie est? [7] Ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis? Ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudeae, quem Christus creatoris inveniat, et alium contendere venisse. Iam vero quale est ut per caelum suum admiserit quem in terra sua esset interempturus, honestiore et gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua et arce calcata? An hoc magis affectavit? Plane deus zelotes, tamen vicit. Erubescere, qui victo deo credis. Quid sperabis ab eo qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus et hominibus creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia infigeret.

24. [1] Immo, inquis, spero ab illo, quod et ipsum faciat ad testimonium diversitatis, regnum dei aeternae et caelestis possessionis.

23. ² subreptum eum *voluit Pam.*

23. ³ Isa. 53: 9

Ceterum vester Christus pristinum statum Iudeis pollicetur ex restitutione terrae, et post decursum vitae apud inferos in sinu Abrahae refrigerium. Deum optimum, si reddit placatus quod et abstulerat iratus! O deum tuum, qui et caedit et sanat, condit mala et facit pacem! O deum etiam ad inferos usque misericordem! [2] Sed de sinu Abrahae suo tempore. De restitutione vero Iudeae, quam et ipsi Iudei ita ut describitur sperant locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in ecclesiam et habitum et fructum eius spiritualiter competit et longum est perseQUI et in alio opere digestum, quod inscribimus DE SPE FEDELIUM, et in praesenti vel eo otiosum quia non de terrena sed de caelesti promissione sit quaestio. [3] Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed ante caelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem, in mille annos in civitate divini operis Hierusalem caelo delata, quam et apostolus matrem nostram

sursum designat: et politeuma nostrum, id est municipatum, in caelis esse pronuntians alicui utique caelesti civitati eum deputat.
[4] Hanc et Ezechiel novit, et apostolus Ioannes vidit: et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique proxime expunctum est orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus in Iudea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de caelo pepen-disse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et

24. ^a cf. Heb. 11: 10; Gal. 4: 26; Phil. 3: 20; Rev. 21: 2

248

TERTULLIAN

III. 24

alias de proximo nullam. [5] Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis et refovendis omnium bonorum utique spiritualium copia in compensationem eorum quae in saeculo vel despeximus vel amisimus a deo prospectam. Siquidem et iustum et deo dignum illic quoque exultare famulos eius ubi sunt et afflitti in nomine ipsius. Haec ratio regni caelestis, [6] post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in caeleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non praedicato apud creatorem, ac per hoc alterius dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum. [7] Disce iam hinc illud et praedicatum a creatore et sine praedicatione credendum apud creatorem. Quid tibi videtur? cum Abrahae semen, post primam promissionem qua in multitudinem arenae repromittitur, ad instar quoque stellarum destinatur, nonne et terrenae et caelestis dispositionis auspicia sunt? Cum Isaac benedicens Iacob filium suum, Det ait tibi deus de rore caeli et de opimitate terrae, nonne utriusque indulgentiae exempla sunt? [8] Denique animadvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Iacob, qui quidem posterioris et praelatioris populi figura est, id est nostri, prima promissio caelestis est roris, secunda terrenae opimitatis. Nos enim primo ad caelestia invitamur, cum a saeculo avellimur, et ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et evangelium vestrum quoque habet, Quaerite primum regnum dei, et haec adicientur vobis. [9] Ceterum ad Esau promittit¹ benedictionem terrenam et subicit caelestem, De opimitate terrae, dicens, erit inhabitatio tua et a rore caeli. Iudeorum enim dispositio in Esau, priorum natu et posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta per

24. ¹ promittit MR: praemittit Kroy. (*forsan recte*)

---

24. ^b cf. i Cor. 15: 52; 2 Cor. 5: 2   ^c cf. Gen. 13: 16   ^d cf. Gen. 15: 5
^e Gen. 27: 28   ^f Luke 12: 31   ^g Gen. 27: 39

legem, postea ad caelestia per evangelium credendo deducitur. Cum vero Iacob somnias scalas obfirmatas in terra ad caelum et angelos alios ascendentis et alios descendentes, innixum desuper dominum, temere, si forte, interpretabimur scalis his iter ad caelum demonstrari, quo alii perveniant, unde alii decidant, domini constitutum esse iudicio.² [10] Cur autem, ut evigilavit et primum loci horrore concussus est, convertitur ad interpretationem somni? Cum enim dixisset, Quam terribilis est locus iste! Non est, inquit, aliud, sed aedes dei, et haec porta caeli. Christum dominum enim viderat, templum dei et portam eundem, per quem aditum caelum. Et utique portam caeli non nominasset, si caelum non aditum apud creatorem. Sed est et porta quae recipit, et <via>³ quae perducit, strata iam a Christo. De quo Amos: Qui aedificat in caelum ascensum suum, utique non sibi soli, sed et suis, qui cum illo erunt. [11] Et circumdabis enim illos tibi, inquit, tanquam ornamentum sponsae. Ita per illum ascensum ad caelestia regna tendentes miratur spiritus dicens, Volant velut qui sunt milvi, ut nubes volant, et velut pulli columbarum ad me, scilicet simpliciter ut columbae. Auferemur enim in nubes obviam domino, secundum apostolum (illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielem), et ita semper cum domino erimus, eatenus dum et in terra et in caelo, qui ob utriusque promissionis ingratos ipsa etiam elementa testatur: Audi caelum et in aures percipe terra. [12] Et ego quidem, etiam si nullam spei caelestis manum mihi totiens scriptura porrigente satis haberem huius quoque promissionis praeiudicium, quod iam terrenam gratiam teneam expectarem aliquid et de caelo, a deo caeli sicut et terrae; ita crederem Christum sublimiora pollicentem eius esse qui et humilia promiserat, qui et experimenta maiorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi, si forte, regni praeconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, caelestis vero per ipsum deum⁴ annuntiaretur. [13] At

24. ² iudicio Urs.: iudicium MR   ³ <via addendum arbitrabar: nec Kroy. dissentire videtur   ⁴ dominum Kroy.

24. ^h Gen. 28: 17   ⁱ Amos 9: 6 LXX   ^j Isa. 49: 18   ^k Isa. 60: 8
^l cf. i Thess. 4: 17   ^m cf. Dan. 7: 13   ⁿ Isa. 1: 2

tu hinc quoque alium argumentaris Christum quod regnum novum annuntiet. Prius est aliquod exemplum indulgentiae proferas, ne merito dubitem de fide tantae promissionis quam sperandam dicis; immo ante omnia est ut, quem caelestia praedicas reppromittere, aliquod caelum probes eius. At nunc vocas ad coenam, nec dominum ostendis; alleges regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus caeleste regnum reppromittit non habens caelum, quomodo et hominem praestitit non habens carnem? O phantasma omne! O praestigia magnae etiam promissionis!

LIBER QUARTUS

1. [1] Omnem sententiam et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis ad ipsum iam evangelium eius provocamus quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quandam commentatus est illi, opus ex contrarietatum oppositionibus *Antitheses* cognominatum et ad separationem legis et evangelii coactum, qua duos deos dividens, proinde diversos, alterum alterius instrumenti, vel, quod magis usui est dicere, testamenti, ut exinde evangelio quoque secundum *Antitheses* credendo patrocinaretur. [2] Sed et istas proprio congressu cominus, id est per singulas injectiones Pontici, cecidisse, si non multo opportunius in ipso et cum ipso evangelio cui procurant retunderentur; quamquam tam facile est praescriptive occurrere, et quidem ut accepto eas faciam, ut rato habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de caecitate auctoris sui erubescant, nostrae iam antitheses adversus Marcionem. [3] Atque adeo confiteor alium ordinem decucurrisse in veteri dispositione apud creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, praecepta virtutis, legis disciplinas, dum tamen tota diversitas in unum et eundem deum competit, illum scilicet a quo constat eam dispositam sicut et praedicatam. [4] Olim contionatur Esaias prodituram ex Sion legem et sermonem domini ex Hierusalem, aliam utique legem aliumque sermonem. Denique iudicabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum, scilicet non unius gentis Iudeorum, sed nationum quae per novam legem evangelii et novum sermonem apostolorum iudicantur et traducuntur apud semetipsas

1. ^a Isa. 2: 3

258

TERTULLIAN

IV. 1

de pristino errore, simul crediderunt, atque exinde concidunt machaeras suas in aratra, et sibynas, quod genus venabulorum est, in falces, id est feros et saevos quandam animos convertunt in sensus probos et bonae frugis operarios. [5] Et rursus: Audite me, audite me, et populus meus et reges, auribus intendite in me, quoniam lex prodibit a me et iudicium meum in lucem nationum, quo iudicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per evangelii legem atque sermonem. Haec erit lex et apud David, invituperabilis, qua perfecta, convertens animam, utique ab idolis ad deum. Hic erit et sermo, de quo idem Esaias, Quoniam, inquit, decisum sermonem faciet dominus in terra. [6] Compendiatum est enim novum testamentum et a legis laciniosis oneribus expeditum. Sed quid pluribus, cum manifestius et luce ipsa clarius novatio praedicetur a creatore per eundem? Ne rememineritis priorum, et antiqua ne recogitaveritis: vetera transierunt, nova oriuntur: ecce facio nova, quae nunc orientur. Item per Hieremiam: Novate vobis novamen novum, et ne severitis in spinas, et

circumcidimini praeputio¹ cordis vestri. Et alibi: Ecce venient dies, dicit dominus, et perficiam domui Iacob et domui Iudae testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua arripui dispositionem eorum ad educendos eos de terra Aegypti. [7] Adeo pristinum testamentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum aeternum de postero pollicetur. Nam per Esaiam, Audite me et vivetis, et disponam vobis testamentum aeternum, adiens sancta et fidelia David, ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret. Eundem ex genere David, secundum Mariae censem, [8] etiam in virga ex radice Iesse processura figurata praedicabat. Igitur si alias leges aliosque sermones et novas testamentorum dispositions a creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora et quidem apud nationes destinari, dicente Malachia, Non est voluntas mea in vobis, inquit dominus, et sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris, quoniam a solis ortu usque ad

1. ¹ praeputio R: praeputia M

---

1. ^b Isa. 51:4   ^c Ps. 19:7   ^d Isa. 10: 23   ^e Isa. 43: 18, 19   ^f Jer. 4:3
sq.   ^g Jer. 31: 31 sq.   ^h Isa. 55: 3   ⁱ cf. Isa. 11: 1

---

occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur,² et sacrificium mundum scilicet simplex oratio de conscientia pura, necesse est omnis demutatio veniens ex innovatione diversitatem ineat cum his quorum fit, et contrarietatem ex diversitate. [9] Sicut enim nihil demutatum quod non diversum, ita nihil diversum quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate cuius fuerit demutatio ex innovatione. Qui dispositum demutationem, iste instituit et diversitatem; qui praedicavit innovationem, iste praenuntiavit et contrarietatem. [10] Quid differentiam rerum ad distantiam interpretaris potestatum? quid antitheses exemploram distorques adversus creatorem, quas in ipsis quoque sensibus et affectionibus eius potes recognoscere? Ego, inquit, percutiam, et ego sanabo: Ego, inquit, occidam, et ego vivificabo, condens scilicet mala et faciens pacem; qua etiam soles illum mobilis quoque et inconstantiae nomine reprehendere, prohibentem quae iubet et iubentem quae prohibet. Cur ergo non et antitheses ad naturalia reputasti contrarii sibi semper creatoris? Nec mundum saltim recognoscere potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos ex diversitatibus structum aemularum invicem substantiarum. [11] Prius itaque debueras alium deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium legis, alium evangelii asseverasse. Ceterum praeiudicatum est ex manifestis, cuius opera et ingenia per antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta.

2. [1] Habes nunc ad *Antitheses* expeditam a nobis responsonem. Transeo nunc ad evangelii, sane non Iudaici sed Pontici, interim

adulterati demonstrationem, praestructuram ordinem quem aggredimur. Constituimus in primis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso domino sit impositum. Si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post apostolos,¹ quoniam praedicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat

1. ² offertur *Pam.*: offeretur *MR*

2. ¹ post apostolos *R³ edd.*: post apostolicos *MR¹*

---

1. ^j Mal. 1: 10 sq.   ^k Deut. 32: 39   ^l cf. Isa. 45: 7

---

illi auctoritas magistrorum, immo Christi, quae magistros apostolos fecit. [2] Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Mattheus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant, isdem regulis exorsi, quantum ad unicum deum attinet creatorem et Christum eius, natum ex virgine, supplementum legis et prophetarum. Viderit enim si narrationum dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. [3] Contra Marcion evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendum contendens opus quod non erigat frontem, quod nullam constantiam preeferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli et professione debita auctoris. [4] Sed per omnia congregdi malum, nec dissimulamus quod ex nostro intellegi potest. Nam ex iis commentatoribus quos habemus Lucam videtur Marcion elegisse quem caederet. Porro Lucas non apostolus sed apostolicus, non magister sed discipulus, utique magistro minor, certe tanto posterior quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio, ut et si sub ipsis Pauli nomine evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. [5] Exigeretur enim id quoque evangelium quod Paulus invenit, cui fidem dedidit,² cui mox suum congruere gestiit, siquidem propterea Hierosolymam ascendit ad cognoscendos apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurisset, id est ne non secundum illos credidisset et non secundum illos evangelizaret. Denique ut cum auctoribus contulit, et convenit de regula fidei, dextras miscuere, et exinde officia praedicandi distinxerunt, ut illi in Iudeos, Paulus in

2. ² dedidit *R edd.*: dedit *M*

---

2. ^a cf. Gal. 2: 2

Iudeos et in nationes. Igitur si ipse illuminator Lucae auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationi suae optavit, quanto magis eam evangelio Lucae expostulem, quae evangelio magistri eius fuit necessaria?

3. [1] Aliud est si penes Marcionem a discipulatu Lucae coepit religionis Christianae sacramentum. Ceterum si et retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam ad Lucam usque pervenit, cuius testimonio adsidente Lucas quoque possit admitti. [2] Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos apostolos suggillantis ut non recto pede incidentes ad veritatem evangelii, simul et accusantis pseudapostolos quosdam perversentes evangelium Christi, connitur ad destruendum statum eorum evangeliorum quae propria et sub apostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum, ut scilicet fidem quam illis adimit suo conferat. [3] Porro etsi reprehensus est Petrus et Ioannes et Iacobus, qui existimabantur columnae, manifesta causa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen cum ipse Paulus omnibus omnia fieret, ut omnes lucraretur, potuit et Petro hoc in consilio fuisse aliquid aliter agendi quam docebat. [4] Proinde si et pseudapostoli irrepperant, horum quoque qualitas edita est, circumcisionem vindicantium et Iudaicos fastos. Adeo non de praedicatione sed de conversatione a Paulo denotabantur, aequae denotaturo si quid de deo creatore aut Christo eius errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si apostolos prævaricationis et simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad evangelii depravationem, Christum iam accusat, accusando quos Christus elegit. Si vero apostoli quidem integrum evangelium contulerunt, de sola convictus inaequalitate

3. ^a cf. Gal. 2: 14   ^b cf. Gal. 2: 9   ^c cf. 1 Cor. 9: 23

reprehensi, pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, et inde sunt nostra digesta, quod erit germanum illud apostolorum instrumentum quod adulteros passum est,¹ quod Paulum illuminavit et ab eo Lucam? Aut si tam funditus deletum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum oblitteratum, iam ergo nec Marcion habet verum. [5] Aut si ipsum erit verum, id est apostolorum, quod Marcion habet solus² (et quomodo nostro consonat quod non apostolorum, sed Lucae refertur?) aut si non statim Lucae deputandum est quo Marcion utitur,² quia nostro consonat, scilicet adulterato etiam circa titulum, ceterum³ apostolorum est. Iam ergo et nostrum, quod illi consonat, aequae apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque.

4. [1] Funis ergo ducendus est contentionis, pari hinc inde nisu fluctuante. Ego meum dico verum, Marcion suum. Ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescrivens auctoritatem quod antiquius reperietur, et ei præiudicans vitiationem quod posterius revincetur?¹ In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum. [2] Prior erit res passione,

et materia aemulatione. Alioquin quam absurdum, ut, si nostrum antiquius probaverimus, Marcionis vero posterius, et nostrum ante videatur falsum quam habuerit de veritate materiam, et Marcionis ante credatur aemulationem a nostro expertum quam et editum, et postremo id verius existimetur quod est serius, post tot ac tanta iam opera atque documenta Christianae religionis saeculo edita, quae edi utique non potuissent sine evangelii veritate, id est ante evangelii veritatem. [3] Quod ergo pertinet ad evangelium interim Lucae, quatenus communio eius inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcion aliquando credi-

3. ¹ <non> passum est Kroy. (*sed vix causa erat*) ²⁻² ita pungendum arbitrabar

³ ceterum Ciacconius: ceterorum MR

4. ¹ revincetur R³: revincetur invenietur MR¹

derit, cum et pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit, projectam mox cum ipso, posteaquam in haeresim suam a nostra veritate descivit. Quid nunc, si negaverint Marcionitae primam apud nos fidem eius, adversus epistulam quoque ipsius? Quid si nec epistulam agnoverint? [4] Certe *Antitheses* non modo fatentur Marcionis, sed et praefrerunt. Ex his mihi probatio sufficit. Si enim id evangelium quod Lucae refertur penes nos (viderimus an et penes Marcionem) ipsum est quod Marcion per *Antitheses* suas arguit ut interpolatum a protectoribus Iudaismi ad concor- porationem legis et prophetarum, qua etiam Christum inde con- fingerent, utique non potuisset arguere nisi quod invenerat. [5] Nemo post futura reprehendit quae ignorat futura. Emendatio culpam non antecedit. Emendorum sane evangelii a Tiberianis usque ad Antoniniana tempora eversi Marcion solus et primus obvenit, expectatus tamdiu a Christo, paenitente iam quod apostolos praemisisse properasset sine praesidio Marcionis. Nisi quod humanae temeritatis, non divinae auctoritatis, negotium est haeresis, quae sic semper emendat evangelia dum vitiat; cum et si discipulus Marcion, non tamen super magistrum; et si apostolus Marcion, Sive ego, inquit Paulus, sive illi, sic praedicamus; et si prophetes Marcion, et spiritus prophetarum prophetis erunt subditi, non enim eversionis sunt, sed pacis; etiam si angelus Marcion, citius anathema dicendus quam evangelizator, quia aliter evangelizavit. Itaque dum emendat, utrumque confirmat, et nostrum anterius,² id emendans quod invenit, et id posterius quod de nostri emenda- tione constituens suum et novum fecit.

5. [1] In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod et

4. ² anterius Lat.: alterius MR

---

4. ^a 1 Cor. 15: 11   ^b cf. 1 Cor. 14: 33 sq.   ^c cf. Gal. 1: 8 sq.

---

ab initio, id ab initio quod ab apostolis, pariter utique constabat id esse ab apostolis traditum quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo Corinthii hau-serint, ad quam regulam Galatae sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam. Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. [2] Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensu in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam apostolicas, sed apud universas quae illis de societate sacramenti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suaे stare quod cum maxime tuemur, Marcionis vero plerisque nec notum, nullis autem notum ut non eadem damnatum.¹ [3] Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censem requiras, facilius apostaticum invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore, vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespaе, faciunt ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabitur evangelii, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico et Matthei, licet et Marcus quod edidit Petri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent. [4] Capit magistrorum videri quae discipuli promulgarint. Itaque et de his Marcion flagitandus, quod omissis eis Lucae potius institerit, quasi non et haec apud ecclesias a primordio fuerint, quemadmodum et Lucae. Atquin haec magis a primordio fuisse credibile est, ut priora, qua apostolica, ut cum ipsis ecclesiis dedicata.

5. ¹ eadem damnatum *Oeh.*: eodem natum *R¹*: eo damnatum *MGR³*

5. ^a cf. 1 Cor. 3: 2   ^b cf. Gal. 6: 16   ^c cf. Eph. 3: 9

Ceterum quale est, si nihil apostoli ediderunt, ut discipuli potius ediderint, qui nec discipuli existere potuissent sine ulla doctrina magistrorum? [5] Igitur dum constet haec quoque apud ecclesias fuisse, cur non haec quoque Marcion attigit, aut emendanda si adulterata, aut agnoscenda si integra? Nam et competit ut si qui evangelium pervertabant, eorum magis curarent perversionem quorum sciebant auctoritatem receptiorem. Ideo et pseudapostoli, quod per falsum apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset quae fuissent emendanda, si fuissent corrupta, in tantum confirmavit non fuisse corrupta quae non putavit emendanda. [6] Denique emendavit quod corruptum existimavit. Sed nec hoc merito, quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integre² decucurrerunt, Lucae autem, quod est secundum nos, adeo congruit regulae eorum ut cum illis apud ecclesias maneat, iam et Lucae constat integrum decucurisse usque ad sacrilegium Marcionis.

Denique ubi manus illi Marcion intulit, tunc diversum et aemulum factum est apostolicis. [7] Igitur dabo consilium discipulis eius, ut aut et illa convertant, licet sero, ad formam sui, quo cum apostolicis convenire videantur (nam et cotidie reformat illud, prout a nobis cotidie revincuntur), aut erubescant de magistro utrobique traducto, cum evangelii veritatem nunc ex conscientia tramittit, nunc ex impudentia evertit. His fere compendiis utimur, cum de evangelii fide adversus haereticos expedimur, defendantibus et temporum ordinem posteritati falsariorum praescribentem, et auctoritatem ecclesiarum traditioni apostolorum patrocinantem, quia veritas falsum praecedat necesse est, et ab eis procedat a quibus tradita est.

5. ² integre *R edd.*: integrae *M*: integra *Lat.*

274

TERTULLIAN

IV. 6

6. [1] Sed alium iam hinc inimus gradum, ipsum, ut professi sumus, evangelium Marcionis provocantes, sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum quod elaboravit etiam Antitheses praestruendo in hoc cogit, ut veteris et novi testamenti diversitatem constitutat,¹ proinde Christum suum a creatore separatum, ut dei alterius, ut alienum legis et prophetarum. [2] Certe propterea contraria quaeque sententiae sua erasit, conspirantia cum creatore, quasi ab assertoribus eius intexta: competentia autem sententiae sua reservavit. Haec conveniemus, haec amplectemur, si nobiscum magis fuerint, si Marcionis praesumptionem percussent. Tunc et illa constabat codem vitio haereticae caecitatis erasa quo et haec reservata. [3] Sic habebit intentio et forma opusculi nostri, sub illa utique condicione quae ex utraque parte condicta sit. Constituit Marcion alium esse Christum qui Tiberianis temporibus a deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium, alium qui a deo creatore in restitutionem Iudaici status sit destinatus quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem² differentiam scindit, quantam inter iustum et bonum, quantam inter legem et evangelium, quantam inter Iudaismum et Christianismum. [4] Hinc erit et nostra praescriptio, qua defigimus nihil Christo dei alterius commune esse debere cum creatore, ceterum creatoris pronuntiadum si administraverit dispositiones eius, si impleverit prophetias eius, si adiuverit leges eius, si represeverit promissiones eius, si restauraverit virtutes eius, si sententias reformaverit, si mores, si proprietates expresserit. Huius pacti et huius praescripti, quaeso te, lector, memineris ubique, et incipe recognoscere aut Marcionis Christum aut creatoris.

7. [1] Anno quintodecimo principatus Tiberiani proponit eum¹ descendisse in civitatem Galilaeae Capharnaum, utique de caelo

6. ¹ constituens, constitutat *Kroy.* (*forsan recte*)   ² *pro omnem quaero an scribendum enormem*

7. ¹ eum *MR*: deum *Gel. Pam.*

---

creatoris, in quod de suo ante descenderat. Ecquid² ergo ordinis fuerat ut prius de suo caelo in creatoris descendens describeretur? Cur enim non et ista reprehendam quae non implent fidem ordinariae narrationis, deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint per quae iam alibi retractavimus an descendens per creatorem, et quidem adversus ipsum, potuerit ab eo admitti et inde tramitti in terram aequae ipsius. [2] Nunc autem et reliquum ordinem descensionis expostulo, tenens descendisse illum. Viderit enim sicubi appamisse positum est. Apparere subitum ex inopinato sapit conspectum, qui semel impegerit oculos in id quod sine mora apparuit. Descendisse autem dum fit, videtur et subit³ oculos. De facto etiam ordinem facit, atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quonam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore diei noctisve descenderit: praeterea quis viderit descendantem, quis retulerit, quis asseveraverit rem utique nec asseveranti facile credendam. [3] Indignum denique ut Romulus quidem ascensus sui in caelum habuerit Proculum affirmatorem, Christus vero dei descensus de caelo sui non invenerit annuntiatorem, quasi non sic et ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut et iste descendit. Quid autem illi cum Galilaea, si non erat creatoris, cui ista regio destinabatur ingressuro praedicationem? dicente Esaia, Hoc primum bibito, cito facito, regio Zabulon et terra Nephthalim, et ceteri qui maritimam et Iordanis, Galilaea nationum, populus qui sedetis in tenebris, videte lumen magnum: qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos. [4] Bene autem quod et deus Marcionis illuminator vindicatur nationum, quo magis debuerit vel de caelo descendere, et, si utique, in Pontum potius descendere quam in Galilaeam.

7. ² Ecquid *Lat.*: et quid *MR* ³ subit *R*: subicit *M*

7. ^a Isa. 9: 1 sq. LXX

Ceterum et loco et illuminationis opere secundum praedicationem occurrentibus Christo iam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu venisse se non ut legem et prophetas dissolveret, sed ut potius adimpleret. Hoc enim Marcion ut additum erasit. [5] Sed frustra negabit Christum dixisse quod statim fecit ex parte. Prophetiam enim interim de loco adimplevit. De caelo statim ad synagogam. Ut dici solet, ad quod venimus; hoc age, Marcion, aufer etiam illud de evangelio, Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel, et, Non est auferre panem filiis et dare eum canibus, ne scilicet Christus Israelis videretur. [6] Sufficient mihi facta pro dictis. Detrahe voces Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam; certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce doctrinae suae panem prioribus offert Israelitis; certe ut filios praefert. Ecce aliis eum nondum impertit; certe ut canes praeterit. Quibus autem magis impertisset quam extraneis

creatoris, si ipse in primis non fuisset creatoris? [7] Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentinus, tam ignotus, cuius nemo adhuc certus de tribu, de populo, de domo, de censu denique Augusti, quem testem fidelissimum dominicae nativitatis Romana archiva custodiunt? Meminerant certe, nisi circumcisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. Sed etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum nisi ab optime cognito et explorato et probato, iam pridem in hoc ipsum vel aliunde commendato cum hoc munere. Stupebant autem omnes ad doctrinam eius. Plane. Quoniam, inquit, in potestate erat sermo eius, non quoniam adversus legem et prophetas docebat. Utique enim eloquium divinum et vim et gratiam praestabat, magis exstruens quam destruens substantiam legis et prophetarum.

7. ^b cf. Matt. 5: 17   ^c Matt. 15: 24, 26

280

TERTULLIAN

IV. 7

[8] Alioquin non stuperent, sed horrerent. Nec mirarentur, sed statim aversarentur destructorem legis et prophetarum, et utique in primis alterius dei praedicatorem, quia nec potuissest adversus legem et prophetas docere et hoc nomine adversus creatorem, non praemissa diversae atque aemulae divinitatis professione. Cum ergo nihil tale scriptura significet, nisi solam vim et potestatem sermonis admirationi fuisse, filius ostendit secundum creatorem docuisse illum, quia non negavit, quam adversus creatorem, quia non significavit. [9] Atque ita aut eius erit agnoscendus secundum quem docuit, aut praevericator iudicandus si secundum eum adversus quem venerat docuit. Exclamat ibidem spiritus daemonis, Quid nobis et tibi est Iesu? venisti perdere nos: scio quis, sanctus dei. [10] Hic ego non retractabo an et hoc cognomentum competit ei quem nec Christum vocari oporteret, si non creatoris. Alibi iam de nominibus expostulatum est. At nunc discepto quomodo hoc eum vocari cognoverit daemon, nulla unquam retro emissâ praedicatione in illum a deo ignoto et in id temporis muto, cuius nec sanctum eum contestari potuit, ut ignoti etiam ipsi suo creatori. Quid autem iam tale ediderit novae divinitatis per quod posset alterius dei sanctus intellegi? [11] Tantum quod synagogam introgressus, et nec sermone operatus aliquid adversus creatorem? Sicut ergo quem ignorabat nullo modo poterat Iesum et sanctum dei agnoscere, ita quem norat agnoscit. Nam et prophetam meminerat sanctum dei praedicasse, et Iesum nomen dei⁴ esse in filio Nave. Haec et ab angelo exceperat secundum nostrum evangelium: Propterea quod in te nasceretur vocabitur sanctum, filius dei: et, Vocabis nomen eius Iesum. [12] Sed et habebat utique sensum aliquem dominicae dispositionis (licet daemon tamen), magis quam alienae et nondum satis cognitae. Nam et

7. ^d dei libri et edd.: domini Kroy. (sed vereor ut bono iure)

---

7. ^d Luke 1: 35   ^e Luke 1: 31

praemisit, Quid nobis et tibi, Iesu?⁵ non quasi in extraneum, sed⁵ ad quem pertinent spiritus creatoris. Nec enim dixit, Quid tibi et nobis? sed, Quid nobis et tibi? se deplorans et sorti suae exprobrans; quam iam videns adicit, Venisti perdere nos. [13] Adeo iudicis et ultioris et, ut ita dixerim, saevi dei filium agnoverat Iesum, non optimi illius, et perdere et punire nescientis. Quorsum hunc locum praemisimus ? Ut Iesum et a daemonе non alium doceamus agnatum et a semetipso non alium confirmatum quam creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane, ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem et male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemonum venisset et non potius ad hominum salutem, qui nec discipulos de subactione spirituum sed de candida salutis gloriari volebat. [14] Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum, ergo non fuit Jesus, nec dei sanctus omnino: si quasi ex parte mentitum, quod eum Iesum quidem et sanctum dei, sed creatoris, existimasset, iniustissime increpuit hoc sentientem quod sciebat sentiendum, et hoc non existimantem quod ignorabat existimandum, alium Iesum et alterius dei sanctum. [15] Quodsi verisimiliorem statum non habet increpatio nisi quem nos interpretamur, iam ergo et daemon nihil mentitus est, non ob mendacium increpatus; ipse enim erat Jesus, praeter quem alium daemon agnoverat non poterat, et Jesus eum confirmavit⁶ quem agnoverat daemon, dum non ob mendacium increpat daemonem.

8. [1] Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris. Unde et ipso nomine nos Iudei Nazarenos appellant per eum. Nam et sumus de quibus scriptum est: Nazarei exalbati sunt super nivem, qui scilicet retro luridati delinquentiae maculis et nigrati ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazarei

7. ⁵ in extraneum Iesu MR: Iesu post tibi transtulit, sed addidit Junius
 6 quaero an scribendum fuerit eum se confirmavit

7. ^f cf. Luke 10: 20   8. ^a cf. Matt. 2: 23   ^b Lam. 4: 7

competitura erat ex infantiae latebris, ad quas¹ apud Nazareth descendit, vitando Archelaum filium Herodis. [2] Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium eierasse etiam locorum familiarium Christi creatoris, habentem tanta Iudeae oppida non ita Christo creatoris per prophetas emancipata.² Ceterum prophetarum erit Christus ubicunque secundum prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth. quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio, merito³ unius proverbii, electus refertur. Hic primum manus ei iniectas animadvertens necesse habeo iam de substantia eius corporali praefinire, quod non possit phantasma credi qui contactum et quidem violentia plenum detentus et captus et ad praecipitum usque protractus

admiserit. [3] Nam etsi per medios evasit, sed ante iam vim expertus, et postea dimissus; scilicet soluto, uti assolet, tumultu, vel etiam irrupto, non tamen per caliginem eluso, quae nulli omnino tactui succidisset, si fuisset.

Tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res,

etiam saecularis sapientiae digna sententia est. [4] Ad summam, et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens, utique sentiendas, beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant per quas conferebat. Ipse igitur est Christus Esaiae, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert et languores portat. Portare autem Graeci etiam pro eo solent ponere quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis re promissio. Quodcunque curaverit Iesus, meus est. Veniemus tamen et ad species curationum. [5] Ceterum et a daemoniis liberare curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam quasi ex forma iam prioris exempli cum testimonio excedebat vociferantes, Tu es filius dei. Cuius dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur et iubebantur tacere. Proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus

8. ¹ ad quas *Gel.*: quas *MR*   ² mancipata *Jun.* (*forsan recte*)
³ alio merito [*secluso* unius proverbii] *Kroy.*

8. ^c cf. Matt. 2: 23   ^d Lucretius I. 305   ^e Isa. 53: 4

immundis, volebat se filium dei agnosciri, ille Christus duntaxat cui hoc congruebat quia praemiserat per quos posset agnosciri, et utique digniores praedicatorum. [6] Illius erat praeconium immundi spiritus respuere cui sancti abundabant. Porro qui nunquam fuerat annuntiatus (si tamen volebat agnosciri, frustra autem venerat si nolebat), non esset aspernatus testimonium alienae et cuiuscunque substantiae, qui propriae non habebat, qui in aliena descenderat. [7] Iam nunc et qua destructor creatoris nihil magis gestisset quam a spiritibus ipsius agnosciri et divulgari prae timore; nisi quod Marcion deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed iudicem, apud quem sint materiae timoris, ira, saevitia, iudicia, vindicta, damnatio. Sed et daemonia timore utique cedebarunt. Ergo timendi dei filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi: et ille iussu et increpitu ea expellens, non suasu qua bonus, timendum se exhibebat. [8] Aut numquid ideo increpabat quia timebatur, nolens timeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem qua disparem se naturae suae ageret, cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit et in aliam praevaricationis notam, cum se a daemoniis quasi filium creatoris sustineret timeri, ut iam non propria potestate expelleret daemonia, sed per creatoris auctoritatem. [9] In solitudinem procedit. Solemnis et huiusmodi regio creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore ubi egerat aliquando et in nube. Com-

petebat et evangelio habitus loci qui placuerat et legi. Capiat itaque iocunditatem solitudo: hoc Esaias promiserat. Detentus a

8. ^a cf. Isa. 35: 1

288

TERTULLIAN

IV. 8

turbis, Oportet me, inquit, et aliis civitatibus annuntiare regnum dei. [10] Ostenderat iam alicubi deum suum? Non puto adhuc usque. Sed de his loquebatur qui alium quoque deum noverant? Nec hoc credo. Ergo si nec ille alium deum ediderat nec illi noverant praeter creatorem, eiusdem dei regnum portendebat quem solum sciebat notum eis qui audiebant.

9. [1] De tot generibus operum quid utique ad piscaturam respexit, ut ab illa in apostolos sumeret Simonem et filios Zebedaei (non enim simplex factum videri potest de quo argumentum processurum erat), dicens Petro trepidanti de copiosa indagine piscium, Ne time, abhinc enim homines eris capiens? [2] Hoc enim dicto intellectum illis suggerebat adimpleteae prophetiae, se eum esse qui per Hieremiam pronuntiarat, Ecce ego mittam piscatores multos, et piscabuntur illos, homines scilicet. Denique relictis naviculis secuti sunt eum, ipsum intellegentes qui cooperat facere quod edixerat. Aliud est si affectavit de naviculariorum collegio adleggere, habiturus apostolum quandoque nauclerum Marcionem. [3] Praestruximus quidem adversus *Antitheses* nihil proficere proposito Marcionis quam putat diversitatem legis et evangelii, ut et hanc a creatore dispositam, denique praedicatam in repromissione novae legis et novi sermonis et novi testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur apud illum suum nescio quem *suntalai-pwron*, id est commiseronem, et *summisou&menon*, id est coodibilem, in leprosi purgationem, non pigebit ei occurrere et inprimis figuratae legis vim ostendere, quae in exemplo leprosi non contingendi, immo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati, cum qualibus et apostolus cibum quoque vetat sumere; participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si qui se cum peccatore miscuerit. [4] Itaque dominus volens altius intellegi legem per carnalia spiritalia

9. ^a Jer. 16:16   ^b cf. 1 Cor. 5: 11

290

TERTULLIAN

IV. 9

significantem, et hoc nomine non destruens sed magis extruens, quam pertinentius volebat agnosci, tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisse, deus utique non inquinaretur, incontraminabilis scilicet. Ita non praescribetur illi quod debuerit legem observare et non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. [5] Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut aemulus legis tetigit leprosum, nihili faciens praeceptum legis per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus

non habebat quod inquinaretur? Phantasma enim inquinari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, iam non virtute divina incontaminabilis erit sed phantasmatis inanitate; nec contempsisse videri potest inquinamentum, cuius materiam non habebat; ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione phantasmatis, non ex ostentatione virtutis, evaserat.

[6] Si autem Helisaeus prophetes creatoris unicum leprosum Naaman Syrum ex tot leprosis Israelitis emundavit, nec hoc ad diversitatem facit Christi, quasi hoc modo melioris dum Israeliten leprosum emundat extraneus, quem suus dominus emundare non valuerat; Syro facilis emundato, significato per nationes emundationis¹ in Christo lumine earum, quae septem maculis capitalium delictorum inhorrerent, idolatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. [7] Quapropter septies, quasi per singulos titulos, in Iordanie lavit, simul et ut totius hebdomadis caneret expiationem, et quia unius lavacri vis et plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum. Nam et hoc opponit Marcion, Helisaeum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse, et eam septies, Christum vero verbo solo et hoc semel functum²

9. ¹ significat per nationes emundationem fortasse bono iure scribendum monuit Leopoldus   ² functum Lat.: functo MR

9. ^c cf. Isa. 10: 23; 28: 22

curationem statim reaesentasse. Quasi non audeam et verbum ipsum in substantiam creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor qui prior. [8] Incredibile plane ut potestas creatoris verbo remedium vitii unius operata sit, quae verbo tantam mundi molem semel protulit. Unde magis dinoscitur Christus creatoris quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisaeus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis, Marcion, proinde res agi a servis quemadmodum ab ipsis dominis? Non times ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas creatoris quia potentior fuerit famulo creatoris, qui ad Helisaei pusillitatem maior agnoscitur, si tamen maior? Par enim curatio, licet distet operatio. Quid amplius praestitit tuus Christus quam meus Helisaeus? Immo quid magnum praestitit tui Christi verbum, cum id praestiterit quod fluvius creatoris? [9] Secundum haec cetera quoque occurront. Quantum enim ad gloriae humanae aversionem pertinebat, vetuit eum divulgare, quantum autem ad tutelam legis, iussit ordinem impleri: Vade, ostende te sacerdoti, et offer mvmus quod praecepit Moyses. Argumenta enim figurata utpote prophetae³ legis adhuc in suis imaginibus tuebatur, quae significabant hominem quandam peccatorem verbo mox dei emaculatum offerre debere munus deo apud templum, orationem scilicet et actionem gratiarum apud ecclesiam per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem. [10] Itaque adiecit, Ut sit vobis in testimonium, sine dubio quo testabatur se legem non dissolvere

sed adimplere, quo testabatur se ipsum esse qui morbos et valetudines eorum suscepturus annuntiabatur. Hanc tam congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui Marcion sub obtentu mansuetudinis et lenitatis quaerit excludere.

9. ³ prophetatae *Pam.*: prophetae *MR*

294

TERTULLIAN

IV. 9

Nam et bonus, inquit, praeterea sciens omnem qui lepra esset liberatus solemnia legis executurum, ideo ita praecepit. [11] Quid tum? Perseveravit in bonitate, id est permissione legis, an non? Si enim bonus perseveravit, nusquam⁴ destructor erit legis, nec dei alterius habebitur, cessante legis destructione per quam alterius dei vindicatur. [12] Si non perseveravit bonus, destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi; deseruit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus iam quando legis evursor, si bonus cum legis indultor. Sed et eo quod indulxit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obsequi patitur. [13] Ergo et sic malus, si obsequium malae legi indulxit, et sic deterior, si bonae legis destructor advenit. Proinde si ut sciens omnem qui lepra liberatus esset ita facturum ideo praecepit munus offerre, potuit et non praecepisse quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. Atquin quasi sciens formam eorum magis ab ea avertendos praevenire debuerat, si in hoc venerat. Cur enim⁵ non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? Tunc enim aliquatenus posset videri patientiae suae praestitisse. [14] Sed adicit etiam auctoritatem suam exaggeratam testimonii pondere. Cuius iam testimonii, nisi legis assertae? Certe nihil interest quomodo firmaverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive qua patiens, sive qua inconstans, dum te, Marcion, de gradu pellam. Ecce praecepit legem impleri. [15] Quocunque modo praecepit, eodem potuit etiam illam praemississe sententiam, Non veni legem dissolvere sed adimplere. Quid ergo tibi fuit de evangelio erasisse quod salvum est? Confessus es enira prae bonitate fecisse illum quod negas dixisse.

9. ⁴ nusquam *MR*: nunquam *Pam.*   ⁵ enim *MR*: ergo *Pam.*

---

9. ^d Matt. 5: 17

296

TERTULLIAN

IV. 9

Constat ergo dixisse illum, quia et fecit, et te potius vocem domini de evangelio eradicassem^e quam nostros inieceris.

10. [1] Curatur et paralyticus, et quidem in coetu, spectante populo. Videbit enim, inquit Esaias, populus sublimitatem domini et

gloriam dei. Quam sublimitatem, et quam gloriam? Convalescite manus dimissae et genua dissoluta; hoc erit paralysis. Convalecite, nec timete. Non otiose iterans, Convalescite, nec vane subiungens. Nec timete, quoniam cum redintegratione membrorum virium quoque repraesentationem pollicebatur: Exsurge, et tolle dicturi erant, Quis dimittet peccata nisi solus deus? [2] Habes itaque iam et specialis medicinae dispunctam prophetiam, et eorum quae medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam: Quoniam, inquit, in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert. Nam et in priore ex ipsis domini persona, Etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabο, etsi tanquam coccinum, velut lanam exalbabο; in roseo sanguinem ostendens prophetarum, in coccino domini, ut clariorem. Etiam Micheas de venia delictorum, Quis deus quomodo tu, eximens iniquitates et praeteriens iniustitias residuis haereditatis tuae? et non tenuit in testimonium iram suam, quia voluit esse misericordiam;¹ avertet, et miserebitur nostri; demerget delicta nostra, et demerget in profundo maris peccata nostra. [3] Sed et si nihil tale in Christum fuisset praedicatum, haberem huius benignitatis exempla in creatore, promittentia mihi et in filio patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam consecutos a creatore, ne dixerim tunc quoque a Christo, quia a primordio egit in patris nomine. Lego et Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam dixisse, Et dominus circumduxit delictum tuum et non morieris; proinde et Achab regem, maritum Iezabel, reum idolatriae et sanguinis Nabuthae, veniam meruisse paenitentiae nomine; Ionathan, filium Saulis, resignati ieunii culpam deprecatione

9. ⁶ eradicasse *MR*: erasisse *Pam*.

10. ¹ misericordiam *Eng.*: misericordem *R edd.*: misericordiae *M*: volens est misericordiae *Kroy. mg.* (*sec. LXX qekhth&j e0le/ouj e0sti/n*)

---

10. ^a Isa. 35: 2 sq. ^b Isa. 53: 12; 53:4 ^c Isa. 1: 18 ^d Mic. 7: 18 sq.
LXX ^e a Sam. 12: 13 ^f cf. 1 Kgs. 21: 29 ^g cf. 1 Sam. 14: 45

delesse. [4] Quid de ipso populo retexam totiens delictorum indulgentia restituto? ab eo scilicet deo qui mavult misericordiam quam sacrificium, et peccatoris paenitentiam quam mortem. Prius est igitur neges crearem indulsisse aliquando delicta, consequens est ut ostendas nec in Christum suum tale quid eum praedicasse; et ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris nec parem creatori nec praedicatam a creatore. [5] Sed et peccata dimittere an eius possit esse qui negetur tenere, et an eius sit absolvere cuius non sit etiam damnare, et an congruat eum ignoscere in quem nihil sit admissum, alibi iam congressi malum² admonere quam retractare. [6] De filio hominis duplex est nostra praescriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret si non vere erat, neque filium hominis constitui qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre,

atque ita discutiendum cuius hominis filius accipi debeat, patris
an matris. Si ex deo patre est, utique non est ex homine; si non et
ex homine, superest ut ex homine sit matre; si ex homine, iam
apparet quia ex virgine. Cui enim homo pater non datur, nec vir
matri eius deputabitur: porro, cui vir non deputabitur, virgo est.
[7] Ceterum duo iam patres habebuntur, deus et homo, si non virgo
sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit, et habendo virum
duos patres faciet, deum et hominem, ei qui et dei et hominis
esset filius. Talem, si forte, Castori aut Herculi nativitatem tradunt
fabulae. Si haec ita distinguuntur, id est si ex matre filius est
hominis quia ex patre non est, ex matre autem virgine quia non
ex patre homine, hic erit Christus Esaiae quem concepturam
virginem praedicat. [8] Qua igitur ratione admittas filium hominis,
Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis, negas dei
filium; si et dei, Herculem de fabula facis Christum; si matris

10. ² malumus *MR¹*: maluimus *R³*

---

10. ⁴cf. Ezek. 33: 11

300

TERTULLIAN

IV. 10

tantum hominis, meum concedis; si neque patris hominis <neque
matris>³, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium
admisericordia, qui se quod non erat dixit. [9] Unum potest angustias tuis
subvenire, si audeas aut deum tuum patrem Christi Hominem
quoque cognominare, quod de aeone fecit Valentinus, aut virgi-
nem hominem negare, quod nec Valentinus quidem fecit. Quid
nunc, si ipso titulo filii hominis censemur Christus apud Danielem?
Nonne sufficit ad probationem propheticum Christi? [10] Cum enim id
se appellat quod in Christum praedicabatur creatoris, sine dubio
ipsum se praestat intellegi in quem praedicabatur. Nominum
communio simplex, si forte, videri potest, et tamen nec Christum
nec Iesum vocari debuisse defendimus diversitatis condicionem
tenentes. Appellatio autem, quod est filius hominis, in quantum
ex accidenti obvenit, in tantum difficile est ut et ipsa concurrat
super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio est,
maxime cum causa non convenit eadem per quam deveniat in
communionem. [11] Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex
homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis commu-
nionem, et essent duo filii hominis, sicut et duo Christi et duo
Iesus. Ergo cum appellatio propria est eius in quo habet causam,
si et alii vindicetur in quo est communio nominis, non etiam
appellationis, suspecta iam fit communio nominis quoque in eo
cui vindicatur sine causa communio appellationis, et sequitur ut
unus idemque credatur qui et nominis et appellationis capacior
invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis
communionem, carens causa. Nec aliis erit capacior utriusque
quam qui prior et nomen sortitus est Christi et appellationem filii

10. ³ <neque matris> *addendum putabam*

---

hominis, Jesus scilicet creatoris. [12] Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis. Idem ipsi Danieli revelatus directo filius hominis veniens cum caeli nubibus iudex, sicut et scriptura demonstrat. [13] Hoc dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi scriptura confert, ipsius scilicet domini interpretatione. Nam cum Iudei solummodo hominem eius intuentes, neandum et deum certi, qua dei quoque filium, merito retractarent non posse hominem delicta dimittere, sed deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondit habere eum potestatem dimittendi delicta, quando et filium hominis nominans hominem nominaret? nisi quia ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut ostenderet deum et hominem⁴ qui delicta dimitteret; [14] illum scilicet solum filium hominis apud Danielis prophetiam consecutum iudicandi potestatem, ac per eam utique et dimittendi delicta (qui enim iudicat, et absolvit), ut scandalo isto discusso per scripturae recordationem facilius eum agnoscerent ipsum esse filium hominis ex ipsa peccatorum remissione. Denique nusquam adhuc professus est se filium hominis quam in isto loco primum in quo primum peccata dimisit, id est in quo primum iudicavit, dum absolvit. [15] Ad haec quodcumque diversa pars fuerit argumentata quale sit dispice. Nam in illam necesse est amentiam tendat, ut et filium hominis defendat ne mendacem eum faciat, et ex homine neget natum ne filium virginis concedat. Quodsi et auctoritas divina et rerum natura et communis sapientia non admittunt insaniam haereticam, occasio est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcionis. [16] Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non

10. ⁴ deum et hominem *Urs.*: esse et hominem *M* (*quod forsitan reponendum sit*): eum et hominem *G*: et hominem *R*

10. ^j cf. Dan. 3: 25   ^k cf. Dan. 7: 13

habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

11. [1] Publicanum adlectum a domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis adlectum, extraneum legis et Iudaismi profanum. Excidit ei vel de Petro, legis homine, et tamen non tantum adlecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis praestitae a patre. Nusquam legerat lumen et spem et expecta-

tionem nationum praedicari Christum. Atquin probavit potius Iudeos, dicendo medicum sanis non esse necessarium sed male habentibus. [2] Si enim male valentes voluit intellegi ethnicos et publicanos, quos adlegebat, sanos Iudeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant bene valebant, quibus medicus necessarius non erat. [3] Quale est autem ut similitudinem medici proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet, ita nec in tantum extraneis, quantum est homo a deo Marcionis, suum habens et auctorem et protectorem, et ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo praeiudicat, ab eo magis praestari medicum ad quem pertinent qui languent. [4] Unde autem et Ioannes venit in medium? Subito Christus, subito et Ioannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quae suum et plenum habent ordinem apud creatorem. Sed de Ioanne cetera alibi. Ad praesentes enim quosque articulos respondendum est. Nunc illud tuebor, ut demonstrem et Ioannem Christo et Christum Ioanni convenire, utique prophetae creatoris, qua Christum creatoris, atque ita erubescat haereticus, Ioannis ordinem frustra frustratus. [5] Si enim nihil omnino administrasset Ioannes, secundum Esaiam vociferator in solitudinem et praeparator viarum dominicarum per denuntiationem et laudationem paenitentiae, si non etiam ipsum

11. ^acf. Matt. 16: 17

306

TERTULLIAN

IV. 11

inter ceteros tinxisset, nemo discipulos Christi manducantes et bibentes ad formam discipulorum Ioannis assidue ieunantium et orantium provocasset, quia, si qua diversitas staret inter Christum et Ioannem et gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. [6] Nemo enim miraretur et nemo torqueretur, si diversae divinitatis aemulae predicationes de disciplinis quoque inter se non convenient, non convenientes prius de auctoritatibus disciplinarum. Adeo Ioannis erat Christus et Ioannes Christi, ambo creatoris, et ambo de lege et prophetis praedicatores et magistri. Sed et Christus reiecssisset Ioannis disciplinam, ut dei alterius, et discipulos defendisset, ut merito aliter incidentes, aliam scilicet et contraria initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem quod non possent ieunare filii sponsi quamdiu cum eis esset sponsus, postea vero ieunaturos promittens cum ablatus ab eis sponsus esset, nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione reprehensos, nec Ioannis reiecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Ioannis eam praestans, ut tempori suo eam destinans, reiecturus alioquin eam et defensurus aemulos eius, si non ipsius fuisset iam quae erat. [7] Teneo meum Christum etiam in nomine sponsi, de quo psalmus, Ipse tanquam sponsus egrediens de thalamo suo: a summo caeli profectio eius et deversio eius ad summum usque eius. Qui etiam per Esaiam gaudens ad patrem, Exultet, inquit, anima mea in domino, induit enim me indumentum salutaris, et tunicam iocunditatis velut sponso, circumposuit mihi mitram velut sponsae. In se

enim et ecclesiam deputat, de qua idem spiritus ad ipsum, Et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsae. [8] Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem ex vocatione gentium arcessit: siquidem legisti, Veni sponsa de Libano, eleganter Libani utique montis mentione iniecta, qui turis vocabulo est penes

11. ^b Ps. 19: 5 sq. ^c Isa. 61: 10 ^d Isa. 49: 18 ^e S. of S. 4: 8

308

TERTULLIAN

IV. 11

Graecos; de idolatria enim sibi sponsabat ecclesiam. Nega te nunc dementissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque dei impugnas. Nuptias non coniungit, coniunctas non admittit, neminem tingit nisi caelibem aut spadonem, morti aut repudio baptismum servat. Quid itaque Christum eius sponsum facis? Illius hoc nomen est qui masculum et feminam coniunxit, non qui separavit. [9] Errasti in illa etiam domini pronuntiatione qua videtur nova et vetera discernere. Inflatus es utribus veteribus et excerebratus es novo vino, atque ita veteri, id est priori evangelio, pannum haereticae novitatis assuisti. In quo alter¹ creator, velim discere. Cum per Hieremiam praeceperit, Novate vobis novamen novum, nonne a veteribus avertit? cum per Esaiam edicit, Vetera transierunt, et ecce nova quae ego facio, nonne ad nova convertit? Olim hanc statuimus destinationem pristinorum a creatore potius repromissam a Christo exhiberi, sub unius et eiusdem dei auctoritate, cuius sint et vetera et nova. [10] Nam et vinum novum is non committit in veteres utres qui et veteres utres non habuerit, et novum additamentum nemo initit veteri vestimento nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui habeat unde faciat, si faciendum esset. Itaque si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se evangelii novitatem separare a legis vetustate, suam demonstrabat et illam a qua separabat alienorum separatione non fuisse notandam, quia nemo alienis sua adiungit ut ab alienis separare possit. [11] Separatio per coniunctionem capit, de qua fit. Ita quae separabat, et in uno ostendebat fuisse, sicut et fuissent si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum, sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine: sic et evangelium separatur a lege, dum provehitur

11. ¹ alter *MR*: aliter *Jun.*

---

11. ^fJer. 4:3 ^gIsa. 43:19

310

TERTULLIAN

IV. 11

ex lege, aliud ab illa sed non alienum, diversum sed non contrarium. [12] Nec forma sermonis in Christo nova. Cum similitudines obicit, cum quaestiones refutat, de septuagesimo septimo venit psalmo: Aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est similitu-

dinem; eloquar problemata, id est edisseram quaestiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelae probares.

12. [1] De sabbato quoque illud praemitto, nec hanc quaestionem consistere potuisse si non dominum sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur cur destrueret sabbatum, si destruere deberet. Porro destruere deberet, si alterius dei esset, nec quisquam miraretur facientem quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi deum creatorem circumferre et sabbatum eius impugnare. [2] Et ut prima quaeque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii ex aliqua nova Christi institutione nitentem, haec iam definitio stabit, ideo de novitate institutionis cuiusque disceptatum, quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicuti nec disceptatum, nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cuiusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem pronuntiatam a creatore constiterit in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium deum exponi, postea disciplinam eius induci, quia deus auctoritatem praestet disciplinae, non deo disciplina; nisi si et Marcion plane tam perversas non per magistrum litteras didicit, sed per litteras magistrum. [3] Cetera de sabbato ita dirigo. Si sabbatum Christus intervertit, secundum exemplum fecit creatoris; siquidem in obsidione civitatis

11. ^h Ps. 78: 2

312

TERTULLIAN

IV. 12

Hierichuntis circumlata per muros arca testamenti octo diebus, etiam sabbato, ex praeecepto creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant qui hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse neque creatorem, ut mox docebimus. Et tamen per Iesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et hoc in Christum renuntiaretur. [4] Etiam si odio insecurus est sollempnissimum Iudeorum diem, ut Christus non Iudeorum, de odio quoque sabbati professus creatorem, ut Christus ipsius, sequebatur exclamantem ore Esiae, Neomenias et sabbata vestra odit anima mea. Sed et haec quoquo modo dicta sint, scimus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam defensionem adversus abruptam provocationem. [5] Nunc et ad ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destruere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli ea die; spicas decerptas manibus efflixerant, cibum operati ferias ruperant. Excusat illos Christus, et reus est sabbati laesi; accusant pharisaci, Marcion captat status controversiae (ut aliquid ludam¹ cum mei domini veritate), scripti et voluntatis. De scriptura enim sumitur creatoris et de Christi voluntate color, quasi de exemplo David introgressi sabbatis templum et operati cibum audenter fractis panibus propositionis. [6] Meminerat enim et ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio quo dies ipse compertus est, veniam ieunii dico. Cum enim prohibuisset creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceue, ut sabbati sequentis ferias pridiana pabuli

paratura ieunio liberaret. [7] Bene igitur quod et causam eandem secutus est dominus in sabbati, si ita volunt dici, destructione;

12. ¹ ludam *Oeh*: eludam *MR*

---

12. ^aIsa. 1:14   ^bcf. 1 Sam. 21: 2 sqq.

314

TERTULLIAN

IV. 12

bene quod et affectum creatoris expressit in sabbato non ieunandi honore. Denique tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum creatorem, si discipulos sabbato ieunare mandasset adversus statum scripti et voluntatis creatoris. [8] Sed quoniam discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam humanam opponit necessitatem quasi deprecaticem, quoniam potiorem honorem sabbati servat non contristandi quam vacandi, quoniam David comitesque eius cum discipulis suis aequat in culpa et in venia, quoniam placet illi quia creator indulxit, quoniam de exemplo eius et ipse tam bonus est, ideo alienus est a creatore? [9] Exinde observant pharisaei si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum, certe qua sabbati destructorem, non qua novi dei professorem; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeram, alium Christum nusquam praedicatum. In totum autem errabant pharisaei circa sabbati legem, non animadvertisentes condicione liter eam² indicentem ferias operum, sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit, Omne opus tuum non facies in ea, dicendo Tuum de humano opere definiit, quod quisque ex artificio vel negotio suo exequitur, non de divino. [10] Opus autem salutis et incolumitatis non est hominis, sed dei proprium. Sicut et rursus in lege, Non facies, inquit, omne opus in ea, nisi quod fiet omni animae, id est in causa animae liberandae: quia opus dei etiam per hominem fieri potest in salutem animae, a deo tamen, quod facturus fuerat et Christus homo, quia et deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactae restitutionem interrogaat, Licetne sabbatis benefacere, an non? animam liberare, an perdere? [11] ut id operis permittens³ quod pro anima facturus esset admoneret eos quae opera sabbati lex prohiberet, humana scilicet, et quae praeciperet, divina scilicet, quae fierent animae omni.⁴ Dominus sabbati dictus, quia sabbatum ut rem suam. tuebatur. Quod etiam si destruxisset, merito, qua dominus magis ille

12. ² eam *R³* *edd*,: eum *MR¹* (*unde deum Kroy.*)   ³ permittens *Urs.*: pro-mittens *MR*   ⁴ omni *Lat.*: omnia *MR*

---

12. ^c Exod. 20: 10

316

TERTULLIAN

IV. 12

qui instituit. [12] Sed non omnino destruxit qua dominus, ut hinc iam apparere possit ne tum quidem in arcae circumlatione apud Hierichuntem sabbatum a creatore destructum. Nam et illud opus dei erat quod ipse praeceperat, et quod propter animas disposuerat hominum suorum in discrimine belli constitutas. [13] Sed et si odium alicubi sabbatorum professus est, Vesta sabbata dicendo, hominum ea deputans, non sua, quae sine dei timore celebrat populus plenus delictis, labiis deum diligens, non corde, suis sabbatis, id est quaecunque disciplina eius agerentur, alium statum fecit, quae per eundem postea propheten vera et delicata et non profananda pronuntiat. [14] Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cuius legem tenuit et supra in causa discipulorum pro anima operatus (esurientibus enim solatium cibi indulxit), et nunc manum aridam curans, factis ubique ingerens, Non veni dissolvere legem, sed adimplere, si Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim et hic legem, dum condicionem interpretatur eius, dum operum differentiam illuminat, dum facit quae lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione patris a primordio sanctum benefactione sua efficit sanctiorem, in quo scilicet divina praeisdia ministrabat, quod adversarius aliis diebus praestitisset, ne sabbatum creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. [15] In quo die si et Helisaeus prophetes Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam, vides pharisaei, tuque Marcion, olim creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere, nihil Christum novi intulisse quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex praedicatione quoque creatoris. Nam et hic specialis medicinae prophetiam repraesentat. Invalescunt manus dissolutae, sicut et genua dissoluta in paralytico.

12. ^d Isa. 1: 14   ^e cf. Isa. 58: 13   ^f cf. Isa. 56: 2   ^g Matt. 5: 17
^h cf. 2 Kgs. 4: 33   ⁱ cf. Isa. 35: 3

13. [1] Certe evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia, certe ascendit in montem et illic pernoctat in oratione et utique auditur a patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. In montem excelsum, inquit Esaias, ascende, qui evangelizas Sion, extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Adhuc in vigore obstupescabant in doctrina eius; erat enim docens tanquam virtutem habens. Et rursus: Propterea cognoscet populus nomen meum in illa die. Quod nomen, nisi Christi? Quod ego sum ipse qui loquor. Tunc enim ipse erat qui in prophetis loquebatur, sermo, filius creatoris. [2] Adsum, dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, ut evangelizans bona. Item Naum ex duodecim, Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem. De voce autem nocturnae orationis ad patrem manifeste psalmus: Deus meus, clamabo per diem, et exaudies, et nocte, et non in vanitatem mihi. Et alibi de loco et voce cadem psalmus: Voce mea ad dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. [3] Habes nominis repraesentationem, habes actum¹ evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum patris, habes Christum prophetarum. Cur autem duodecim apostolos elegit, et non alium

quemlibet numerum? Nae et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum praedicatum. [4] Huius enim numeri figuratas apud creatorem deprehendo duodecim fontes Elim, et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aarons, et duodecim lapides ab Iesu de Iordane electos et in arcam testamenti conditos. Totidem enim apostoli portendebantur, proinde ut fontes et amnes rigaturi aridum retro et desertum a notitia orbem nationum (sicut et per Esaiam: Ponam in terra inaquosa flumina), proinde ut gemmae illuminatur sacram ecclesiae vestem quam induit Christus pontifex patris, proinde ut et lapides solidi fide, quos de lavacro Iordanis Iesus

13. ¹ actum *Lat.*: sanctum *MR*

---

13. ^a Isa. 40:9   ^b cf. Matt. 7: 28   ^c Isa. 52:6   ^d Isa. 52: 7   ^e Nahum 1:15   ^f Ps. 22:2   ^g Ps. 3:4   ^h cf. Num. 33: 9; Exod. 28: 9; Iosh. 4: 5 sqq.   ⁱ Isa. 43: 20

---

verus elegit et in sacrarium testamenti sui recepit. [5] Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri quod potest videri non simpliciter factum a meo. Eius erit res apud quem invenitur rei præparatura. Mutat et Petro nomen de Simone, quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformavit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adiciendo. Sed et cur Petrum? [6] Si ob vigorem fidei, multae materiae solidaeque nomen de suo accommodarent. An quia et petra et lapis Christus? Siquidem et legimus positum eum in lapidem offendiculi et in petram scandali. Omitto cetera. Itaque affectavat carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto proprius quam de non suis. Conveniunt a Tyro et ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina. Hoc spectabat² psalmus: Et ecce allophyli et Tyrus et populus Aethiopum, isti fuerunt illic: Mater Sion, dicet homo: et homo factus est in illa (quoniam deus homo natus est), et aedificavit eam voluntate patris; ut scias ad eum tunc gentiles convenisse, quia deus homo natus erat aedificatus ecclesiam ex voluntate patris, ex allophylis quoque. [7] Sic et Esaias: Ecce isti veniunt de longinquo, isti autem veniunt ab aquilone et mari, alii autem de terra Persarum. De quibus et rursus: Attolle per circuitum oculos tuos et vide, omnes congregati sunt. De quibus et infra, videns³ ignotos et extraneos: Et dices cordi tuo, Quis istos genuit mihi? porro hos quis mihi educavit? at hi mihi ubi fuerunt? Hic erit Christus non prophetarum? et quis erit Christus Marcionitarum? Si perversitas placet, qui non fuerit prophetarum.

14. [1] Venio nunc ad ordinarias sententias eius, per quas proprietatem doctrinae suaे inducit, ad edictum, ut ita dixerim, Christi:

13. ² spectabat *Rig.*: expectabat *MR*: fortasse hos expectabat   ³ videns *Lat.*: vides *MR*: rectius distinxit *Eng.*

Beati mendici (sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in Graeco est), quoniam illorum est regnum dei. Iam hoc ipsum, quod a benedictionibus coepit, creatoris est, qui universa, prout edidit, nulla alia voce quam benedictionis dedicavit. Eructavit enim, inquit, cor meum sermonem optimum. [2] Hic erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui et novi quoque testamenti initiator agnoscitur de veteri^l exemplo. Quid ergo mirum est, si et ab affectibus creatoris ingressus est per huiusmodi dictionem, semper mendicos et pauperes et humiles ac viduas et pupilos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis? ut hanc Christi quasi privatam benignitatem rivulum credas de fontibus salvatoris.

[3] Revera quo dirigam nescio in tanta frequentia eiusmodi vocum, tanquam in silva vel in prato vel in nemore pomorum. Passim prout incidit res petenda est. Inclamat psalmus: Iudicate pupillo et mendico, et humilem et pauparem iuste tractate, liberate pauperem, et mendicum de manu peccatoris eruite. [4] Item psalmus septuagesimus primus: Iustitia iudicabit mendicos populi et faciet salvos filios pauperum. Et in sequentibus de Christo: Omnes nationes servient ei. David autem uni genti Iudaicae praefuit, ne qui in David putet dictum, quia et ille suscepereat humiles et necessitatibus laborantes: Quod liberaverit, inquit, a dynasta mendicum, parcet mendico et pauperi, et animas pauperum salvas faciet, ex usura et iniustitia redimet eorum animas, et honoratum nomen eorum in conspectu ipsius. [5] Item: Avertantur peccatores in inferos, omnes nationes quae dei obliscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus, tolerantia pauperum non peribit in finem. Item: Quis sicut deus noster, qui habitat in excelsis et humilia prospectat in caelo et in terra, qui suscitat mendicum de terra et de stercore exaltat pauperem,

14. ^l veteri *MR*: veteris *Iun.*

---

14. ^a Ps. 45: 1   ^b Ps. 82: 3 sq.   ^c Ps. 72: 4, 12, 17   ^d Ps. 72: 13 sq.
  ^e Ps. 9: 17 sq.

---

uti sedere eum faciat cum principibus populi, utique in regno suo? [6] Sic et retro in Basiliis Anna, mater Samuelis, spiritu gloriam deo reddens, Qui, inquit, excitat pauperem de terra et mendicum,² uti sedere eum faciat cum dynastis populi, utique in regno suo, et in thronis gloriae, utique regalibus. Per Esaiam vero quomodo invehitur in vexatores egenorum: Vos autem, ad quid incenditis vineam meam, et rapina mendici in domibus vestris? cur vos

laeditis populum meum, et faciem mendicorum confunditis? Et rursus: Vae qui scribunt nequitiam, scribentes enim scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum et diripientes iudicata pauperum populi mei. [7] Quae iudicia pupillis quoque et viduis exigit, ut et ipsis egenis solatii: Iudicate pupillo, et iuste tractate viduam, et venite, conciliemur, dicit dominus. Cui tantus affectus in omnem condicionem humilitatis creatoris³ est, eius erit et regnum quod a Christo repromittitur, ad cuius affectum iam dum pertinent ii quibus reppromittitur. [8] Nam et si putas creatoris quidem terrenas promissiones fuisse, Christi vero caelestes, bne quod caelum nullius alterius usque adhuc dei appetet nisi cuius et terra, bene quod creator vel minora promisit, ut facilius illi et de maioribus credam quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suae struxit. [9] Beati esurientes, quoniam ipsi saturabuntur. Possem hunc titulum in superiore transmisisse, quod non alii sunt esurientes quam pauperes et mendici, si non et hanc promissionem creator specialiter in evangelii scilicet sui praestructionem destinasset; siquidem per Esaiam de eis quos vocatus esset a summo terrae, utique nationes, Ecce, inquit, velociter, leviter advenient; velociter qua properantes sub finibus temporum, leviter qua sine oneribus pristinae legis. Non esurient neque sient. [10] Ergo saturabuntur, quod utique nisi esurientibus et sientibus non promittitur. Et rursus, Ecce, inquit, qui serviant mihi

14. ² <de stercore elevat> mendicum Eng.

³ creatoris *seclusit* Kroy.

---

14. ^f Ps. 113: 5-8   ^g 1 Sam. 2: 8   ^h Isa. 3: 14 sq.   ⁱ Isa. 10: 1
^j Isa. 1:17   ^k Isa. 5: 26

---

saturabuntur, vos autem esurietis: ecce qui serviant mihi bibent, vos autem sietis. Videbimus et contraria ista, an Christo prae-ministrentur. Interim quod esurientibus saturitatem reppromittit, dei creatoris est. Beati plorantes, quia ridebunt. [11] Decurre sententiam Esiae: Ecce, qui serviant mihi exultabunt in iocunditate, vos autem confundemini: ecce qui serviant mihi oblectabuntur, vos autem clamabis praeterea dolore cordis. Et haec contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio et exultatio in iocunditate illis promittitur qui in diversa condicione sunt, maestis et tristibus et anxiis. [12] Scilicet etiam psalmus cxxv, Qui seminant, inquit, in lacrimis, in exultatione metent. Porro tam exultantibus et iocunditatem capientibus risus accedit quam maerentibus et dolentibus fletus. Ita creator materias risus et fletus praedicans risuros plorantes prior dixit. [13] Igitur qui a consolatione pauperum et humilium et esurientium et flentium exorsus est, statim se illum repraesentare gestivit quem demonstraverat per Esaiam: Spiritus domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus. Beati mendici, quoniam illorum est regnum caelorum; misit me curare obtitos corde: Beati qui esuriunt, quoniam saturabuntur; advocare languentes: Beati qui plorant, quoniam ridebunt; dare

lugentibus Sionis gloriam, et pro cinere unguenti iocunditatem et gloriae habitum pro spiritu taedii. [14] Haec si statim admissus Christus administravit, aut ipse est qui se ad haec venturum praedicavit, aut si nondum venit qui praedicavit, ridicule sed necessarie dixerim, fortasse mandaverit Christo Marcionis. Beati eritis cum vos odio habebunt homines et exprobrabunt et eicient nomen vestrum velut nequam⁴ propter filium hominis. [15] Hac pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus creator per Esaiam? Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione eorum ne minuamini. Quae ignominia, quae nullificatio? Quae futura erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secundum creatorem. Unde probabimus? [16] Ex odio⁵ in ipsum quoque

14. ⁴ nequam *M*: malum *R edd.* ⁵ Ex odio *Kroy.*: excidio *MR edd.*

---

14. ¹ Isa. 65: 13   ² Isa. 65: 14   ³ Ps. 126: 5   ⁴ Isa. 61: 1 sq.: cf. Lk. 4:18
  ⁵ Lk. 6: 20 sq.: cf. Matt. 5: 3, 6, 4   ⁶ Isa. 51: 7

---

praedicato; sicut per Esaiam ad auctores odii Iudeos: Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus; et alibi: Sancte eum qui circumscibit animam suam, qui aspernamento habetur a nationibus, famulis et magistratibus. Si enim odium in illum filium hominis praedicabatur qui secundum creatorem est, evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis, quod est Christus, eum filium hominis in causa odii constituit qui erat secundum creatorem, in quem odium praedicabatur. [17] Et utique si nondum venisset, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam et sanctitur penes nos, et animam suam circumscibit propter nos eam ponens, et aspernamento habetur a nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis propter quem et nomen nostrum recusatur.

15. [1] Secundum haec, inquit, faciebant prophetis patres eorum. O Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem prophetarum! destruebat ut aemulus, convertens discipulos eorum; sibi asserebat ut amicus, suggillans insectatores eorum. Porro, in quantum non congruisset Christo Marcionis assertio prophetarum ad quorum venerat destructionem, in tantum congruit Christo creatoris suggillatio in insectatores prophetarum quos in omnibus adimplebat, vel quia magis creatoris est delicta patrum filiis exprobrare quam eius dei qui nec propria cuiusque castigat. [2] Sed non statim, inquis, prophetas tuebatur, si iniquitatem Iudeoram affirmatam volebat, quod nec cum prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobranda erat Iudeis, laudandis potius et probandis, si eos suggillaverunt ad quorum destructionem post tantum aevi deus optimus motus est. Sed, puto, iam et non optimus, iam aliquid et cum creatore moratus, nec in

14. ¹ Rom. 2: 24; Isa. 52: 5   ² [nescio unde]

totum Epicuri deus. [3] Ecce enim demutat in maledictionem, et ostendit eum se esse qui novit offendii et irasci. Vae enim dicit. Sed fit nobis quaestio de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit quam admonitionis. Et quid causae interest, quando et admonitio non fit sine aculeo comminationis, maxime per Vae amarior facta? Et admonitio autem et comminatio eius erunt qui norit irasci. Nemo enim admonebit et nemo comminabitur ne <quis>¹ quid faciat, nisi qui factum vindicabit. Nemo vindicarit nisi qui norit irasci. [4] Alii agnoscent quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic Vae pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod Vae a creatore sit, et voluerit illis asperitatem creatoris opponere, quo suam supra in benedictionibus sufferentiam commendaret. Quasi non creatori competit, qua utrumque praestanti, et bonum deum et iudicem, ut quia praemiserat in benedictionibus benitatem, subiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinae utriusque instruendae, tam ad benedictionem sectandam quam ad maledictionem praecavendam. [5] Nam et ita praemiserat: Ecce posui ante vos benedictionem et maledictionem: quod etiam in hanc evangelii dispositionem portendebat. Alioquin qualis est ille qui, ut suam insinuaret bonitatem, creatoris opposuit asperitatem? Infirma commendatio est quae de alterius destructione fulcitur. [6] Atquin opponens asperitatem creatoris timendum eum confirmavit. Si timendum, magis utique obaudiendum quam neglegendum, et incipit iam Christus Marcionis creatori docere. Tunc, si Vae creatoris est quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus, sed creator, et ratis habet Christus divitum causas, superbiam dico et gloriam et saeculi studia et dei

15. ¹ quis addendum putabam

15. ^a Deut. 30: 19

incuriam, per quae Vae merentur² a creatore. [7] Sed quomodo non eiusdem sit divites reprobare qui supra mendicos probarit? Nemo non contrarium eius quod probaverit reprobatur. Itaque si creatori deputabitur maledictio in divites, eiusdem defendetur benedictio in mendicos, et totum iam opus Christi creatoris est. Si deo Marcionis adscribetur benedictio in mendicos, eiusdem imponetur et maledictio in divites, et erit par iam creatoris, tam bonus quam et iudex, nec erit iam discriminis locus quo duo dei fiunt,³ sublatoque discriminis supererit unum deum renuntiari creatorem. [8] Igitur Vae si et vox maledictionis est vel alicuius austerioris inclamationis, et a Christo dirigitur in divites, debo creatorem divitum quoque aspernatum probare, sicut probavi mendicorum advocationem, ut Christum in hac quoque sententia creatoris ostendam. Locupletat is quidem⁴ Salomonem, sed quia permissa sibi optione maluit ea

postulare quae sciebat deo grata, sapientiam <et intellegentiam,>⁵ et meruerat etiam divitias consequi, quas non magis voluit. Quamquam et divitias praestare non incongruens deo sit, per quas et divites solatio iuvantur et multa inde opera iustitiae et dilectionis administrantur. [9] Sed accidentia vitia divitiis illa in evangelio quoque Vae divitiis adscribunt, Quoniam, inquit, recepistis advocationem vestram, utique ex divitiis, de gloria earum et saecularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio Moyses, Ne, inquit, cum manducaveris et repletus fueris, et domus magnas aedificaveris, pecoribus et bubus tuis multiplicatis et pecunia et auro, exaltetur cor tuum et obliviscaris domini dei tui. Quemadmodum et Ezechiam regem, thesauris inflatum et de eis potius quam deo gloriatum, apud illos qui ex Perside advenerant insilit per Esaiam: Ecce dies veniunt, et auferentur omnia quae in domo tua sunt, et quae patres tui congererunt in Babylonem transferentur. [10] Sic et per

15. ² merentur *Gel.*: merentibus *MR*   ³ *quaero an scribendum* fiant   ⁴ ostendam. Locupletat is quidem *Kroy.*: ostendam locupletantis quidem *M*: ostendam locupletantis *R edd.*   ⁵ <et intellegentiam> add. *Eng.*

---

15. ^b Deut. 8: 12   ^c Isa. 39: 6

Hieremiam quoque edicit, Ne glorietur dives in divitiis suis, et qui gloriatur, scilicet in deo gloriatur. Sic et in filias Sionis invehitur per Esaiam, cultu et divitiarum abundantia inflatas, comminabundus et alibi nobilibus et superbis: Dilatavit orcus animam suam et aperuit os suum, et descendit incliti et magni et divites (hoc erit Christi Vae super divites), et humiliabitur homo, utique exaltatus divitiis, et inhonorabitur^c vir, utique ob substantiam honorabilis. [11] De quibus et rursus: Ecce dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et ruent gladio sublimes. Qui magis quam divites? quia receperunt scilicet advocationem suam, gloriam et honorem, sublimitatem ex divitiis. A quibus avertens nos et in psalmo XLVIII, Ne timueris, inquit, cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria eius, quoniam cum morietur non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua. Item in LXI, Ne desideraveritis divitiias, et si reluent, ne adieceritis cor. [12] Id ipsum postremo verbum Vae olim per Amos in divites affluentes deliciis destinatur. Vae enim, inquit, qui dormiunt in lectis eburneis et deliciis fluunt in toris suis, qui edunt hoedos de gregibus caprarum et vitulos de gregibus boum lactantes, complaudentes ad sonum organorum: tanquam perseverantia deputaverunt, et non tanquam fugientia : qui bibunt vinum liquatum et unguentis primariis unguntur. [13] Igitur et si tantummodo dehortantem a divitiis ostenderem creatorem, non etiam praedamnamtem divites etiam verbo ipso quo et Christus, nemo dubitaret ab eodem adiectam in divites comminationem per Vae Christi a quo ipsarum materiarum, id est divitiarum, dehortatio praecucurrisset. Comminatio enim dehortationis accessio est. Ingerit Vae etiam saturatis, quia esurient, etiam

ridentibus nunc, quia lugebunt. His respondebunt illa quae supra benedictionibus opposita sunt apud creatorem: Ecce, qui mihi serviant saturabuntur, vos autem esurietis, utique quia saturati

15. ⁶ inhonorabitur *Gel.*: honorabitur *MR: LXX a0timasqh&setai*

---

15. ^dJer. 9: 23; cf. 1 Cor. 1: 31; 2 Cor. 10: 17   ^eIsa. 5: 14   ^fIsa. 10: 23
LXX   ^gPs. 49: 16 sq.   ^hPs. 62: 10   ⁱAmos 6: 1, 4

336

TERTULLIAN

IV. 15

estis: et ecce, qui mihi serviant oblectabuntur, vos autem confundemini, utique ploraturi, qui nunc ridetis. Sicut enim in psalmo: Qui seminant in lacrimis in laetitia metent; ita in evangelio, qui in risu seminant, scilicet ex laetitia, in lacrimis metent. Haec olim creator simul posuit, Christus solummodo distinguendo, non mutando, renovavit. [14] Vae, cum vobis benedixerint homines. Secundum haec faciebant et pseudoprophetis patres illorum. Aequo creator benedictionis et laudis humanae sectatores incusat per Esaiam: Populus meus, qui vos beatos dicunt, seducunt vos et vias pedum vestrorum disturbant. Prohibet et alias fidere omnino in hominem, sic et in laudem hominis, ut per Hieremiam: Maledictus homo qui spem habet in homine. [15] Nam et in psalmo cxvii: Bonum est confidere in deum⁷ quam confidere in homine, et bonum est sperare in deum⁷ quam sperare in principes. Ita totum quod ab homine captatur, abdixit creator, nendum benedictionem. Pseudoprophetas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum tam eius est exprobrare quam prophetas vexatos et recusatos: sicut iniuriae prophetarum non pertinuissent ad deum⁸ ipsorum, ita nec gratiae pseudoprophetarum displicuissent nisi deo prophetarum.

16. [1] Sed vobis dico, inquit, qui auditis (ostendens hoc olim mandatum a creatore, Loquere in aures audientium), diligite inimicos vestros, et benedicte eos qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos calumniantur. Haec creator una pronuntiatione clusit per Esaiam: Dicite, fratres nostri estis, eis qui vos oderunt. Si enim qui inimici sunt et oderunt et maledicunt et calumniantur fratres appellandi sunt, utique et benedici odientes et orari pro calumniantibus iussit, qui eos fratres deputari praecepit. [2] Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem iniuriae cohibens permisam a creatore, oculum exigente pro oculo et dentem pro dente, contra ipse alteram amplius maxillam offerri iubens, et super

15. ^j deum (*bis*) *MR: dominum Pam.: domino Oeh. (qui et postea scripsit principibus)* ⁸ <nisi> ad deum *Kroy. (forsan recte)*

---

15. ^j Isa. 65: 13 sq.   ^kPs. 126: 5   ^lIsa. 3: 12 LXX   ^mJer. 17:5
" Ps. 118: 8   16. ^a 2 Esd. 15:1   ^b Isa. 66: 5 LXX

---

tunicam pallio quoque cedi. Plane haec Christus adiecerit ut supplementa consentanea disciplinae creatoris. Atque adeo hoc statim renuntiandum est, an disciplina patientiae praedicatur penes creatorem. [3] Si per Zachariam praecepit ne unusquisque malitiae fratris sui meminerit, sed nec proximi. Nam et rursus, Malitiam, inquit, proximi sui unusquisque ne recognitet. Multo magis patientiam indixit iniuriae qui indixit oblivionem. Sed et cum dicit, Mihi vindictam, et ego vindicabo, proinde patientiam docet vindictae expectatricem. [4] In quantum ergo fidem non capit ut idem videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo, in vicem iniuriae exigere qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordinationem et recognitionem iniuriae prohibet, in tantum aperitur nobis quomodo oculum pro oculo et dentem pro dente censuerit, non ad secundam iniuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercendam, quam prohibuerat talione opposito,¹ ut unusquisque respiciens licentiam secundae iniuriae a prima semetipsum contineret. [5] Facilius enim vim comprimi scit representatione talionis quam repromissione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum, ut qui deo crederet ultionem a deo expectaret, qui minus fideret leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispositionum Christus et revelavit et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillae oblationem, ut tanto magis vicem iniuriae extingueret quam et lex per talionem voluerat impedissee, certe quam prophetia manifeste coercuerat, et memoriam iniuriae prohibens et ultionem ad deum redigens. [6] Ita si quid Christus intulit, non adversario sed adiutore praecepto,

16. ¹ talione opposito *R¹*: opposito talione *M*: talione opposita *R³*

16. ^c Zech. 7: 10 LXX ^d Zech. 8: 17 LXX
12: 19 ^e Deut. 32: 35; cf. Rom.

non destruxit disciplinas creatoris. Denique si in ipsam rationem patientiae praecipienda, et quidem tam plena atque perfectae, considerem, non consistet si non est creatoris, qui vindictam repromittit, qui iudicem praestat. Alioquin si tantum patientiae pondus non modo non reperiendi sed et aliam maxillam praebendi, et non modo non remaledicendi sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam sed et amplius et pallium concedendi, is mihi imponit qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam praecepit, non exhibens mihi mercedem praecepti, patientiae dico fructum, quod est ultio, quam mihi permisso debuerat si ipse non praestat, aut si mihi non permittebat ipse praestare,² quoniam et disciplinae interest iniuriam vindicari.
[7] Metu enim ultionis omnis iniquitas refrenatur. Ceterum passim emissâ libertate dominabitur, utrumque oculum effossura et

omnem dentem excitatura prae impunitatis securitate. Sed hoc est dei optimi et tantum boni, patientiae iniuriam facere, violentiae ianuam pandere, probos non defendere, improbos non coercere. [8] Omni petenti te dato, utique indigenti, vel tanto magis indigenti si etiam et abundantia. Ne quis ergo indigeat, datori imperatam habes in Deuteronomio formam creatoris. Non erit, inquit, in te indigens, uti benedicens benedicat te dominus deus tuus, datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. [9] Et plus hic. Non enim petenti iubet dari: Sed non sit, inquit, indigens in te, id est cura ultro ne sit; quo magis petenti praejudicat dandum. Etiam in sequentibus: Si autem fuerit indigens e fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre indigente: aperiens aperies illi manum, fenus fenerabis illi, quantum desiderarit. [10] Fenus enim nisi petenti dari non solet. Sed de

16. ² praestare *Rig.*: praestaret *MR*

---

16. ^f Deut. 15: 4 LXX   ^g Deut. 15: 7

342

TERTULLIAN

IV. 16

fenore postmodum. Nunc si qui voluerit argumentari creatorem quidem fratribus dari iussisse, Christum vero omnibus petentibus, ut hoc sit novum atque diversum, immo unum erit ex his per quae lex creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes praecepit quam quod creator in fratres. Nam etsi maior est bonitas quae operatur in extraneos, sed non prior ea quae ante deberet in proximos. [11] Quis enim poterit diligere extraneos? Quodsi secundus gradus bonitatis est in extraneos qui in proximos primus est, eiusdem erit secundus gradus cuius et primus, facilius quam ut eius sit secundus cuius non extitit³ primus. Ita creator et secundum naturae ordinem primum in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea in extraneos, et secundum rationem dispositionis suae primo in Iudeos, postea et in omne hominum genus. [12] Ideoque quamdiu intra Israelem erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat; at ubi Christo dedit gentes haereditatem et possessionem terminos terrae, et coepit expungi quod dictum est per Osee: Non populus meus populus meus, et non misericordiam consecuta misericordiam consecuta, natio scilicet, exinde Christus in omnes legem paternae benignitatis extendit, neminem excipiens in miseratione, sicut in vocatione. Ita et si quid amplius docuit, hoc quoque in haereditatem gentium accepit. [13] Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita et vos facite illis. In isto praecepto utique alia pars eius subaudit: Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vos ne faciatis illis. Hoc si novus deus et ignotus retro et nondum plane editus praecepit, qui me nulla antehac institutione formaverit, qua prius scirem quid deberem mihi velle vel nolle atque ita et aliis facere quae et mihi vellem, non facere quae et mihi

16. ³ extitit *MF*: existit *R*

nollem, passivitatem sententiae meae permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam quod mihi velim et id nec aliis faciam quod mihi nolim. [14] Non enim definit quid mihi atque aliis debeam velle vel nolle, ut ad legem voluntatis parem⁴ factum, et possim alii non praestare quod ab alio mihi velim praestitum, amorem, obsequium, solatum, praesidium, et eiusmodi bona, proinde et alii facere quod ab alio mihi fieri nolim, vim, iniuriam, contumeliam, fraudem, et eiusmodi mala. Denique hac inconvenientia voluntatis et facti agunt ethnici nondum a deo instructi. [15] Nam etsi natura bonum et malum notum est, non tamen dei disciplina; qua cognita tunc demum convenientia voluntatis et facti ex fide, ut sub metu dei, agitur. Itaque deus Marcionis cum maxime revelatus, si tamen⁵ revelatus, non potuit huius praecepti de quo agitur tam strictum et obscurum et caecum adhuc et facilis pro meo potius arbitrio interpretandum compendium emittere, cuius nullam praestruxerat distinctionem. [16] At enim creator meus et olim et ubique praecepit indigentes pauperes et pupillos et viduas protegi, iuvari, refrigerari; sicut et per Esaiam: Infringito panem tuum mendicis, et qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito, et nudum si videris, tegito. Item per Ezechiel de viro iusto: Panem suum dabit esurienti, et nudum congeget. Satis ergo iam tunc me docuit ea facere aliis quae mihi velim fieri. [17] Proinde denuntians, Non occides, Non adulterabis, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, docuit ne faciam aliis quae fieri mihi nolim; et ideo ipsius erit praeceptum in evangelio qui illud retro et praestruxit et distinxit et ad arbitrium disciplinae suaee dispositus et merito iam compedio substrinxit:

16. ⁴ voluntatis parem R³: voluntati sperem MRⁱ   ⁵ revelatus, si tamen Kroy.: revelatus sit, tamen libri et edd.

16. ^j Isa. 58: 7   ^kEzek. 18: 7   ^lExod. 20: 13 sqq.

quoniam et alias recisum sermonem facturus in terris dominus, id est Christus, praedicabatur.

17. [1] Hic nunc de fenore cum interponit, Et si feneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quae gratia est vobis? percurre sequentia Ezechielis de eodem viro iusto: Pecuniam, inquit, suam fenori non dedit, et quod abundaverit non sumet, fenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit ut fructum fenoris eradicare, quo facilis adsuefaceret hominem ipsi quoque fenori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. [2] Hanc etenim dicimus operam legis fuisse procurantis evangelio. Quorundam

tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinae Christianae nitorem primis quibusque praeceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra, Et pignus, inquit, reddes debentis;¹ utique si non sit solvendo, quia solutori² utique pignus restitendum esse utrum homo scribebat?³ [3] Multo manifestius in Deuteronomio: Non dormies super pignus eius, redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo. Adhuc clarissima supra: Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposces, quoniam remissio domini dei tui invocata est. [4] Porro cum debitum dimitti iubet, utique non exsoluto (plus enim est, etsi exsoluto, cum reposci vetat), quid aliud docet quam non exsoluto feneremus, qui tantum detrimentum fenori indixit? Et eritis filii dei. Nihil impudentius, si ille nos sibi filios faciet qui nobis filios facere non permisit auferendo conubium. Quomodo in id nomen allactus est suos quod iam erasit? [5] Filius spadonis esse non possum, maxime cum patrem habeam eundem quem et omnia. Nam tam pater omnium qui conditor universitatis, quam spado qui nullius substantiae conditor. Et si marem ac feminam non miscuissest creator, et si non

17. ¹ debentis *scribebam* (*LXX ōfei/lontoj*): beati *MR*: *om.* *R*: dati *Oeh.*

² solutor *MR*: soluturo *Ciacconius*   ³ utrum homo scribebat? *MR*: utcumque non scribebat *Oeh.*

16. ^m cf. Isa. 10: 23   17. ^a Ezek. 18: 8   ^b Ezek. 18: 7   ^c Deut. 24:
12 ^d Deut. 15: 2 LXX

universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram eius ante paradisum, ante delictum, ante exilium, ante duos unum. Denuo factus filius fui, statim cum me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. [6] Ille me nunc rursus filium nuncupat, iam non in animam sed in spiritum pariens. Quia ipse, inquit, suavis est adversus ingratos et malos. Euge, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, ne creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? [7] Quomodo suavis, a quo nulla beneficia praecesserant hoc genus suavitatis qua soles et imbreis qui feneraverat, non recepturus ab humano genere? Ut creator, qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiae referentes homines usque adhuc sustinet, vere suavis etiam spiritualibus commodis: Eloquia enim domini dulciora super mel et favos. Ille igitur et ingratos suggilavit qui gratos experiri merebatur, cuius solem et imbreis tu quoque Marcion ingratus habuisti. Ceterum tuus non poterat iam queri ingratos, qui non paraverat gratos. [8] Misericordiam quoque praecipiens, Estote, inquit, misericordes, sicut pater vester miseritus est vestri. Hoc erit, Panem infringito esurienti, et <qui>⁴ sine tecto in domum tuam inducito, et nudum si videris tegito, et, Iudicate pupillo, et iustificate viduam. Agnosco doctrinam eius veterem qui mavult misericordiam quam sacrificium. Aut si alius nunc misericordiam praeceperit, quia et ipse misericors sit, cur

tanto aevo misericors mihi non fuit? [9] Nolite iudicare, ne iudice-
mini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimitte, et dimit-
temini. Date, et dabitur vobis, mensuram bonam, pressam ac
fluentem, dabunt in sinum vestrum. Eadem qua mensi eritis men-
sura, remetietur vobis. Ut opinor, haec retributionem pro meritis
provocatam sonant. A quo ergo retributio? [10] Si ab hominibus tan-
tum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum
hominibus obediemus: si a creatore, ut a iudice et dispunctore

17. ⁴ <qui> add. Leopoldus

---

17. ^e cf. Ps. 19: 10   ^f Isa. 58:7   ^g Isa. 1:17   ^h cf. Hos. 6:6

350

TERTULLIAN

IV. 17

meritorum, ergo illi nostrum impellit obsequium apud quem con-
stituit retributionem captandam vel timendam, prout quisque
iudicaverit aut condemnaverit aut dimiserit aut mensus fuerit:
si ab ipso, ergo et ille iam iudicat, quod Marcion negat. [11] Eligant
itaque Marcionitae ne tanti sit de magistri regula excidere quanti
Christum aut hominibus aut creatori docentem habere. Sed
caecus caecum dicit in foveam. Credunt aliqui Marcioni. Sed
non est discipulus super magistram. Hoc meminisse debuerat
Apelles, Marcionis de discipulo emendator. Eximat et de oculo
suo trabem haereticus, tunc in oculo Christiani si quam putat
stipulam revincat. Proinde et arbor bona non proferat malum
fructum, quia nec veritas haeresim; nec mala bonum, quia nec
haeresis veritatem. Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro
Cerdonis malo protulit, nec Apelles de Marcionis. [12] Multo enim
haec congruentius in ipsos interpretabimur quae Christus in ho-
mines allegorizavit, non in duos deos secundum scandalum Mar-
cionis. Puto me non temere hucusque adhuc lineae insistere, qua
definio nusquam omnino alium deum a Christo revelatum. In
hoc solo adulterium Marcionis manus stupuisse miror. Nisi quod
etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est,
quia nec sine conscientia sui. Tam diu ergo et Iudei non alium
deum norant quam praeter quem neminem adhuc norant, nec
alium deum appellabant quam quem solum norant. Si ita est, quis
videbitur dixisse, Quid vocas, Domine, domine? [13] Utrumne qui
nunquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus, an ille
qui semper dominus habebatur, ut a primordio cognitus, deus
scilicet Iudeorum? Quis item adiecisse potuisse, Et non facitis
quae dico? Utrumne qui cum maxime edocere temptabat, an qui
a primordio ad illos et legis et prophetarum eloquia mandaverat?
Qui et inobaudientiam illis exprobrare posset, etiam si nunquam
alias exprobrasset? Porro qui ante Christum, Populus iste me labiis

---

352

TERTULLIAN

IV. 17

diligit, cor autem eorum longe absistit a me, contionatus est,
veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam

absurdum, ut novus deus, novus Christus, novae tantaeque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes pronuntiaret quos non potuisset experiri?

18. [1] Proinde extollenda fide centurionis incredibile si is professus est talem se fidem nec in Israele invenisse ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat, adhuc cruda ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Scd cur non licuerit illi alienae fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset talem fidem nec in Israele unquam fuisse: ceterum dicens talem fidem debuisse se invenire in Israele,¹ qui quidem² ad hoc venisset ut eam inveniret, deus scilicet et Christus Israelis, quam non suggillasset nisi exactor et sectator eius. [2] Aemulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmandam et destruendam magis venerat, non ad comprobandam. Resuscitavit et mortuum filium viduae. Non novum documentum. Hoc et prophetae creatoris ediderant, quanto magis filius? [3] Adeo autem in illud usque momenti nullum alium deum³ Christus intulerat, ut omnes illic creatori gloriam retulerint dicentes, Magnus prophetae prodiit in nobis, et Respxit deus populum suum. Quis deus? Utique cuius populus, et a quo prophetae. Quodsi illi quidem creatorem glorificabant, Christus vero et audiens et sciens non corrigebat, et quidem in tanto documento mortui resuscitati creatorem adhuc honorantes,⁴ sine dubio aut non alium circumferebat deum quam quem in suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat: aut quale est ut illos tam diu errantes sustineret, ad hoc veniens ut errori eorum mederetur? [4] Sed scandalizatur Ioannes auditis virtutibus Christi, ut alterius. At ego rationem scandali prius

18. ¹ post Israele lacunam indicavit Kroy., quam hunc fere in modum supplendam arbitratur: eum se probavit ad quem pertineret fides Israelis, quique ad hoc venisset etc.

² qui quidem Oeh.: quique libri et edd. ³ deum Kroy.: dominus MR

⁴ honorantes scribendum putabam (cf. paulo infra, honorari): orantes libri et edd.

---

17. ¹ Isa. 29: 13

---

expidiā, quo facilius haeretici scandalum explodam. Ipso iam domino virtutum sermone et spiritu patris operante in terris et praedicante, necesse erat portionem spiritus sancti quae ex forma prophetici moduli in Ioanne egerat praeparaturam viarum dominicarum, abscedere iam ab Ioanne, redactam scilicet in dominum ut in massalem suam summam. [5] Itaque Ioannes communis iam homo, et unus iam de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intellegens, qui neque <haberet> unde⁵ speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo haesitabit de aliquo quem dum scit non esse nec sperat nec intellegit; Ioannes autem certus erat neminem deum praeter creatorem, vel qua Iudeus, etiam prophetes. Plane facilius quasi haesitavit de eo quem cum sciat esse an ipse sit nesciat. [6] Hoc igitur metu et Ioannes, Tu es, inquit, qui venis, an alium expectamus?

simpliciter inquirens an ipse venisset quem expectabat. Tu es qui venis, id est qui venturus es, an aliud expectamus? id est an aliud est quem expectamus, si non tu es quem venturum expectamus? Sperabat enim, sicut omnes opinabantur, ex similitudine documentorum potuisse et prophetam interim missum esse, a quo aliud esset, id est maior, ipse scilicet dominus, qui venturus expectabatur. Atque adeo hoc erat Ioannis scandalum quod dubitabat ipsum venisse quem expectabant, quem et praedicatis operationibus agnoscuisse debuerant, ut dominus per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Ioanni. [7] Quae cum constant praedicata in Christum creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis

18. ⁵ <haberet> unde Kroy.: unde MR: eundem Lat.

356

TERTULLIAN

IV. 18

perversum ut Christum non creatoris per ea renuntiarit intellegendum per quae magis Christum creatoris agnosci compellebat. Multo perversius, si et testimonium Ioanni perhibet non Ioannis Christus, propheten eum confirmans, immo et supra ut angelum, ingerens etiam scriptum super illo: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam; eleganter ad superiorem sensum scandalizati Ioannis commemorans prophetiam, ut confirmans praecursorem Ioannem iam advenisse⁶ extingueret scrupulum interrogationis illius: Tu es qui venis, an aliud expectamus? Praecursore enim iam functo officium, praeparata via domini, ipse erat intellegendus cui praecursor ministraverat, [8] maior quidem omnibus natis mulierum: sed non ideo subiecto ei qui minor fuerit in regno dei, quasi alterius sit dei regnum in quo modicus quis maior erit Ioanne, alterius Ioannes qui omnibus natis mulierum maior sit. Sive enim de quocunque dicit modico per humilitatem, sive de semetipso quia minor Ioanne habebatur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Ioannem potius quam ad Christum (Quid existis videre in solitudinem?), tantundem et creatori competit et Ioannem ipsius esse maiorem natis mulierum, et Christum vel quemque modicum, qui maior Ioanne futurus sit in regno aequo creatoris, et qui sit maior tanto propheta, qui⁷ non fuerit scandalizatus in Christum, quod tunc Ioannem minuit. [9] Diximus de remissa peccatorum. Illius autem peccatricis feminae argumentum eo pertinebit, ut cum pedes domini osculis figeret, lacrimis inundaret, crinibus detergeret, unguento perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane, tractaverit, et ut peccatricis paenitentia secundum creatorem meruerit veniam, praeponere solitum sacrificio. Sed et si paenitentiae stimulus ex fide acciderat, per paenitentiam ex fide iustificatam ab eo audierit, Fides tua te salvam fecit, qui per Abacuc pronuntiarat, lustus ex fide sua vivet.

18. ⁶ quaero an scribendum advenisse se ⁷ qui MR: quia Jun. (forsan recte)

---

18. ^a Mal. 3: 1   ^b Hab. 2: 4

---

19. [1] Quod divites Christo mulieres adhaerebant, quae et de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas et uxor regis procuratoris, de prophetia est. Has enim vocabat per Esaiam: Mulieres divites, exsurgite et audite vocem meam: ut discipulas primo, dehinc ut operarias et ministras ostenderet: Filiae in spe audite sermones meos:¹ diei² anni mementote cum labore in spe; cum labore enim, quo sequebantur, et ob spem ministrabant. [2] Aequa de parabolis semel sufficiat probatum hoc genus eloquii a creatore promissum. At nunc illa quoque pronuntiatio eius ad populum, Aure audietis et non audietis, dedit Christo frequenter inculcare, Qui habet aures audiat: non quasi ex diversitate auditum permitteret Christus quem ademisset creator, sed quia comminationem exhortatio sequebatur. Primo, aure audietis et non audietis; dehinc, qui habet aures audiat. [3] Non enim audiebant ulti qui aures habebant, sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat creator. Et ideo per Christum adicit: Videte quomodo audiatis et non audiatis, non corde scilicet audientes sed aure. Si dignum sensum pronunciationi accommodes pro sensu eius qui auditui suscitabat, etiam dicendo, Videte quomodo audiatis, non audituris minabatur. Sane minatur³ mitissimus deus, quia⁴ nec iudicat nec irascitur. [4] Hoc probat etiam subiacens sensus. Ei qui habet dabitur, ab eo autem, qui non habet etiam quod habere se putat auferetur ei. Quid dabitur? Adiectio fidei vel intellectus vel salus ipsa. Quid auferetur? Utique quod dabitur. A quo dabitur et auferetur? Si a creatore auferetur, ab eo et dabitur. Si a deo Marcionis dabitur, ab eo et auferetur. [5] Quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non erit eius dei qui nescit comminari quia non novit irasci. Miror autem cum lucernam negat abscondi solere, qui se tanto saeculo absconderat maius et necessarius lumen, cum omnia

19. ¹ meos add. Pam. ² diei Kroy.: dei MR: die Oeh. ³ minatur Oeh.: nominatur MR edd.: non minatur Kroy. ⁴ pro quia quaero an legendum qui

19. ^a Isa. 6: 9

de occulto in apertum repromittit, qui deum suum usque adhuc obumbrat, expectans, opinor, nasci Marcionem. [6] Venimus ad constantissimum argumentum omnium qui domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquiunt, contestatur se non esse natum dicendo, Quae mihi mater, et qui mihi fratres? Ita semper haeretici aut nudas et simplices voces conjecturis quo volunt rapiunt, aut rursus condicionales et rationales simplicitatis condizione dissolvunt, ut hoc in loco. [7] Nos contrario dicimus primo non potuisse illi annuntiari quod mater et fratres eius foris starent quaerentes videre eum, si nulla illi mater et fratres nulli fuissent, quos utique norat qui annuntiarat vel retro notos vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium

mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi: Quid enim si temptandi gratia nuntiatum est ei? Sed hoc scriptura non dicit, quae quanto significare solet ex temptatione quid factum (Ecce legis doctor adsurrexit temptans eum: et de tributi consultatione, Et accesserunt ad eum pharisaei temptantes eum), tanto, ubi non facit temptationis mentionem, non admittit temptationis interpretationem. [8] Et tamen ex abundanti causas temptationis expostulo, cui rei temptaverint illum per nominationem matris et fratrum. Si ut scirent natusne esset an non: quando de hoc fuit quaestio quam ex ista temptatione discuterent? [9] Quis autem dubitaret natum, quem videret hominem, quem audisset filium se hominis professum, quem de conspectu omnis humanae qualitatis dubitarent⁵ deum aut filium dei credere, propheten facilius existimantes licet magnum aliquem, utique tamen natum? Etiamsi in exploratione nativitatis temptandus fuisset, quodcunque aliud argumentum temptationi

19. ⁵ dubitarent Eng.: dubitaret libri et edd.

---

19. ^b Luke 10: 25   ^cLuke 20: 20

362

TERTULLIAN

IV. 19

competisset quam per earum personarum mentionem quas potuit etiam natus non habere. [10] Dic mihi, omnibus natis mater advavit? omnibus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et sorores habere, vel et neminem? Sed et census constat actos sub Augusto nunc in Iudea per Sentium Saturninum, apud quos genus eius inquirere potuissent. Adeo nullo modo constituit ratio temptationis istius, et vere mater et fratres eius foris stabant. Superest et inspicere sensum non simpliciter pronuntiantis, Quae mihi mater aut fratres? quasi ad generis et nativitatis negationem, sed et ex causae necessitate et condicione rationali. [11] Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones eius, amplius et avocare eum a sollempni opere quaerentes, merito indignatus est. Non tam abnegavit quam abdicavit. Atque adeo cum praemisisset, Quae mihi mater et qui mihi fratres? subiungens, Nisi qui audiunt verba mea et faciunt ea, transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide iudicaret. [12] Nemo autem transfert quid nisi ab eo qui habet id quod transfert. Si ergo matrem et fratres eos fecit qui non erant, quomodo negavit eos qui erant? Meritorum scilicet condicione, non ex proximorum negatione, in semetipso docens qui patrem aut matrem aut fratres praeponeret verbo dei non esse dignum discipulum. Ceterum ex hoc magis matrem et fratres confitebatur quod illos nolebat agnoscere. [13] Quod alios adoptabat, confirmabat quos ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit sed ut digniores. Denique nihil magnum si fidem sanguini praeposuit quem⁶ non habebat.

19. ⁶ quem MR: quam Pam. (vix intellecto sensu scriptoris)

---

20. [1] Quis autem iste est qui et ventis et mari imperat? nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti iam et exclusi creatoris? Non ita est. Sed agnорant substantiae auctorem suum, quae famulis quoque eius obaudire consueverant. Inspice Exodum, Marcion, aspice mari rubro, vastiori super omnia stagna Iudeae, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissum et pari utrinque stupore discriminis fixum sicco populum pede intestino itinere transmiseret, rursusque sub eiusdem virgae nutu redeunte natura Aegyptium exercitum undarum concordia obrueret, in quod opus et austri servierunt. [2] Lege ex sorte¹ familiae dirimendae in transitu eius Iordanis machaeram fuisse, cuius impetum atque decursum plane et Iesus docuerat prophetis transmeantibus stare. Quid ad haec? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam praedicatio marinae istius expeditionis Christum antecessisset. [3] Nam cum transfretat, psalmus expungitur: Dominus, inquit, super aquas multas. Cum undas freti discutit, Abacuc adimpletur: Dispargens, inquit, aquas itinere. Cum ad minas eius eliditur mare, Naum quoque absolvitur: Comminans, inquit, mari et arefaciens illud, utique cum ventis quibus inquietabatur. Unde vis meum vindicem Christum? de exemplis an de prophetis creatoris? [4] Age nunc, qui militarem et armatum bellatorem praedicari putas, non figurate nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales hostes spiritali militia et spiritualibus armis spiritaliter debellaturus esset, cum invenis in uno homine multitudinem daemonum, legiōnem se professam, utique spiritalem, disce et Christum expugnato rem spiritalium hostium spiritaliter armatum et spiritaliter bellicosum intellegendum, atque ita ipsum esse qui cum legione quoque daemonum erat dimicaturus; ut et de hoc bello psalmus possit videri pronuntiasse, Dominus validus, dominus potens in bello. [5] Nam cum ultimo hoste morte proeliatus per tropaeum crucis triumphavit. Cuius autem dei filium Iesum legio testata est? Sine

20. ¹ ex sorte Gel.: et sorte MR: extorri (extra limitem scilicet terrae sanctae) Oeh.

---

20. ^a cf. Exod. 14: 21   ^b cf. Josh. 5: 13   ^c Ps. 29: 3   ^d Hab. 3: 9
^e Nahum 1:4   ^f Ps. 24: 8   ^g cf. 1 Cor. 15: 26

---

dubio cuius tormenta et abyssum noverant et timebant. Nec enim videntur posse ignorasse adhuc quod novi et ignoti dei virtus operaretur in terris, quia verisimile non est creatorem ignorasse. Si enim alium supra se deum ignoraverat aliquando, tamen iam

infra caelum suum agentem utique compererat. [6] Quod autem dominus comperisset, iam et universae familiae innotuisset in eodem mundo et intra eundem ambitum caeli quo peregrina divinitas conversaretur. In quantum ergo et creator scisset eam, et substantiae eius, si fuisset, in tantum, quia nulla fuit, non alium daemones sciebant quam dei sui Christum. Non enim depetunt² ab alio quod meminissent petendum sibi a creatore, veniam scilicet abyssi creatoris. Denique impetraverunt. [7] Quo merito? Quia mentiti erant, quia saevi dei filium eum fecerant? Et qualis erit qui mentitos iuvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim quia mentiti non erant, quia deum abyssi et suum cognoverant, ita eum se et ipse confirmavit quem cognoverunt daemones, Iesum iudicem et ultoris dei filium. Ecce aliquid et de illis pusillitatibus et infirmitatibus creatoris in Christo. Ignorantiam enim et ego adscribere ei volo. Permittite mihi adversus haereticum. Tangitur a femina quae sanguine fluitabat, et nescivit a qua. [8] Quis me, inquit, tetigit? Etiam excusantibus discipulis perseverat in ignorantiae voce: Tetigit me aliquis; idque de arguento affirmat: Sensi enim virtutem ex me profectam. Quid dicit haereticus? Sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? Ut confessionem certe provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando quaesierat quasi ignorans, Adam ubi es? Habes et creatorem cum Christo excusatum et Christum creatori adaequatum. [9] Sed et hoc qua³ adversarius legis, ut quia lex a contactu feminae sanguinantis

20. ² depeterent (sine bona causa) Urs. ³ qua Iun.: qui MR

20. ⁴ cf. Lev. 15: 19 sqq.

summovet, idcirco gestierit non tantum contactum eius admittere, sed etiam sanitatem donare. O deum non natura beneficum, sed aemulatione! At enim, si fidem mulieris invenimus ita meruisse, cum dicit, Fides tua te salvam fecit, quis es, ut aemulationem legis interpreteris in isto facto, quod ipse dominus ex fidei remunerazione editum ostendit? [10] Sed hanc vis mulieris fidem constituere qua contempserat legem. Et cui credibile ut mulier nullius adhuc dei⁴ conscientia, nullius adhuc novae legis initia, legem inrumperet eam cui adhuc tenebatur? Qua denique fide inrupit? in quem deum credens? quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide creatoris, quae alium deum ignorabat, ecquomodo legem eius inrupit? Tam enim inrupit, si inrupit, quam ex fide creatoris. [11] Quomodo enim utrumque conveniet, ut et inruperit, et ex fide eam inruperit propter quam inrupisse non debuit? Dicam. Fides haec fuit primo, qua deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium, qua eum deum certa erat operari in Christo, qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret, sed ut ipsum deum, quem nulla spurcitia pollui posse praesumpserat. [12] Itaque non ternere interpretata est sibi legem, ea contaminari significantem quae essent contaminabilia,

non deum, quem in Christo confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et sollemnem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturae non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinae misericordiae auxilium necessarium sciebat. [13] Atque ita potest videri legem non intrupisse, sed distinxisse. Haec erit fides quae contulerat etiam intellectum: Nisi credideritis, inquit, non intellegetis. Hanc fidem probans Christus eius feminae,

20. ⁴ <novi> dei Kroy.: *mallem equidem nullius adhuc aliis dei*

---

20. ¹ Isa. 7:9

370

TERTULLIAN

IV. 20

quae solum credebat creatorem, eius fidei se deum respondit quam probavit. Nec illud omittam, quod dum tangitur vestimentum eius, utique corpori non phantasmati inditum, corpus quoque demonstrabatur; non quasi iam de hoc retractemus, sed quia ad praesentem conspirat quaestionem. [14] Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest contaminari prae inanitate substantiae, quomodo voluisse? Ut aemulus legis, mentiebatur qui non vere polluebatur.

21. [1] Dimittit discipulos ad praedicandum dei regnum. Numquid vel hic edidit cuius? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre. Quis hoc mandasset, nisi qui et corvos alit et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris ad veniam pabuli ex opere summovendi¹ ante preecepit, quia dignus operarius mercede sua? Haec Marcion deleat, dum sensui salva sint. At cum iubet pulverem excutere de pedibus in eos a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri. [2] Nemo testatur quod non iudicio destinatur; inhumanitatem qui in testationem redigi iubet, iudicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit, quia Christum Iesum alii Ioannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi adseverabant. Ex quibus quicunque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus ut alium deum post resurrectionem praedicaret. Pascit populum in solitudine, de pristino scilicet more. [3] Aut si non eadem et maiestas, ergo iam minor est creatore, qui non uno die sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis sed de manna caelesti, nec quinque circiter sed sexcenta milia hominum protelavit. [4] Adeo autem ea² fuit maiestas ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, veram etiam exuberare de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore

21. ¹ summovendi *MR edd.*: sumendi *Urs.*

---

² ea libri et edd.: eadem Kroy.

famis sub Helia viduae Sareptensi modica et suprema alimenta ex prophetae benedictione per totum famis tempus redundaverant. Habes tertiam Basiliarum. [5] Si et quartam resolvas,³ invenies totum hunc ordinem Christi circa illum dei hominem qui oblatis sibi decem hordeaceos panes cum populo distribui iussisset, et minister eius proinde comparata multitudine et pabuli mediocritate respondisset, Quid ego⁴ hoc dem⁵ in conspectu⁶ centum⁷ hominum? Da, inquit, et manducabunt, quoniam haec dicit dominus, Manducabunt et relinquunt reliquias secundum dictum domini. O Christum et in novis veterem! [6] Haec itaque qui viderat Petrus et cum pristinis compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum iam tunc prophetantia recognoverat, interroganti domino quisnam illis videretur, cum pro omnibus responderet, Tu es Christus, non potest novum⁸ eum sensisse Christum, nisi quem noverat in scripturis, quem iam recensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usque adhuc patiens, immo et silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium eum confiteri quam creatoris, ille autem praecepit ne cui hoc dicerent, utique id noluit provulgari quod Petrus senserat. [7] Immo, inquis, quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii causam edixit, quia oporteret filium hominis multa pati, et reprobari a presbyteris et scribis et sacerdotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere. Quae cum praedicata sint et ipsa in Christum creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse in quem praedicabantur. [8] Certe et si non essent praedicata, eam causam indicti silentii protulit quae non Petri errorem demonstraret, obeundarum passionum necessitatem. Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam, et qui perdiderit eam propter me, salvam faciet eam. Certe filius hominis hanc sententiam emisit. Perspice igitur et tu cum rege Babylonio fornacem eius ardentem, et invenies illic tanquam filium hominis (nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex

21. ³ resolvas *MR*: revolvas *Urs.*   ⁴ ego *R³* *edd.*: ergo *MR¹*   ⁵ dem *R³* *edd.*: *edd.*: idem *MR¹*   ⁶ conspectu *Rig.*: inspectu *M*: inspectum *R*   ⁷ centum *Pam.*: centum milibus *MR*   ⁸ non potest novum: *Latinum aliquatenus secutus ita scribendum arbitrabar*: non potest *MR*: nisi *postea secludere maluit Kroy.*

21. ^a cf. 1 Kgs. 17: 8-16   ^b 2 Kgs. 4: 42 sqq.   ^c cf. Dan. 3: 25 sq.

homine) iam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro deo perdere conspiraverant, Chaldaeorum vero perdidit, quas illi per idolatriam salvas facere maluerant. Quae est ista nova doctrina cuius vetera documenta sunt? [9] Quamquam et praedicationes martyrorum tam futurorum quam a deo mercedem relaturorum decucurrerunt. Vide, inquit Esaias, quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti

auferuntur, et nemo considerat. Quando magis hoc fit quam in persecutione sanctorum eius? Utique non simplex, nec de naturae lege communis, sed illa insignis et pro fide militaris, in qua qui animam suam propter deum perdit, servat illam, ut et hic tamen iudicem cognoscas, qui malum animae lucrum perditione eius et bonum animae detrimentum salute eius remuneratur. [10] Sed et zelotus deum mihi exhibet, malum malo reddentem: Qui confusus, inquit, mei fuerit, et ego confundar eius. Quando nec confusionis materia conveniat nisi meo Christo, cuius ordo magis pudendus, ut etiam haereticorum convicia pateat, omnem nativitatis et educationis foeditatem et ipsius etiam carnis indignitatem quanta amaritudine possunt perorantibus. [11] Ceterum quomodo ille erit obnoxius confusionis qui eam non capit? non vulva licet virginis, tamen feminae, coagulatus, et si non semine, tamen ex lege substantiae corporalis, ex feminae humore, non caro habitus ante formam, non pecus dictus post figuram, non decem mensium cruciati deliberatus, non subita dolorum concussione cum tanti temporis coeno per corporis cloacam effusus ad terram, nec statim lucem lacrimis auspicatus et primo retinaculi sui vulnera, nec mulso⁹ ablatus, nec sale ac melle medicatus, nec pannis iam sepulturae involucrum initiatu, nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tarde homo, sed de caelo expositus, semel grandis, semel totus, statim

21. ⁹ mulso scribere audebam: multum libri et edd.

---

21. ⁴ Isa. 57: 1

Christus, spiritus et virtus et deus tantum. Ceterum ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cuius carebat veritate, carens corpore. [12] Non poterat itaque dixisse, Qui mei confusus fuerit. Noster hoc debuit pronuntiasse, minoratus a patre modico citra angelos, vermis et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi, quatenus ita voluit ut livore eius sanaremur, ut dedecore eius salus nostra constaret. Et merito se pro suo homine deposituit, pro imagine et similitudine sua, non aliena, ut quoniam homo non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo, pro impudentia idolatriae satis deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum Christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane pudere te debet quod illum ipse finxisti.

22. [1] Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyse et Helia in secessu montis conspici pateris, quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intellegi voluit vox illa de caelo: Hic est filius meus dilectus, hunc audite! id est non Moysen iam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Heliae. Definiendo enim quem audirent quosunque alios vetuisset audiri. [2] Aut numquid Esaiam et Hieremiam ceterosque quos non ostendit permisit audiri, si vetuit quos ostendit? Nunc et si praesentia illo-

rum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est, nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiae exemplum est, sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, immo in tenebris creatoris, quibus discutiendis erat missus, longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et litteras ipsas eorum ab evangelio suo erat separatus.

[3] Sicine¹ alienos demonstrat illos, dum secum habet? Sic relinquendos

22.¹ Sicine *scribebam*: sic in *MR*

21.² cf. Ps. 8:5   ³cf. Ps. 22:6   ⁴cf. Isa. 53:5, 10

378

TERTULLIAN

IV. 22

docet, quos sibi iungit? Sic destruit, quos de radiis suis exstruit? Quid faceret Christus ipsorum? Credo, secundum perversitatem tales eos revelasset quales Christus Marcionis debuisset, aut quoscunque alias secum quam prophetas suos. Sed quid tam Christus creatoris quam secum ostendere praedicatores suos? cum illis videri quibus in revelationibus erat visus? cum illis loqui qui eum fuerant locuti? cum eis gloriam suam communicare a quibus dominus gloriae nuncupabatur? cum principalibus suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque, alter initiator veteris testamenti, alter consummator novi. [4] Igitur et Petrus merito contubernium Christi sui agnoscens individuitate eius suggerit consilium: Bonum est nos hic esse (bonum plane ubi Moyses scilicet et Helias), et faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, et Moysi unum, et Heliae unum; sed nesciens quid diceret. Quomodo nesciens? Utrumne simplici errore, an ratione qua defendimus in causa novae prophetiae gratiae ecstasin, id est amentiam, convenire? [5] In spiritu enim homo constitutus, praesertim cum gloriam dei conspicit, vel cum per ipsum deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter nos et psychicos quaestio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiritu² (nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset, et similitudines lege prohibente) nisi quia in spiritu viderat? Et ita quod dixisset in spiritu non in sensu constitutus, scire non poterat. [6] Ceterum si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum, ergo iam constat et supra Petrum

22.² [nisi in spiritu] sed. Kroy. (*forsan recte*)

380

TERTULLIAN

IV. 22

interrogatum a Christo quem se existimarent, ut de creatoris dixisse, Tu es Christus; quia si tunc alterius dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quodsi ideo et hic erravit quia et supra, ergo certus es in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et usque adhuc non errasse Petrum, Christo

usque adhuc nihil eiusmodi revelante, et tamdiu non alterius deputandum Christum quam creatoris, cuius omnem et hic ordinem expressit. [7] Tres de dissentibus arbitros futurae visionis et vocis assumit. Et hoc creatoris est. In tribus, inquit, testibus stabit omne verbum. In montem secedit. Agnosco formam loci. Nam et pristinum populum apud montem et visione et voce sua creator initiarat. Oportebat in eo suggestu consignari novum testamentum in quo conscriptum vetus fuerat, sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitabit de acre creatoris conglobatam: nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et ipse per caelum creatoris viam ruperat; aut proinde et nubilo creatoris precario usus est.

[8] Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox solita de caelo, et patris novum testimonium super filio, ut qui³ in primo psalmo: Filius meus es tu, ego hodie genui te. De quo et per Esaiam: Quis deum metuens audiat vocem filii eius? [9] Itaque iam repraesentans eum, Hic est filius meus, utique subauditur, Quem repromisi. Si enim repromisit aliquando, et postea dicit, Hic est, eius est exhibentis voce uti in demonstratione promissi qui aliquando promisit, non eius cui possit responderi, Ipse enim tu quis es qui dicas, Hic est filius meus, de quo non magis praemisisti quam te ipsum quod prius eras⁴ revelasti? [10] Hunc igitur audite quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetae, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis deus ex filiis vestris, secundum carnalem scilicet censem,

22. ³ ut qui *Oeh.*: atque *MR*; ad quem *Kroy.* ⁴ eras *Urs.*: erat *MR*

22. ^a Deut. 19: 15   ^b Ps. 2:7   ^c Isa. 50: 10

tanquam me audietis illum: omnis autem qui illum non audierit, exterminabitur anima eius de populo suo. Sic et Esaias: Quis in vobis metuens <deum>⁵? Exaudiat vocem filii eius. Quam et ipse pater commendaturus erat. Sistens enim, inquit, verba filii sui, dicendo scilicet, Hic est filius meus dilectus, hunc audite. [11] Itaque et si facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in Christo, sed non ut ab alio deo, nec ad alium Christum, sed a creatore in Christum eius, secundum decessionem veteris et successionem novi testamenti. Non legatus, inquit Esaias, nec nuntius, sed ipse deus salvos eos faciet, ipse iam praedicans et implens legem et prophetas. [12] Tradidit igitur pater filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in claritatis praerogativa, atque ita dimisis, quasi iam et officio et honore dispunctis, ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Abacuc, ubi spiritus ex persona interdum apostolorum: Domine, audivi auditum tuum, et extimui. Quem magis quam vocis caelestis illius: Hic est filius meus dilectus, hunc audite? Consideravi opera tua, et excidi mente. Quando magis quam cum visa claritate eius nescit quid dicere Petrus? In medio duorum animalium cognosceris, Moysi et Heliae. De quibus et

Zacharias vidit in figura duarum olearum et duorum ramulorum oleae. [13] Nam hi sunt de quibus dictum est illi, Duo filii opimitatis adsistunt domino universae terrae. Et rursum idem Abacuc: Operuit caelos virtus, utique nubilo illo, et splendor eius ut lux erit, utique qua etiam vestitus eius refulsit. Et si commemoremur promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. [14] Cum enim desideras set conspectum domini Moyses dicens, Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te, eum conspectum desiderans in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat. Ceterum, Dei faciem, iam audierat, nemo homo videbit et vivet.⁶ Et hunc, inquit, sermonem quem dixisti, faciam tibi. [15] Et rursus Moyses: Ostende mihi gloriam tuam. Et dominus similiter de futuro: Ego praecedam in gloria mea, et reliqua. Et

22. ⁵ deum addendum putabam   ⁶ Dei faciem etc. libri, nec causa fuerat cur quicquam mutaretur

---

22. ^d Deut. 18: 15, 19   ^e Isa. 50: 10   ^f Isa. 44: 26   ^g Isa. 63: 9 LXX
  ^h Hab. 3: 2   ⁱ Zech. 4: 11   ^j Hab. 3:3   ^k Exod. 33: 12-23

384

TERTULLIAN

IV. 22

in novissimo: Et tunc videbis posteriora mea. Non lumbos, nec suras, sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam. In qua facie ad faciem visibilem se ei repromiserat, etiam ad Aaronem dicens, Et si fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscatur illi, et in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen: os ad os loquar ad eum in specie (utique hominis, quam erat gestaturus), non in aenigmate. [16] Nam et si Marcion noluit eum colloquentem domino ostensum, sed stantem, tamen et stans os ad os stabat et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloriam ipsius, nedum in conspectu. De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo quam solebat a creatore, proinde tunc oculos percutere filiorum Israeles quemadmodum et nunc excaecati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit.

23. [1] Suscipio in me personam Israeles. Stet Christus Marcionis et exclamat: O genitura incredula, quousque ero apud vos? quo-usque sustinebo vos? Statim a me audire debebit: Quisquis es, *eōper xo&mene*, prius ede quis sis, et a quo venias, et quod in nobis tibi ius. Usque adhuc creatoris est totum apud te. Plane si ab illo venis et illi agis, admittimus increpationem. [2] Si vero ab alio, dicas velim quid nobis unquam de tuo commisisti quod credere debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec te ipsum aliquando nobis revelasti? Quam olim apud nos agere coepisti, ut tempus queraris? In quibus nos sustinuisti, ut patientiam imputes? Asinus de Aesopi puteo modo venis, et iam exclamas. Suscipio adhuc et personam discipulorum, in quos insiliit. O natio incredula, quamdiu ero vobiscum, quamdiu vos sustinebo? Hanc

22. ^l Num. 12:6 sqq.

eruptionem eius utique hoc modo iustissime repercuterem: Quis quis es, *eOperxo&mene*, prius ede qui sis, a quo venias, quod tibi ius sit in nobis. [3] Usque adhuc, puto, creatoris es, et ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quodsi ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis, oro te dicas, quid nobis aliquando commisisti duntaxat de tuo quod iam credidisse debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere coepisti, ut tempus quoque opponas? In quibus autem nos sustinuisti, ut et patientiam iactes? Asinus de Aesopi puteo modo huc apparuit, et iam exclamat. [4] Quis non ita iniustitiam increpationis retudisset, si eius eum credidisset qui nondum queri debuisse? Nisi quod nec ille eos insilisset, si non olim apud illos in lege, in prophetis, in virtutibus et beneficiis deversatus incredulos semper fuisse expertus. Sed ecce Christus diligit parvulos, tales esse docens debere qui semper maiores velint esse. Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisaenum propheten convicia ab eis passum.

[5] Satis impudens antithesis, cum tam diversa committit, parvulos et pueros, innocentem adhuc aetatem, et iudicii iam capacem, quae conviciari poterat, ne dicam blasphemare. Qua ergo iustus deus, nec pueris impiis pepercit, exigens maiori aetati honorem, et utique magis a minore; qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Aegyptum beneficerit obstetricibus, protegentibus partus Hebraeos periclitantes edicto Pharaonis. [6] Ita et haec affectio Christi cum creatore est. Iam nunc deus Marcionis, qui connubium adversatur, quomodo videri potest parvolorum dilector, quorum tota causa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque exsecretur necesse est. Nae ille saevior habendus Aegyptio rege. [7] Nam Pharao educari non sinebat infantes, iste nec nasci, auferens vitam illis

23. ^a cf. Exod. 1:20

etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilius ut eius deputetur affectio in parvulos qui benedicendo connubium in propagationem generis humani ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est? [8] Repraesentat creator ignium plagam Helia postulante in illo pseudopropheta. Agnosco iudicis severitatem: e contrario Christi <lenitatem, increpantis>¹ eandem animadversionem destinantes discipulos super illum viculum Samaritarum. Agnoscat et haereticus ab eodem severissimo iudice promitti hanc Christi lenitatem. Non contendet, inquit, nec vox eius in platea audietur: harundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans non extinguet.

[9] Talis utique multo magis homines non erat crematurus. Nam et tunc ad Heliam, Non in igni, inquit, dominus sed in spiritu miti. At enim humanissimus deus cur recusat eum qui se tam individuum illi comitem offert? Si quia superbe vel ex hypocrisi dixerat, Sequar te quocunque ieris, ergo aut superbiam aut hypocrisin

recusandam iudicando iudicem gessit. [10] Et utique damnavit quem recusavit, non consecuturum² scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat, ita in perditionem damnat quem recusat. Illi autem causato patris sepulturam cum respondet, Sine mortui sepeliant mortuos suos, tu autem vade et annuntia regnum dei, utramque legem creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse (Super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit, et super patrem suum non contaminabitur), et de devotione in Arithmis; nam et illic qui se deo voverit inter cetera iubet ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem aut matris aut fratris. [11] Puto autem et devotioni et sacerdotio destinabat quem praedicando regno dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus qui nulla ratione legis intercedente sepulturas parentum

23. ¹ <lenitatem increpantis> add. Pam.   ² consecuturum M: secuturum
R alii

---

23. ^b cf. 2 Kgs. 1: 9-12   ^c Isa. 42: 2 sq.   ^d 1 Kgs. 19: 12   ^e Lev. 21:1
^f cf. Num. 6: 6 sq.

390

TERTULLIAN

IV. 23

despici a filiis imperabat. Cum vero et tertium illum prius suis valedicere parantem prohibit retro respectare, sectam creatoris exequitur. Hoc et ille noluerat fecisse quos ex Sodomis liberarbat.

24. [1] Adlegit et alios septuaginta apostolos super duodecim. Quo enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta secundum totidem arbusta palmarum? Antitheses plurimum causarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem causarum non respexit, facile eam potestatum existimavit. Profectionem filiorum Israelis creator etiam illis spoliis aureorum et argenteorum vasculorum et vestium praeter oneribus consparsionum offarcinatam educit ex Aegypto, Christus autem nec virgam discipulis in viam ferre praescripsit. [2] Illi enim in solitudinem promovebantur, hi autem in civitates mittebantur. Considera causarum offerentiam, et intelleges unam et eandem potestatem quae secundum penuriam et copiam expeditionem suorum disposuit, proinde per civitates abundaturam circumcidens¹ sicut et egitram per solitudinem struxerat. Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detriverat. Neminem, inquit, per viam salutaveritis. [3] O Christum destructorem prophetarum, a quibus hoc quoque accepit! Helisaeus, cum Giezin puerum suum mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte, puto sic ei praecepit: Accinge lumbos tuos et sume bacillum meum in manum et vade: quemcunque conveneris in via, ne benedixeris eum, id est ne salutaveris, et qui te benedixerit, ne responderis ei, id est ne resalutaveris. Quae est enim inter vias benedictio nisi ex occurso mutua salutatio? [4] Sic et dominus, in quam introissent

domum, pacem ei dicere. Exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc Helisaeus, cum introisset ad Sunamitin, diceret ei, Pax viro tuo, pax filio tuo. Haec erunt potius nostrae antitheses, quae

24. ¹ circumcidens *Lat.*: circumiens *MR*

---

23. ^g cf. Gen. 19: 17   24. ^a c . Exod. 15: 27; Num. 33: 9   ^b cf.
Matt. 10: 10   ^c 2 Kgs. 4: 29   ^d 2 Kgs. 4: 26

392

TERTULLIAN

IV. 24

comparant, non quae separant Christum. Dignus est autem operarius mercede sua, quis magis pronuntiarit quam deus iudex? quia et hoc ipsum iudicare est, dignum facere mercede operarium. Nulla retributio non ex iudicatione constituit. Iam nunc et hic lex consignatur creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede iudicantis. Bovi, inquit, terenti os non colligabis. [5] Quis tam praestans in homines nisi qui et in pecudes? Quodsi et Christus dignos pronuntiat mercede operarios, excusavit praeceptum illud creatoris de vasis aureis et argenteis Aegyptiorum auferendis. Qui enim villas et urbes operati fuerant² Aegyptiis, digni utique operarii mercede, non ad fraudem sunt instructi sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant. Regnum dei neque novum neque inauditum sic quoque confirmavit, dum illud iubet annuntiari appropinquasse. Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici appropinquasse. [6] Si autem nunquam retro fuissest antequam appropinquasset, nec dici potuisset appropinquasse quod nunquam longe fuissest. Omne quod novum et incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est cum annuntiatur, tunc primum speciem³ inducens tunc pri- mum accipit tempus. Ceterum nec retro tardasse poterit quamdiu non annuntiabatur, nec ex quo annuntiari coeperit appropin- quasse. [7] Etiam adicit, ut eis qui illos non recepissent dicerent, Scitote tamen appropinquasse regnum dei. Si hoc non et com- minationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos si appropinquaret regnum, nisi quia cum iudicio appropinquat, in salutem scilicet eorum qui annuntiationem eius recepissent? Quomodo, si comminatio non⁴ potest sine executione, habes deum executorem in comminatore et iudicem in utroque. Sic et

24. ² fuerant Rig: fuerint MR   ³ speciem Pam.: spem MR   ⁴ non iniuria ab Oehler omissum restitu: interrogandi signum sustuli

---

394

TERTULLIAN

IV. 24

pulverem iubet excuti in illos in testificationem, et haerentia⁵ terrae eorum, nedum communicationis reliquae. [8] Si enim inhumanitas et inhospitalitas nullam ab eo relatura sunt ultionem, cui rei praemittit testificationem, minas utique portendentem? Porro cum etiam creator in Deuteronomio Ammonitas et Moabitas

prohibeat recipi in ecclesiam, quod populum Aegypto profectum
inhumane et inhospitaliter copiis defraudassent, ergo in Christum
inde manasse constabit communicationis interdictum ubi habet
formam, Qui vos spernit, me spernit. Hoc et Moysi creator: Non
te contempserunt, sed me. Tam enim apostolus Moyses quam et
apostoli prophetae. [9] Aequanda erit auctoritas utriusque officii, ab
uno eodemque domino apostolorum et prophetarum. Quis nunc
dabit potestatem calcandi super colubros et scorpions? Utrumne
omnium animalium dominus, an nec unius lacertae deus? Sed
bene quod creator hanc potestatem etiam parvulis pueris per
Esaiam repromisit, conicere manum in cavernam aspidum et in
cibile natorum aspidum, nec omnino laedi. [10] Et utique scimus
(salva simplicitate scripturae, nam nec et ipsae bestiae nocere
potuerunt ubi fides fuerit) figurate scorpions et colubros portendi
spiritalia malitia, quorum ipse quoque princeps in serpentis et
draconis et eminentissimae⁶ cuiusque bestiae nomine deputetur
penes creatorem, largitum hanc potestatem priori Christo suo,
sicut nonagesimus psalmus ad eum: Super aspidem et basiliscum
incedes, et conculcabis leonem et draconem. Sicut etiam Esaias:
Illa die superducet dominus deus machaeram sanctam, magnam
et fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum, colubrum
magnum et tortuosum, et interficiet eum illa die. [11] Sed cum idem,
Via munda et via sancta vocabitur, et non transibit illic immun-
dum, nec erit illic via immunda, qui autem dispersi erunt vadent
in ea et non errabunt, et non erit iam illic leo, nec ex bestiis pessi-
mis quicquam ascendet in eam nec invenietur illic, cum via fidem

24. ⁵ et haerentia Oeh. (quod non multum arridet): et haeret etiam. MR.: et adhaeren-
tiam Gel.: alia alii ⁶ immanissimae voluit Ciacconius

---

24. ^e cf. Deut. 23: 3   ^fNum. 14:27   ^gPs. 91:13   ^h Isa. 27: 1 LXX
ⁱ Isa. 35: 8 sqq. LXX

---

demonstret per quam ad deum perveniemus, iam tunc eidem
viae, id est fidei, hanc evacuationem et subiectionem bestiarum
pollicetur. [12] Denique et tempora promissionis congruere invenias,
si quae antecedunt legas: Invalescite manus dimissae et genua
resoluta: tunc patet oculi caecorum, et aures exaudient sur-
dorum: tunc saliet claudus ut cervus, et clara erit lingua mutorum.
Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc et scorpions et
serpentes sanctis suis subdidit, ille scilicet qui hanc potestatem ut
et aliis praestaret prior acceperat a patre, et secundum ordinem
praedicationis exhibuit.

25. [1] Quis dominus caeli invocabitur qui non prius factor ostendi-
tur? Gratias enim, inquit, ago, et confiteor, domine caeli, quod
ea quae erant abscondita sapientibus et prudentibus, revelaveris
parvulis. Quae ista? et cuius? et a quo abscondita? et a quo
revelata? Si a deo Marcionis abscondita et revelata, qui omnino
nihil praemiserat in quo aliquid absconditum esse potuisset, non

prophetias, non parolas, non visiones, non ulla rerum aut verborum aut nominum argumenta per allegorias et figuras vel aenigmatum nebulas obumbrata, [2] sed ipsam magnitudinem sui absconderat, quam cum maxime per Christum revelabat, satis inique. Quid enim deliquerant sapientes et prudentes, ut abscondetur illis deus, ad quem cognoscendum non sufficerat sapientia atque prudentia illoruxn? Nulla via data ab ipso per aliquam operum praedicationem, vel vestigia per quae sapientes atque prudentes dederentur. Quamquam et si in aliquo deliquissent erga deum ignotum, pone nunc notum, non tamen zeloten eum experiri debuissent, qui dissimilis creatoris inducitur. [3] Igitur si nec materias praemiserat in quibus aliquid occultasset, nec reos habuerat a quibus occultasset, nec debuerat occultasse etiam si habuisset, iam nec revelator ipse erit, qui absconditor non fuit,

24. / Isa. 35: 3, 5

398

TERTULLIAN

IV. 25

ita nec dominus caeli nec pater Christi; sed ille in quem compentunt omnia. Nam et abscondit praemisso obscuritatis propheticæ instrumento, cuius intellectum fides mereretur (Nisi enim credideritis, non intellegetis) et reos habuit sapientes atque prudentes ex ipsis operibus tot ac tantis intellegibilem deum non requirentes vel perperam in illum philosophantes et ingenia haereticis subministrantes, et novissime zelotes est. [4] Denique olim hoc per Esaiam contionabatur quod Christus gratulatur: Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium celabo. Sicut et alibi tam abscondisse quam revelaturum esse significat: Et dabo illis thesauros absconditos, invisibles aperiam illis. Et rursus: Quis alius disiciet signa ventiloquorum et divinationes ex corde, avertens in posteriora sapientes et cogitationes eorum infatuans? [5] Si autem et Christum suum illuminatorem nationum designavit: Posui te in lucem nationum, quas interpretamur in nomine parvolorum, sensu scilicet retro parvas¹ et imprudentia infantes, iam vero et humilitate fidei pusillas, facilius utique credemus eundem etiam parvulis revelasse per Christum qui et retro abscondit et per Christum revelationem repromiserit. [6] Aut si deus Marcionis ea quae a creatore abscondita retro fuerant patefecit, ergo iam creatori negotium gessit, res eius edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas. Ergo illis traduxisse debuerat quibus creator abscondidit, sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitus praestanda quibus fuerat negata, non parvulis quibus nihil creator inviderat. [7] Et tamen usque adhuc, puto, probamus exstructionem potius legis et prophetarum inveniri in Christo quam destructionem. Omnia sibi tradita dicit a patre. Credas, si creatoris est Christus, cuius omnia: quia non minori se tradidit omnia filio creator quae per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Ceterum si *e0perxo&meno*²

25. ¹ parvas R³: parvos MR¹   ² *e0perxo&meno* MR: oeconomus Kroy.

---

ille, quae sunt omnia quae illi a patre sunt tradita? Quae sunt creatoris? [8] Ergo bona sunt quae pater filio tradidit, et bonus iam creator cuius omnia bona sunt, et ille iam non bonus qui in aliena bona invasit, ut filio traderet.³ Docens alieno abstinere, certe³ mendicissimus qui nec filium unde ditaret habuit nisi de alieno. Aut si nihil de creatoris traditum est ei a patre, ecquomodo hominem creatoris sibi vindicat? Aut si solus homo ei traditus est, omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem filio factam. [9] Sed et si omnia ad hominum genera, id est ad omnes nationes, interpretaberis, et has filio tradidisse creatoris est: Dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. Aut si habet et ipse aliqua sua quae omnia filio traderet pariter cum homine creatoris, ostende unum aliquod ex omnibus in fidem, in exemplum, ne tam merito non credam eius esse omnia cuius nihil video, quam merito credam etiam quae non video eius esse cuius sunt universa quae video. [10] Sed, Nemo scit qui sit pater, nisi filius, et qui sit filius, nisi pater, et cuicunque filius revelaverit. Atque ita Christus ignotum deum praedicavit. Hinc enim et alii haeretici fulciuntur, opposentes creatorem omnibus notum, et Israeli secundum familiaritatem et nationibus secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se? Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit; nec nationibus? [11] Ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo. Propter quod et illas stillicidium stilulae deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit. Vide ergo an confirmatio sit propheticæ vocis exprobrantis ignorantiam in deum humanam, quae fuerit ad filium usque. Nam et ideo subtexuit ab eo cognosci patrem cui

25. ³⁻³ Docens alieno etc. *ita distinguendum censebam*

---

25. ^g Ps. 2:8   ^h Isa. 1:3   ⁱ Isa. 40:17   ^j cf. Isa. 1:8

---

filius revelaverit, quoniam ipse erat qui positus a patre illuminatio nationum annuntiabatur, utique de deo illuminandarum, etiam Israelis, utique per agnitionem dei pleniorum. [12] Ita non proficient argumenta in fidem dei alterius quae creatori competere possunt, quia quae non competit creatori, haec poterunt in fidem proficere dei alterius. Si et sequentia inspicias, Beati oculi qui vident quae videtis: dico enim vobis, quia prophetæ non viderunt quae vos videtis, de superiori sensu descendunt, adeo neminem ut decuit deum cognovisse, quando nec prophetæ vidissent quae sub Christo videbantur. [13] Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum si non viderant res dei ignoti et tanto post aevo revelati?

Quae autem fuisset felicitas eorum qui tunc videbant quae alii merito vidiisse non poterant, si non erant consecuti representationem eorum quae nunquam praedicarant, nisi quoniam qui poterant vidiisse aequae dei sui res, quas etiam praedicaverant, non tamen viderant? Haec autem felicitas erit aliorum qui videbant quae alii tantum praedicaverant. [14] Denique ostendemus, et iam ostendimus, ea visa in Christo quae fuerant praedicata, abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus saeculi. In evangelio veritatis legis doctor dominum aggressus, Quid faciens, inquit, vitam aeternam consequar? In haeretico vita solummodo posita est, sine aeternae mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse quae in lege promittitur a creatore longaeva, et dominus ideo illi secundum legem responsum dedisse, Diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et totis viribus tuis, quoniam de lege vitae⁴ sciscitabatur. [15] Sed sciebat utique legis doctor quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset cuius regulas etiam docebat.

25. ⁴ de lege vitae *MR*: de legis vita *Kroy*. (*quod idem valet*)

---

25. ^k cf. Exod. 20: 12; Deut. 6: 2

404

TERTULLIAN

IV. 25

Sed quia et mortui iam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem aeternae vitae per exempla recidivae, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spes,⁵ idcirco consuluit de aeternae vitae consecutione. Itaque dominus, ut nec ipse aliis, nec aliud novum inferens praeceptum quam quod principaliter ad omnem salutem et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit, omnifariam diligendi dominum deum suum. [16] Denique si de vita longaeva et ille consuluit et Christus respondit, quae sit penes creatorem, non de aeterna quae sit penes Marcionis deum, quomodo consequitur aeternam? Non utique eodem modo quo et longaevam. Pro differentia enim mercedum operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione dei tui consequetur vitam aeternam Marcionites, sicut longaevam dilector creatoris. [17] Sed quale est ut non magis diligendus sit qui aeternam pollicetur, si diligendus est qui longaevam repromittit? Ergo eiusdem erit utraque vita, cum eadem est utrique vitae captanda disciplina. Quod creator docet, id et Christo opus est diligi ut praestet, interveniente et hic illa praescriptione qua facilius apud eum debeant credi maiora apud quem minora praecedunt quam apud eum cui nullam de maioribus fidem aliqua minora praeparaverunt. [18] Viderit nunc si aeternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille aeternae, non longae, vitae invitator de longaeva consultus quam destruebat, non ad aeternam potius exhortatus est hominem quam inferebat. Quid, oro te, fecisset Christus creatoris si qui creatori diligendo aedificaverat hominem non erat creatoris? Credo, negasset diligendum creatorem.

26. [1] Cum in quodam loco orasset ad patrem illum superiorem,
satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad caelum

25. ^s spes Lat.: spei MR: spe Oeh.

406

TERTULLIAN

IV. 26

creatoris, a quo tam aspero et saevo et grandine et fulmine potuisset
elidi, sicut et Hierusalem suffigi ab eo potuit, aggressus eum ex
discipulis quidam, Domine, inquit, doce nos orare, sicut et Ioannes
discipulos suos docuit, scilicet quia alium deum aliter existimaret
orandum. Hoc qui praesumpserit,¹ prius est probet alium deum
editum a Christo. [2] Nemo enim ante voluisse orare nosse quam
didicisset quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam
usque adhuc probas, scito illum in creatorem formam orationis
postulasse, in quem etiam discipuli Ioannis orabant. Sed quia
et Ioannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo
hoc et a Christo discipulus eius expostulandum non immerito
praesumpserat, ut et illi de proprio magistri sui instituto non
alium, sed aliter, deum orarent. [3] Proinde nec Christus ante
orationis notitiam discipulo contulisset quam dei ipsius. Ita et
ipse in eum docuit orationem quem discipulus usque adhuc nove-
rat. Denique sensus orationis quem deum sapient recognosce. Cui
dicam, Pater? ei qui me omnino non fecit, a quo originem non
traho, an ei qui me faciendo et instruendo generavit? [4] A quo spiri-
tum sanctum postulem? a quo nec mundialis spiritus praestatur,
an a quo frunt etiam angeli spiritus, cuius et in primordio spiritus
super aquas ferebatur? Eius regnum optabo venire quem nun-
quam regem gloriae audivi, an in cuius manu etiam corda sunt
regum? Quis dabit mihi panem cotidianum? qui nec milium
mihi condit, an qui etiam de caelo panem angelorum cotidianum
populo suo praestitit? Quis mihi delicta dimittet? qui ea non
iudicando non retinet, an qui, si non dimiserit, retinebit ut iudi-
cet? [5] Quis non sinet nos deduci in temptationem? quem poterit
temptator non timere, an qui a primordio temptatorem angelum

26. ¹ praesumpserit Urs.: praesumpserat MR alii

408

TERTULLIAN

IV. 26

praedamnavit? Hoc ordine qui alii deo supplicat et non creatori,
non orat illum sed infamat. Proinde a quo petam ut accipiam?
apud quem quaeram ut inveniam? ad quem pulsabo ut aperiatur
mihi? quis habet petenti dare, nisi cuius omnia, cuius sum etiam
ipse qui peto? Quid autem perdidi apud deum illum, ut apud eum
quaeram et inveniam? [6] Si sapientiam atque prudentiam, has
creator abscondit: apud eum ergo quaeram. Si salutem et vitam,
et has apud creatorem. Nihil alibi quaeretur ut inveniatur quam
ubi latuit ut appareat. Sic nec aliorum pulsabo quam unde sum
fugatus.² Denique si accipere et invenire et admitti laboris et
instantiae fructus est illi qui petiit et quaequivit et pulsavit, intel-
lege haec a creatore mandari et repromitti. [7] Ille enim deus opti-

mus ultro veniens ad praestandum non suo homini, nullum illi laborem nec instantiam indixisset: iam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, et invenire praestaret non quaerenti, et aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut, quia delinquendo homo offenderat deum suum, laboraret, et instantia petendi acciperet, et quaerendi inveniret, et pulsandi introiret. [8] Sic et praemissa similitudo nocturnum panis petitorem amicum facit non alienum, et ad amicum pulsantem, non ad ignotum. Amicus autem, etiam si offendit, magis creatoris est homo quam dei Marcionis. Itaque ad eum pulsat ad quem ius illi erat, cuius ianuam norat, quem habere panes sciebat, cuban-tem iam cum infantibus quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, creatoris est tempvis. Illius et serum cuius saeculum et saeculi occasus. Ad deum autem novum nemo sero pulsasset, tan-tum quod lucescentem. Creator est qui et ianuam olim nationibus

26. ² fugatus *R³*: functus *MR¹*: fortasse desideratur pulsabo ... unde sum pulsus

---

410

TERTULLIAN

IV. 26

clauserit, quae olim pulsabatur a Iudeis; [9] is et³ exsurgit et dat, etsi iam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit. Molestem autem tam cito deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur et patrem quem etiam appellas creatorcm. Ipse est qui scit quid filii postulent. Nam et panem petentibus de caelo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygometram; non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo. Illius autem erit non dare malum pro bono cuius utrumque sit. Ceterum deus Marcionis non habens scorpium non poterat id se dicere non daturum quod non habebat, sed ille qui habens et scorpium non dat. [10] Itaque et spiritum sanctum is dabit apud quem est et non sanctus. Cum surdum daemonium expulisset (ut et in ista specie curationis Esiae occurrisset), in Beelzebub dictus eicere daemonia, Si ego, inquit, in Beelzebub eicio daemonia, filii vestri in quo eiciunt? hac voce quid magis portendit quam in eo eicere se in quo et filii eorum? In virtute scilicet creatoris. Nam si putas sic accipiendum: [11] Si ego in Beelzebub filii vestri in quo, quasi illos suggillaret in Beelzebub eicientes, resistet tibi prior sensus, non posse satanam dividi adversus semetipsum. Adeo nec illi in Beel-zebub eiciebant, sed, ut diximus, in virtute creatoris, quam ut intellegi faceret, subiungit: Quodsi ego in digito dei expello dae-monia, ergone appropinquavit in vos regnum dei? Apud Pharao-nem enim benefici illi adhibiti adversus Moysen virtutem creatoris digitum dei appellaverunt. Digitus dei est hoc quod significaret etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliterator, vetustatum scilicet suarum, virtutem dei digitum dei dixit, non alterius intellegendum quam

26. ³ a Iudeis; is et Eng.: Iudeis, is et *R³* edd.: o deus iste *MR¹*

---

26. ^a cf. Isa. 29: 18   ^b cf. Exod. 8: 19

---

eius apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat cuius et virtus digitus vocabatur. [12] Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius opprescit, principem daemoniorum, quem Beelzebub et satanam supra dixerat, significans digito dei oppressum, non creatorem ab alio deo subactum. Ceterum quomodo adhuc staret regnum eius in suis terminis et legibus et officiis quem, licet integro mundo, vel sic potuisset videri superasse validior ille deus Marcionis, si non secundum legem eius etiam Marcionitae morerentur, in terram defluendo, saepe et a scorpio docti non esse superatum creatorem? [13] Exclamat mulier de turba beatum uterum qui illum portasset, et ubera quae illum educassent. Et dominus, Immo beati qui sermonem dei audiunt et faciunt: quia et retro sic reiecerat matrem aut fratres, dum auditores et obsecutores dei praefert. Nam nec hic mater assistebat illi. Adeo nec retro negaverat natum.⁴ Cum id rursus audit, rursus⁵ proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suae transtulit in discipulos, a qua non transtulisset si eam non haberet.

27. [1] Alibi malo purgare quae reprehendunt Marcionitae in creatore. Hic enim sufficit si ea in Christo reperiuntur. Ecce inaequalis et ipse, inconstans, levis, aliud docens aliud faciens, iubet omni petenti dare, et ipse signum petentibus non dat. Tanto aevo lucem suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstrudendam, sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat. Vetat remaledicere, multo magis utique maledicere, et Vae ingerit pharisaeis et doctoribus legis. Quis est tam similis dei mei Christus nisi ipsius? [2] Saepe iam fiximus¹ nullo modo

26. ⁴ natum *libri et edd.*: matrem *Corssen*   ⁵ rursus audit, rursus *R³ edd.*: rursus habiturus *MR¹* (*tuetur Kroy.*)

27. ¹ fiximus *Lat.*: finximus *MR*

27. ^a cf. Luke 6: 28

potuisse illum destructorem legis denotari si alium deum promulgasset. Ideo et tunc pharisaeus, qui illum vocarat ad prandium, retractabat penes se cur non prius tinctus esset quam recubuisset, secundum legem, qui deum legis circumferret. Jesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens illos calicis et catini exteriora emundare, interiora autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate, ut significaret vasculorum munditias hominum esse intellegendas apud deum; quia et pharisaeus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo exteriora, inquit, calicis lavatis, id est carnem, interiora autem vestra non emundatis, id est animam; adiciens, Nonne qui exteriora fecit, id est carnem, et interiora fecit, id est animam? [3] quo dicto aperte demonstravit ad eundem deum pertinere munditias hominis exterioris et interioris

cuius uterque sit, praepontis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio. Subiungit enim, Date quae habetis eleemosynam, et omnia munda erunt vobis. Quodsi et alius potest deus misericordiam mandasse, non tamen ante quam cognitus. Porro et hic apparet illos non de deo increpitos, sed de eius disciplina a quo illis et figurate vasculorum munditia et manifeste misericordiarum opera imperabantur. [4] Sic et holuscula decimantes, vocationem autem et dilectionem dei praetereuntes obiurgat. Cuius dei vocationem et dilectionem, nisi cuius et rutam et mentam ex forma legis de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis hoc erat quod modica curabant, ei utique cui maiora non exhibebant, dicenti, Diliges dominum deum tuum, ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex Aegypto. Ceterum nec tempus admisisset ut Christus tam praecoquam, immo tam acerbam adhuc dilectionem expostularet novo et recenti deo, ne dixerim nondum palam facto. [5] Primum quoque captantes locorum et honorem salutationum cum

27. ^b Deut. 6: 5-12

416

TERTULLIAN

IV. 27

incusat, sectam creatoris administrat, eiusmodi principes Sodomorum archontas appellantis, prohibentis etiam confidere in praepositos, immo et in totum miserrium hominem pronuntiantis qui spem habet in homine. Quodsi propterea quis affectat principatum, ut de officiis aliorum glorietur, qui² officia vetuit eiusmodi sperandi et confidendi in hominem, idem et affectatores principatum increpuit. [6] Invehitur et in doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus, quae ipsi ne digito quidem aggredi auderent, non legis onera suggillans quasi detestator eius. Quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis praetereuntes incusabat, eleemosynam et vocationem et dilectionem dei, ne haec quidem gravia, nedum decimas rutarum et munditias catinorum? Ceterum excusandos potius censisset si importabilia portare non possent. Sed quae onera taxat? [7] quae ipsi de suo exaggerabant, docentes praecepta doctrinas hominum, commodorum suorum causa iungentes domum ad domum, ut quae proximi sunt auferrent, clamantes³ populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes iudicata pauperam, uti esset illis vidua in rapinam et pupillus in praedam. De quibus idem Esaias: Vae qui valent in Hierusalem;⁴ et rursus: Qui vos postulant, dominantur vestri. Qui magis quam legis doctores? Hi si et Christo displicebant, ut sui displicebant. Alienae enim legis doctores non omnino pulsasset. [8] Cur autem Vae audiunt etiam quod aedificarent prophetis monumenta interemptis a patribus eorum, laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur se non consentire factis patrum, si non erat zelotes, quem arguunt Marcionitae, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? [9] Quam vero clavem habebant legis doctores nisi interpretationem legis? ad cuius intellectum neque

27. ² qui MR: quia Oeh. (*sine causa*)   ³ pro clamantes *quaero an scribere liceat* multantes   ⁴ Hierusalem Pam.: Israele MR

---

27. ^c cf. Isa. 1: 10   ^d cf. Ps. 118: 8 sq.   ^e cf. Isa. 5:8, 23; 10:2
  ^f Isa. 28: 14   ^g Isa. 3: 4

418

TERTULLIAN

IV. 27

psi adibant, non credentes scilicet (Nisi enim credideritis, non intellegetis), neque alios admittebant, utique docentes praecepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes nec aliis aditum praestantes increpabat, obtrectator habendus est legis an fautor? Si obtrectator, placere debebant et praeclusores legis; si fautor, iam non et aemulus legis. [10] Sed haec omnia ad infuscandum creatorem ingerebat, ut saevum, erga quem delinquentes Vae habituri essent. Et quis saevum non potius timeret provocare defiendo ab eo? Tanto magis ergo demerendum docebat quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum creatoris.

28. [1] Merito itaque non placebat illi hypocrisis pharisaeorum, labiis scilicet amantium deum, non corde. Cavete, inquit discipulis, a fermento pharisaeorum, quod est hypocrisis, non praedicatione creatoris. Odit contumaces patris filius, non vult suos tales existere in illum, non in alium, in quem hypocrisis fuisse admissa, cuius exemplum a discipulis caveretur. [2] Ita pharisaeorum prohibet exemplum. In eum prohibebat illud admitti in quem admittebant pharisaei. Igitur quoniam hypocrisim eorum taxarat, utique celantem occulta cordis et incredulitatis secreta superficialibus officiis obumbrantem, quae clavem agnitionis habens ne ipsa introiret nec alios sineret, ideo adicit, Nihil autem opertum, quod non patefiet, et nihil absconditum, quod non dinoscetur; ne quis existimet illum dei ignoti retro et occulti revelationem et adagnitionem intentare, cum subiciat etiam quae inter se mussarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes, Hic non expellit daemonia nisi in Beelzebub, in apertum processura, et in ore

28. ¹ prohibet *MF*: prohibet *R*

---

27. ^h Isa. 7: 9

420

TERTULLIAN

IV. 28

hominum futura, ex evangelii promulgatione. [3] Dehinc conversus ad discipulos, Dico autem, inquit, vobis amicis, nolite terreri ab eis qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem. Sed iis erit Esaias praedicens: Vide quomodo iustus aufertur, et nemo advrctit. Demonstrabo autem vobis quem timeatis: Timete eumqui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam; creatorem utique significans: Itaque dico vobis, hunc timete. Et hoc in loco sufficeret mihi si quem timeri iubet offendii vetat, et quem offendii vetat demereret iubet, et qui haec mandat ipsius est cui timendo et non offendendo

et demerendo procurat. [4] Sed habeo et de sequentibus sumere. Dico enim vobis, omnis qui confitebitur in me² coram hominibus, confitebor in illo coram deo. Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt coram hominibus, nihil utique amplius passuri post occasionem ab illis. Hi ergo erunt quos supra praemonet ne timeant tantummodo occidi; ideo praemittens non timendam occasionem, ut subiungeret sustinendam confessionem: Et omnis qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram deo, ab eo utique qui illum confidentem confessurus fuisset. [5] Si enim confessorem confitebitur, ipse est qui et negatorem negabit. Porro si confessor est cui nihil timendum est post occasionem, negator erit cui timendum est etiam post mortem. Itaque cum creatoris sit quod timendum est post mortem, gehennae scilicet poena, et negator ergo creatoris est. Si autem negator, et confessor, qui post occasionem nihil ab homine passurus est, a deo plane passurus si negaret. Atque ita Christus creatoris est, qui ostendit negatores suos creatoris gehennam timere debere. [6] Post deterritam itaque negationem sequitur et blasphemiae formidandae admonitio: Qui dixerit in filium hominis, remittetur illi, qui autem dixerit in spiritum sanctum, non remittetur ei. Quodsi iam et remissio et retentio delicti iudicem deum sapiunt, huius erit spiritus sanctus

28. ² in me R³: me MR¹

---

28. ^a Isa. 57: 1

422

TERTULLIAN

IV. 28

non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam, sicut et supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. [7] Quodsi et blasphemiam Christus a creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit non scio. Aut si et per haec severitatem eius infuscatur, non remissuri blasphemiam et occisuri etiam in gehennam, superest ut et illius diversi dei impune et spiritus blasphemetur et Christus negetur, et nihil intersit de cultu eius deve contemptu, et sicut de contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merces. Perductos ad potestates prohibet ad interrogationem cogitare de responsione: Sanctus enim, inquit, spiritus docebit vos ipsa hora quid eloqui debeatis. [8] Si eiusmodi documentum creatoris est, eius erit et praeceptum cuius praecessit exemplum. Balaam prophetes in Arithmis arcessitus a rege Balach ad maledicendum Israelem, cum quo proelium inibat, simul spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora spiritus suggerebat benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regis, mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum quod deus ori eius indidisset. Hae sunt novae doctrinae novi Christi, quas olim famuli creatoris initiaverunt. [9] Ecce plane diversum exemplum Moysi et Christi. Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit et iniuriosum increpat: Quid proximum tuum percutis? Et reicitur ab illo: Quis te constituit magistrum aut iudicem super nos? Christus vero postulatus a quodam ut inter illum et fratrem ipsius de dividenda haereditate componeret,

operam suam, et quidem tam probae causae, denegavit. Iam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, iniuriae occurrentis. [10] Sed enim optimi et non iudicis dei Christus, Quis me, inquit, iudicem constituit super vos? Aliam vocem excusationis invenire non potuit ne ea uteretur qua improbus vir et impius frater assertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique

28. ^b cf. Num. 22-4   ^c Exod. 2: 13 sq.

424

TERTULLIAN

IV. 28

probavit malam vocem, utendo ea, et malum factum, pacis inter fratres componendae declinatione. Aut numquid indigne tulerit hoc dicto fugatum Moysen, ideoque in causa pari disceptantium fratrum voluit illos commemoratione eiusdem dicti confundisse? Plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moyse, qui talia audierat, spiritus scilicet creatoris. [11] Puto iam alibi satis commendasse nos divitiarum gloriam damnari a deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilinio. Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui deus dicit, Stulte, hac nocte animam tuam reposcent; quae autem parasti, cuius erunt? Sic denique rex de gazis et apothecis deliciarum suarum apud Persas glorius per Esaiam male audivit.

29. [1] Quis nollet curam nos agere animae de victu et corpori de vestitu nisi qui ista homini ante prospexit et exinde praestans merito curam eorum tanquam aemulam liberalitatis suea prohibet? qui et substantiam ipsius animae accommodavit potiorem esca, et materiam ipsius corporis figuravit potiorem tunica, cuius et corvi non serunt nec metunt nec in apothecas condunt, et tamen aluntur ab ipso, cuius et lilia et foenum non texunt nec nent, et tamen vesciuntur ab ipso, cuius et Salomon gloriosissimus, nec ullo tamen flosculo cultior. [2] Ceterum nihil tam abruptum quam ut alius praestet, alius de praestantia eius secure¹ agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique si quasi derogator creatoris non vult de eiusmodi frivilis cogitari de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultiro scilicet pro sua vilitate subiectis, paulo post parebit. Interim cur illos modicae fidei incusat, id est cuius fidei? [3] Eiusne quam nondum poterant perfectam exhibere

29. ¹ secure *R*³: securos *MR*¹

---

28. ^d cf. 1 Sam. 2:8   ^ecf. Isa. 39: 5 sqq.

426

TERTULLIAN

IV. 29

deo tantum quod revelato,² cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant creatori, uti crederent haec illum ultiro generi humano subministrare, nec de eis cogitarent? Nam et cum

subicit, Haec enim nationes mundi quaerunt, non credendo scilicet in deum conditorem omnium et praebitorem, quos pares gentium nolebat, in eundem deum modicos fidei increpabat in quem gentes incredulas notabat. Porro cum et adicit, Scit autem pater opus esse haec vobis, prius quaeram quem patrem intellegi velit Christus. [4] Si ipsorum creatorem demonstrat, et bonum confirmat, qui scit quid filii opus sit; sin illum alium deum, quomodo scit necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil praestitit? Si enim scisset, praestitisset. Ceterum si scit quae sunt homini necessaria, nec tamen praestitit, aut malignitate aut infirmitate non praestitit. Professus autem necessaria haec homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium. Et non erit iam depretiator operum et indulgentiarum creatoris, ut quod supra distuli expunxerim. [5] Porro si quae necessaria scit homini aliis et prospexit et praestat, quomodo haec ipse promittit? An de alieno bonus est? Quaerite enim inquit regnum dei, et haec vobis adicientur. Utique ab ipso. Quodsi ab ipso, qualis est qui aliena praestabit? Si a creatore, cuius et sunt, quis est qui aliena promittat? Ea si regno accedunt, secundo gradu restituenda, eius est secundus gradus cuius et primus, eius virtus atque vestitus cuius et regnum. [6] Ita tota promissio creatoris est parabolaram status, similitudinum peraequatio, si nec in alium spectant quam cui per omnia pariaverint.³ Sumus⁴ servi, dominum enim habemus

29. ² revelato *Oeh.*: velato *MR*   ³ pariaverint *R*³: paria venerint *MR*¹

⁴ Sumus *R*³: id sumus *MR*¹

deum. Succingere debemus lumbos, id est expediti esse ab impedimentis laciniosae vitae et implicitae. Item lucernas ardentes habere, id est mentes a fide accensas et operibus veritatis lucentes, atque ita expectare dominum, id est Christum. Unde redeuntem? si a nuptiis, creatoris est, cuius nuptiae; si non creatoris, nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, deum suum intuens detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona domini, si non esset cui nuptiae competitunt. [7] In sequenti quoque parabola satis errat qui furem illum, cuius horam si pater familiae sciret non sineret suffodi domum suam, in personam disponit creatoris. Fur enim creator quomodo videri potest, dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius qui in aliena descendit, et hominem a domino eius alienat. Porro cum furem nobis diabolum demonstret, cuius horam etiam in primordio si homo scisset nunquam ab eo suffossus esset, propterea iubet ut parati simus, quia qua non putamus hora filius hominis adveniet, non quasi ipse sit fur, sed iudex scilicet eorum qui se non paraverint, nec caverint furem. [8] Ergo si ipse est filius hominis, iudicem teneo, et in iudice creatorem defendo; si vero Christum creatoris in nomine filii hominis hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit ignoremus, habes supra prescriptum⁵ nerinam rei suae furem esse, salvo et illo, quod in quantum timendum creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens creatoris est. [9] Itaque interroganti Petro in illos an et in omnes parabolam dixisset, ad ipsos et ad universos qui ecclesiis

praefuturi essent proponit actorum similitudinem, quorum qui bene tractaverit conservos absentia domini reverso eo omnibus bonis praeponetur; qui vero secus egerit, reverso domino qua die

29. ⁵ praescriptum *Oeh.*: scriptum *MR edd.*

430

TERTULLIAN

IV. 29

non putaverit, hora qua non scierit, illo scilicet filio hominis, Christo creatoris, non fure sed iudice, segregabitur et pars eius cum infidelibus ponetur. [10] Proinde igitur aut et hic iudicem dominum opponit et illi catechizat, aut si deum optimum, iam et illum iudicem affirmat, licet nolit haereticus. Temperare enim temptant hunc sensum, cum deo eius vindicatur, quasi tranquillitatis sit et mansuetudinis segregare solummodo et partem eius cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus. Quasi non et hoc ipsum iudicato fiat. Stultitia! Quis erit exitus segregatorum? Nonne amissio salutis? siquidem ab eis segregabuntur qui salutem consequentur. Quis igitur infidelium status? Nonne damnatio? [11] Aut si nihil patientur segregati et infideles, aequa ex diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si vero consequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit creatoris est. Quem alium intellegam caendentem servos paucis aut multis plagiis, et prout commisit illis ita et exigentem ab eis, quam retributorem deum? Cui me docet⁶ obsequi nisi remuneratori? [12] Proclamat Christus tuus: Ignem veni mittere in terram. Ille optimus, nullius gehennae dominus, qui paulo ante discipulos ne ignem postularent inhumanissimo viculo coercuerat, quando iste Sodomam et Gomorram nimbo igneo exussit, quando cantatum est: Ignis ante ipsum procedet et cremabit inimicos eius, quando et per Osee comminatus est: Ignem emittam in civitates Iudeae, vel per Esaiam: Ignis exarsit ex indignatione mea. Non mentiatur. Si non est ille qui de rubo quoque ardentи vocem suam emisit, viderit quem ignem intellegendum contendas. [13] Etiam si figura est, hoc ipso quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit meus est qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis cuius et

29. ⁶ docet *MF*: decet *R*

---

29. ^a Ps. 97: 3   ^b Hos. 8: 14   ^c Jer. 15: 14; cf. Isa. 30: 27

432

TERTULLIAN

IV. 29

veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adiciens, Putatis venisse me pacem mittere in terram? non, dico vobis, sed separationem. Machaeram quidem scriptum est. Sed Marcion emendat; [14] quasi non et separatio opus sit machaerae. Igitur et ignem eversionis intendit qui pacem negavit. Quale proelium, tale et incendium. Qualis machaera, talis et flamma; neutra

congruens domino. Denique, Dividetur, inquit, pater in filium et filius in patrem, et mater in filiam et filia in matrem, et nurus in socrum et socrus in nurum. Hoc proelium inter parentes si in ipsis verbis tuba cecinit prophetae, vereor ne Michaeas Christo Marcionis praedicarit. [15] Et ideo hypocritas pronuntiabant, caeli quidem et terrae faciem probantes, tempus vero illud non dinoscentes, quo scilicet adimplens omnia quae super ipsos fuerunt praedicata nec aliter docens debuerat agnoscere. Ceterum quis posset eius tempora nosse cuius per quae probaret non habebat. Merito exprobaret etiam quod iustum non a semetipsis iudicarent. Olim hoc mandat per Zachariam: Iustum iudicium et pacatorium iudicate; per Hieremiam: Facite iudicium et iustitiam; per Esaiam: Iudicate pupillo et iustificate viduam; imputans etiam vineae Sorech quod non iudicium fecisset sed clamorem. [16] Qui ergo docuerat ut facerent ex pracepto, is exigebat ut facerent et ex arbitrio. Qui seminaverat praeceptum, ille et redundantiam eius urgebat. Iam vero quam absurdum ut ille mandaret iuste iudicare qui deum iudicem iustum destruebat? Nam et iudicem, qui mittit in carcерem nec dicit inde nisi soluto etiam novissimo quadrante, in persona creatoris obtrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habeo eodem gradu occurrere. Quotienscunque enim severitas creatoris opponitur, totiens illius est Christus cui per timorem cogit obsequium.

29. ^d cf. Matt. 10: 34   ^e cf. Mic. 7: 6   ^f Zech. 8: 16   ^g Jer. 22:3
^h Isa. 1:17   ⁱ cf. Isa. 5: 7

30. [1] Quaestionem rursus de curatione sabbato facta quomodo discussit? Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a praesepi et dicit ad potum? Ergo secundum conditionem legis operatus legem confirmavit, non dissolvit, iubentem nullum opus fieri nisi quod fieret omni animae, quanto potius humanae? Parabolam congruentiam ubique recognoscere¹ exigere. Simile est regnum dei, inquit, grano sinapis, quod accepit homo et seminavit in horto suo. [2] Quis in persona hominis intellegendus? Utique Christus, quia, licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a patre semen regni, sermonem scilicet evangelii, et seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius sit, sed creatoris, ergo qui in suum seminarit creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam a Christo in hominem accipientem semen regni et seminantem in horto cordis sui, nec ipsa materia alii conveniet quam creatori. Quale est enim ut sit² lenissimi dei regnum quod etiam iudicii fervor lacrimosa austeritate subsequitur? [3] De sequenti plane similitudine vereor ne forte alterius dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud, non azymis quae familiariora sunt creatori. Congruit et haec coniectura mendicantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate depellam, fermentationem quoque congruere dicens regno creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennae sequatur. [4] Quotiens adhuc se iudicem ostendit et in iudice creatorem? Quotiens utique eiecit et damnat reicendo?

Sicut hic quoque, Cum surrexerit, inquit, pater familiae; quo? nisi quo dixit Esaias, Cum surrexerit comminuere terram? et cluserit ostium; utique excludendis inquis. Quibus pulsantibus

30. ¹ recognoscor *MR*: recognosco te *Lat.* ² sit add. *Oeh.*

---

30. ^a Isa. 2: 19

436

TERTULLIAN

IV. 30

respondebit, Nescio unde sitis: et rursus enumerantibus quod coram illo ederint et biberint et in plateis eorum docuerit, adicet, Recedite a me omnes operarii iniquitatis. Illic erit fletus et frendor dentium. Ubi? [5] foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo. Ergo erit poena a quo fit exclusio in poenam, cum videbunt iustos introeuntes in regnum dei, se vero detineri foris. A quo? Si a creatore, quis erit ergo intus recipiens iustos in regnum? Deus bonus? Quid ergo illuc creatori, ut foris detineat in poenam quos adversarius eius exodus, suscipiendos a se, si utique, magis in adversarii bilem? [6] Sed et ille exclusurus iniquos sciat utique creatorem illos detenturum in poenam aut non sciat oportet. Ergo aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum iudicavit, et non erit melior creatore ipse auctor infamiae creatoris. Haec si nulla ratione consistunt, ut alius punire alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum, et dum unius est utrumque, qui et iudicat creatoris est.

31. [1] Ad prandium vel ad coenam quales vocari iubet? Quales ostenderat per Esiam: Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam, qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repromittens, creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola cui magis parti occurrat expende. Homo quidam fecit coenam et vocavit multos. [2] Utique coenae

31. ^a Isa. 58: 7

438

TERTULLIAN

IV. 31

paratura vitae aeternae saturitatem figurat. Dico primo extraneos et nullius iuris ad fines invitari ad coenam non solere, certe facilius solere domesticos et familiares. Ergo creatoris est invitasse, ad quem pertinebant qui invitabantur, et per Adam qua homines, et per patres qua Iudaici, non eius ad quem neque natura pertinebant neque praerogativa. [3] Dehinc si is mittit ad convivas qui coenam paravit, sic quoque creatoris est coena, qui misit ad convivas admonendos, ante iam vocatos per patres, admonendos autem per prophetas, non qui neminem miserit ad monendum,

nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse descenderit subito, tantum quod innotescens iam invitans, tantum quod invitans iam in convivium cogens, eandem faciens horam coenandi et ad coenam invitandi. Excusant se invitati. [4] Si ab alio deo, merito, quia subito invitati; si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati, ergo a creatore, a quo olim, cuius denique declinaverant vocationem, tunc primo dicentes ad Aaronem, Fac nobis deos qui praeceant nobis; atque exinde aure audientes et non audientes, vocationem scilicet dei, qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam, Audite, inquit, vocem meam, et ero vobis in dominum et vos mihi in populum, et ibitis in omnibus viis meis, quascunque mandavero vobis. Ecce invitatio dei. Et non audierunt, inquit, et non adverterunt aurem suam. Ecce recusatio populi. Sed abierunt in iis quae concupiverunt corde suo malo. Agrum emi, et boves mercatus sum, et uxorem duxi. [5] Et adhuc ingerit: Et emisi ad vos omnes famulos meos prophetas (hic erit spiritus sanctus, admonitor convivarum) die et ante lucem. Et non audiit populus meus, et non intendit auribus suis, et obduravit collum suum. Hoc ut patrifamiliae renuntiatum est, motus tunc (bene quod et motus, negat enim Marcion moveri deum suum,

31. ^b Exod. 32: 1   ^c cf. Isa. 6: 10   ^d Jer. 7: 23 sq.   ^e Jer. 11:8
^f Jer. 7: 25 sq.

ita et hoc meus est) mandat de plateis et vicis civitatis facere sublectionem. Videamus an eo sensu quo rursus per Hieremiam: Numquid solitudo factus sum domui Israelis, aut terra in inculsum derelicta? id est, Numquid non habeo quos allegam aut unde allegam? Quoniam dixit populus meus, Non venimus ad te. [6] Itaque misit ad alios vocandos ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante praecepit etiam de viis et sepibus colligi, id est nos iam de extraneis gentibus; illa scilicet aemulatione qua in Deuteronomio: Avertam faciem meam ab eis, et monstrabo quid illis in novissimis, id est alios possessuros locum eorum: quoniam genitura perversa est, filii in quibus fides non est. Illi obaemulati sunt me in non deo, et provocaverunt me in iram in idolis suis, et ego obaemulabor eos in non natione, in natione insipienti provocabo eos in iram, in nobis scilicet, quorum spem Iudaei gerunt,¹ de qua illos gustaturos negat dominus, derelicta Sione, tanquam specula in vinea et in cucumerario casula, posteaquam et novissimam in Christum invitationem recusavit. [7] Quid ex hoc ordine secundum dispositionem et praedicationes creatoris recensendo competere potest illi, cuius nec ordinem habet nec dispositionem ad parabolae conspirationem qui totum opus semel fecit? Aut quae erit prima vocatio eius, et quae secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii convenisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de civitate, de sepibus, adversus speculum parabolae. [8] Nec potest iam fastidiosos iudicare quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos iudicat contempturos vocationem, ergo et sublectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est ut gentibus praedicet. Etsi venturus

est autem, puto, non quasi vocaturus adhuc convivas, sed iam collocaturus. Interea qui coenae istius vocationem in caeleste

31. ¹ spem Iudaei gerunt *MR*: speciem Iudaei gerunt *Lat.*: spem Iudaei gemunt *Semler*: cenam Iudaei spernunt *Corsen*

---

31. ^g Jer. 2: 31   ^hDeut. 32: 20 sq.   ⁱIsa. 1:8

442

TERTULLIAN

IV. 31

convivium interpretaris spiritalis saturitatis et iocunditatis, memento et terrenas promissiones vini et olei et frumenti et ipsius civitatis aequae in spiritalia figurari a creatore.

32. [1] Ovem et dragmam perditam quis requirit? nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? nonne qui habuit? Quis vero habuit? nonne cuius fuit? Si igitur homo non alterius est res quam creatoris, is eum habuit cuius fuit, is perdidit qui habuit, is requisivit qui perdidit, is invenit qui quaesivit, is exultavit qui invenit. [2] Ita utriusque parabolae argumentum vacat circa eum cuius non est ovis neque dragma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit; nec requisivit, quia non perdidit; nec invenit, quia nec requisivit; nec exultavit, quia non invenit. Atque adeo exultare illius est de paenitentia peccatoris, id est de perdi recuperatione, qui se professus est olira malle peccatoris paenitentiam quam mortem.

33. [1] Quibus duobus dominis neget posse serviri quia alterum offendit sit necesse altemm defendi, ipse declarat deum proponens et mammonam. Deinde mammonam quem intellegi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos de saecularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum. qui ab actu summotus dominicos debitores deminutis¹ cautionibus relevat in subsidium sibi, Et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniustitiae, de nummo scilicet de quo et servus ille. [2] Iniustitiae enim auctorem et dominatorem totius saeculi nummum scimus omnes. Cui famulatam videns pharisaorum cupiditatem amentavit hanc sententiam: Non potestis deo servire et mammonae. Irridebant denique pharisei pecuniae cupidi, quod intellexissent scilicet mammonam de nummo dictum: ne quis existimet in mammona creatorem

33. ¹ deminutis *Lat.*: diminuit *MR*

444

TERTULLIAN

IV. 33

intellegendum et Christum a creatoris illos servitute revocasse. Quid? nunc potius ex hoc disce unum a Christo deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, deum et mammonam, creatorem et nummum. Denique non potestis deo servire, utique ei cui servire

videbantur, et mammonae, cui magis destinabantur. [3] Quodsi ipse alium se ageret, non duos dominos sed tres demonstrasset. Et creator enim dominus, quia deus, et utique magis dominus quam mammonas, magisque observandus,² qua magis dominus. Quale est enim ut qui mammonam dominum dixerat, et cum deo iunxit, vere ipsorum dominum taceret, id est creatorem? Aut numquid tacendo eo concessit serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammonae negavit posse serviri? Ita cum unum deum ponit, nominaturus et creatorem si alius esset ipse, creatorem nominavit, quem dominum sine alio deo [non]³ posuit. [4] Et illud itaque relubbit, quomodo dictum, Si in mammona iniusto fideles non extitistis, quod verum est quis vobis credet? in nummo scilicet iniusto, non in creatore, quem et Marcion iustum facit. Et si in alieno fideles inventi non estis, meum quis dabit vobis? alienum enim debet esse a servis dei quod iniustum est. Creator autem quomodo alienus erat pharisaeis, proprius deus Iudaicae gentis? Si ergo haec non cadunt in creatorem, sed in mammonam, Quis vobis credet quod verius est? et, Quis vobis dabit quod meum est? non potest quasi alius dixisse de alterius dei gratia. [5] Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in creatorem, non in mammonam, infideles notando per creatoris mentionem distinctiones fecisset dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus creatoris: quomodo⁴ tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur ut a re de qua

33. ² observandus *R*: non observandus *MR*: homini observandus *Kroy.* (*forsan recte*)   ³ non *invitus secludendum putabam: et dominum et non secl.* *Kroy.:* quem deum sine alio cognomine posuit *Corsen*   ⁴ quomodo *R*: *edd.:* quoniam *MR*: *interrogandi signum post separetur sustuli, attamen adhuc aliquid corruptelae latet*

agitur separetur. [6] Si autem et iustificantes se coram hominibus pharisaei spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat quo et propheta Hieremias: Miser homo, qui spem habet in homine. Si et adicit, Scit autem deus corda vestra, illius dei vim commemorabat qui lucernam se pronuntiabat, scrutantem renes et corda. Si superbiam tangit, Quod elatum est apud homines perosum est deo, Esaiam ponit ante oculos: Dies enim domini sabaoth, in omnem contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum, et humiliabuntur. [7] Possum iam colligere cur tanto aevo deus Marcionis fuerit in occulto. Expectabat, opinor, donec haec omnia disceret a creatore. Didicit ergo usque ad Ioannis tempora, atque ita exinde processit annuntiare regnum dei, dicens, Lex et prophetae usque ad Ioannem, ex quo regnum dei annuntiatur. [8] Quasi non et nos limitein quendam agnoscamus Ioannem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret Iudaismus et a quo inciperet Christianismus, non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio legis et prophetarum, et initiatio evangelii in quo est dei regnum, Christus ipse. Nam et si probavimus et vetera transitura et nova successura praedicari a creatore, si et Ioannes antecursor et praeparator ostenditur viarum domini evangelium superducturi et regnum dei promulgaturi, et ex hoc iam quod Ioannes venit ipse erit Christus qui Ioannem erat sub-

secuturus ut antecursorem, et si desierunt vetera et cooperunt nova interstite Ioanne, non erit mirum quod ex dispositione est creatoris, ut undeunde⁵ magis probetur quam ex legis et prophetaram in Ioannem occasu et exinde ortu regnum dei. [9] Transeat igitur caelum et terra citius, sicut et lex et prophetae, quam unus apex verborum domini. Verbum enim, inquit Esaias, dei nostri manet in aevum. Nam quoniam in Esaia iam tunc Christus, sermo scilicet et spiritus creatoris, Ioannem praedicarat, vocem clamantis

33. ⁵ undeunde *Lat.*: unde *MR*: aliunde *Rig.*

---

33. ^aJer. 17:5   ^bJer. 17: 10; 20: 12   ^c Isa. 2: 12   ^d cf. Luke 21: 33
  ^e Isa. 40: 8

448

TERTULLIAN

IV. 33

in deserto, Parate⁶ viam domini, in hoc venturum ut legis et prophetarum ordo exinde cessaret, per adimpletionem non per destructionem, et regnum dei a Christo annuntiaretur, ideo subtexuit facilius elementa transitura quam verba sua, confirmans hoc quoque quod de Ioanne dixerat non praeterisse.

34. [1] Sed Christus divortium prohibet dicens, Qui dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, adulterium committit;¹ qui dimissam a viro duxerit, aequo adulter est. Ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiatae matrimonium. Moyses vero pennitit repudium in Deuteronomio: Si sumserit quis uxorem, et habi- taverit cum ea, et evenerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii et dabit in manu eius, et dimittet illam de domo sua. Vides diversitatcm legis et evangelii, Moysi et Christi? [2] Plane. Non enim recepisti illud quoque evangelium eiusdem veritatis et eiusdem Christi, in quo prohibens divortium propriam quae- stionem eius absolvit: Moyses propter duritiam cordis vestri prae- cepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic; quia scilicet qui marem et feminam fecerat, Erunt duo, dixerat, in carne una: quod deus itaque iunxit, homo disiunxerit? [3] Hoc enim responso et Moysi constitutionem protexit, ut sui, et creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es quae recepisti, sic tibi occurram ac si meus Chri- stus. Nonne et ipse prohibens divortium, et patrem tamen gestans² eum qui marem et feminam iunxit, excusaverit potius quam de- struxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit. [4] Dico enim illum condicionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem ut aliam

33. ⁶ Parate *M*: parare *R edd.*

34. ¹ committit *Oeh.*: committet *MR*: commisit *Pam.*   ² gestans *MR*: testans *Lat.*

ducat. Qui dimiserit, inquit, uxorem et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, aequo adulter est, ex eadem utique causa dimissam qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa ducens adulter est.

[5] Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est; manente matrimonio nubere adulterium est. Ita si condicionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi³ causa cessat ob quam prohibuit. Et iam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat, nondum dico confirmat. Aut si omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimus, nec coniungens marem et feminam, nec alibi coniunctos ad sacramentum baptismatis et eucharistiae admittens nisi inter se coniuraverint adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum creare? Certe quid facit apud te maritus si uxor eius commiserit adulterium? Habetne illam? Scilicet⁴ nec tuum apostolum sinere coniungi prostitutae membra Christi. [6] Habet itaque et Christum assertorem iustitia divortii. Iam hinc confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens repudium quo et Christus, nisi⁵ inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam et in evangelio Matthaei, Qui dimiserit, inquit, uxorem suam praeter causam adulterii, facit eam adulterari. Aequo adulter censemur et ille qui dimissam a viro duxerit. Ceterum praeter ex causa adulterii nec creator disiungit, quod ipse scilicet coniunxit, eodem alibi Moyse constitue eum qui ex compressione matrimonium fecerat non posse dimittere uxorem in omne tempus. [7] Quodsi ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut et prophetiae auctoritate, Uxorem iuuentutis tuae non

34. ³ alias ubi *Rig.*: alia subici *MR*: aliud est ubi *R*: ⁴ Scilicet *Oeh.*: sed *MR*: scis *Iun.*   ⁵ nisi *scribebam*: si *libri et edd.*

---

dimittes. Habes itaque Christum ultro vestigia ubique creatoris ineuntem tam in permittendo repudio quam in prohibendo. Habes etiam nuptiarum, quoquo velis latere, prospectorem, quas nec separari vult prohibendo repudium, nec cum macula haberi tunc permittendo divortium. Erubescere non coniungens quos tuus quoque Christus coniunxit. Erubescere etiam disiungens sine eo merito quo disiungi voluit et tuus Christus. [8] Debeo nunc et illud ostendere unde hanc sententiam deduxerit dominus quove dixerit. Ita enim plenius constabit eum non ad Moysen destruendum spectasse per repudii propositionem subito interpositam, quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Ioannis

mentione. Ioannes enim retundens Herodem quod adversus legem uxorem fratri sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa (non alias hoc permittente, immo et praecipiente lege, quam si frater illiberis⁶ decesserit, ut a fratre ipsius et ex costa ipsius supparetur semen illi), coniectus in carcerem fuerat ab eodem Herode, postmodum et occisus. [9] Facta igitur mentione Ioannis dominus, et utique successus exitus eius, illicitorum matrimoniorum et adulterii figura iaculatus est in Herodem, adulterum pronuntians etiam qui dimissam a viro duxerit, quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus morte quam repudio dimissam a viro duxerat, et hoc fratre habente ex illa filiam, et vel eo nomine illicite, ex libidinis non ex legis instinctu, ac propterea propheten quoque assertorem legis occiderat. [10] Hoc mihi disseruisse proficit etiam ad subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis et pauperis in sinu Abrahae requiescentis. Nam et illud, quantum ad scripturae superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohaeret mentioni Ioannis male tractati et suggillati Herodis male maritati, utriusque exitum deformans, Herodis tormenta et Ioannis refrigeria, ut iam audiret

34. ⁶ illiberis *R*³: illecebris *MR*¹

---

34. ⁸ Mal. 2: 15

454

TERTULLIAN

IV. 34

Herodes, Habent illic Moysen et prophetas, illos audiant. [11] Sed Marcion aliorum cogit, scilicet ut utramque mercedem creatoris sive tormenti sive refrigerii apud inferos determinet eis positam qui legi et prophetis obedierint, Christi vero et dei sui caelestem definiat sinum et portum. Respondebimus ad haec, ipsa scriptura revincente oculos eius, quae ab inferis⁷ discernit Abrahae sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahae sinus. Nam et magnum ait intercidere⁸ regiones istas profundum et transitum utrinque prohibere. [12] Sed nec allevasset dives oculos, et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparent sapienti cuique, qui aliquando Elyrios audierit, esse aliquam localem determinationem quae sinus dicta sit Abrahae ad recipiendas animas filiorum eius, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahae censem deputandarum, et ex eadem fide qua et Abraham deo credidit, nullo sub iugo legis nec in signo circumcisionis. [13] Eam itaque regionem sinum dico Abrahae, etsi non caelestem, sublimiore tamen inferis, interim refrigerium praebituram animabus iustorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat, tunc apparitura caelesti promissione, quam Marcion suo⁹ vindicat, quasi non a creatore promulgatam. [14] Ad quam ascensum suum Christus aedificat in caelum, secundum Amos,¹⁰ utique suis, ubi est et locus aeternus, de quo Esaias: Quis annuntiabit vobis locum aeternum, nisi scilicet Christus incedens in iustitia, loquens viam rectam, odio habens iniustitiam et ini-

quitatem? Quodsi aeternus locus repromittitur et ascensus in caelum aedificatur a creatore, promittente etiam semen Abrahae velut stellas caeli futurum, utique ob caelestem promissionem, salva ea promissione cur non capiat sinum Abrahae dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum in quo iam delinietur

34. ⁷ ab inferis *Pam.*: ad inferos *MR* ⁸ intercidere *MR¹*: intercedere *R³*: interscindere *Corsen* ⁹ suo Christo *voluit Ciacconius*: suo deo *Kroy.*
¹⁰ Amos *Pam.*: Osee *MR*, et forsitan ipse scriptor

---

34. ^h cf. Rom. 4: 11   ⁱ Amos 9: 6 LXX   ^j Isa. 33: 14 sq. LXX

456

TERTULLIAN

IV. 34

futuri imago ac candida quaedam utriusque iudicii prospiciatur?
[15] admonens quoque vos haereticos, dum in vita estis, Moysen et prophetas unum deum praedicantes creatorem, et unum Christum praedicantes eius, et utrumque iudicium poenae et salutis aeternae apud unicum deum positum, qui occidat et vivificet. Immo, inquit, nostri dei monela de caelo non Moysen et prophetas iussit audiri, sed Christum: Hunc audite. Merito. Tunc enim apostoli satis iam audierant Moysen et prophetas, qui secutur Christum, credendo Moysi et prophetis. [16] Nec enim accepisset Petrus dicere, Tu es Christus, antequam audisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus annuntiabatur. Haec igitur fides eorum meruerat ut etiam voce caelesti confirmaretur, iubente illum audiri quem agnoverant evangelizantem pacem, evangelizantem bona, annuntiantem locum aeternum, aedificantem illis ascensum suum in caelum. [17] Apud inferos autem de eis dictum est: Habent illic Moysen et prophetas, audiant illos, qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant, esse post mortem superbiae divitiarum et gloriae deliciarum supplicia annuntiata a Moyse et prophetis, decreta autem ab eo deo qui de thronis deponit dynastas, et de sterquilinis elevat inopes. Ita cum utrinque pronuntiationis diversitas competit creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materiarum.

35. [1] Conversus ibidem ad discipulos Vae dicit auctori scandalorum, expeditse ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato praecepitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis utique discipulis eius scandalizasset. Aestima quale supplicium comminetur illi. Nec enim alias ulciscetur scandalum discipulorum eius. [2] Agnosce igitur et iudicem et illo

34. ^k Luke 9: 35   ^l Luke 9: 20   ^m cf. Isa. 52: 7   ⁿ cf. Amos 9: 6
^o cf. 1 Sam. 2: 8   35. ^a cf. Matt. 26: 24

458

TERTULLIAN

IV. 35

affectu pronuntiantem de cura suorum quo et creator retro: Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat. Idem sensus eiusdem est. Peccantem fratrem iubet corripi; quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personae parcens ei, habens Leviticum: Non odies fratrem tuum in animo tuo, traductione traduces¹ proximum tuum, utique et fratrem, et non sumes propter illum delictum.

[3] Nec mirum si ita docet qui pecora quoque fratribus tuis, si errantia in via inveneris, prohibet despicias quominus ea reducas fratri, nedum ipsum sibi. Sed et veniam des fratri in te delinquenti iubet, etiam septies. Parum plane. Plus est enim apud creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians fratris malitiae memor ne sis, nec petenti eam praestes mandat sed et non petenti. Non enim dones offensam vult, sed obliviscaris. [4] Lex leprosorum quantae sit interpretationis erga species ipsius vitii et inspectionis summi sacerdotis nostrum erit scire, Marcionis morositatem legis opponere, ut et hic Christum aemulum eius affirmet, praevenientem sollemnia legis etiam in curatione decem leprosorum, quos tantummodo ire iussos ut se ostenderent sacerdotibus, in itinere purgavit, sine tactu iam et sine verbo, tacita potestate et sola voluntate; [5] quasi necesse sit semel remediatore languorum et vitiorum annuntiato Christo et de effectibus probato, de qualitatibus curationum retractari, aut creatorem in Christo ad legem provocari, si quid aliter quam lege distinxit ipse perfecit; cum aliter utique dominus per semetipsum operetur sive per filium, aliter per prophetas famulos suos, maxime documenta virtutis et potestatis, quae ut clariora et validiora, qua propria, distare a

35. ¹ traduces M: non traduces R

---

35. ^b Zech. 2: 8   ^c Lev. 19: 17   ^d cf. Exod. 23: 4   ^e cf. Lev. 19: 18
^f cf. Lev. 13, 14

---

vicariis fas est. Sed eiusmodi et alibi iam dicta sunt in documento superiore. [6] Nunc etsi praefatus est multos tunc fuisse leprosos apud Israelem in diebus Helisaei prophetae et neminem eorum purgatum nisi Naaman Syrum, non utique et numerus faciet ad differentiationem deorum, in destructionem creatoris unum remediantis et praelationem eius qui decem emundarit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo qui unum curasset quam ab illo decem qui nunquam retro unum? [7] Sed hac cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat, quod cum multi essent illuc leprosi et prophetes non deesset, etiam edito documento nemo decurrisset ad deum operantem in prophetis. Igitur quoniam ipse erat authenticus pontifex dei patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et eliminatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis praecepsit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet nihil esse legem cum ipsis sacer-

dotibus? [8] Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Immo digniora sunt interpretanda et fidei iustiora: ideo illos remediatos, qua secundum legem iussi abire ad sacerdotes obaudierant; neque enim credibile est emeruisse medicinam a destructore legis observatores² legis. Sed cur pristino leproso nihil tale praeccepit? Quia nec Helisaeus Syro Naaman; et tamen non idcirco non erat creatoris. Satis respondi; sed qui creditit, intellegit etiam altius aliquid. [9] Disce igitur et causas. In Samariae regionibus res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israele, habens schisma illud ex novem tribubus, quas avulsas per Achiam prophetam collocaverat

35. ² observatores *R*³: obsecratores *MR*¹

---

35. ⁸ cf. Luke 4: 27

462

TERTULLIAN

IV. 35

apud Samariam Hieroboam. Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum, sicut in evangelio Ioannis Samaritana illa in colloquio domini apud puteum: Nae tu maior sis, [10] et cetera; et rursus: Patres nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis quia Hierosolymis oportet adorare. Itaque qui et per Amos³ Vae dixerit eis qui confident in monte Samariae, iam et ipsam restituere dignatus de industria iubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non erant nisi ubi et templum, subiciens Samaritam Iudeo, quoniam ex Iudeis salus, licet Israelitae et Samaritae. Tota enim promissio tribui Iude Christus fuit; ut scirent Hierosolymis esse et sacerdotes et templum et matricem religionis et fontem, non puteum, salutis. [11] Et ideo, ut vidit agnovisse legem illos Hierosolymis expungendam, ex fide iam iustificandos sine legis ordine remediavit. Unde et unum illum solutum ex decem memorem divinae gratiae Samari ten miratus, non mandat offerre munus ex lege, quia satis iam obtulerat gloriam deo reddens, hoc et domino volente interpretari legem. Et tamen cui deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Israelites alium deum usque adhuc didicisset? Cui alii quam cui omnes remediati retro a Christo? Et ideo, Fides tua te salvum fecit, audiit, quia intellexerat veram se deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et verum pontificem eius Christum facere debere. [12] Sed nec pharisaei possunt videri de alterius dei regno consuluisse dominum quando venturum sit, quamdui alias a Christo editus deus non erat, nec ille de alterius regno respondisse quam de cuius consulebatur. Non venit, inquit, regnum dei cum observatione, nec dicunt, Ecce hic, ecce illic: ecce enim regnum dei intra vos est. Quis non ita interpretabitur: Intra vos est, id est in manu, in potestate vestra,

35. ³ Amos *Pam.*: Esaiam *MR*

---

35. ^h John 4: 12, 20   ⁱ Amos 6: 1

si audiatis, si faciatis dei praeceptum? [13] Quodsi in praecepto est dei regnum, propone igitur contra, secundum nostras antitheses, Moysen, et una sententia est. Praeceptum, inquit, excelsum non est, nec longe a te. Non est in caelo, ut dicas, Quis ascendet in caelum et deponet nobis illud, et auditum illud facieraus? nec ultra mare est, ut dicas, Quis transfretabit et sumet illud nobis, et auditum illud faciemus? Prope te est verbum, in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc erit, Non hic, nec illic; ecce enim intra vos est regnum dei. [14] Et ne argumentetur audacia haeretica de regno creatoris, de quo consulebatur, non de suo, respondisse eis dominum, sequentia obsistunt. Dicens enim filium hominis ante multa pati et reprobari oportere, ante adventum suum, in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius expectabat. Reprobari autem habens, et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari inde decerpit ubi in lapidis aenigmate utraque revelatio eius apud David canebatur, prima recusabilis, secunda honorabilis. [15] Lapis, inquit, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in caput anguli: a domino factum est hoc. Vanum enim, si credimus deum de contumelia aut gloria scilicet⁴ alicuius praedicasse, ut non eum portenderet quem et in lapidis et in petrae et in montis figura portenderat. Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noe et Loth comparat tetris et atrocibus, deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quae praeceptum creatoris non impune contempsit, si non cum iudicio venit vindicandorum praeceptorum suorum? [16] Etiam si vindicat ut ille, si iudicat me, non debuit per eius documenta formare quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu sed de Iudaei Christi, expectemus etiam nunc ne quid de suo praedicet, illum⁵ interim esse credentes quem omni loco praedicat.

35. ⁴ scilicet libri et edd.: silicis Kroy. (quod multum arridet)   ⁵ ill^{ius} ill^{um}
Kroy. (forsan recte)

35. ^j Deut. 30: 11 sqq.   ^k Ps. 118: 22

36. [1] Nam et orandi perseverantiam et instantiam mandans parabolam iudicis ponit coacti audire viduam instantia et perseverantia interpellationum eius. Ergo iudicem deum ostendit orandum, non se, si non ipse est iudex. Sed subiunxit facturum deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit iudex qui et vindex, creatorem ergo meliorem deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die et nocte vindicem ostendit. Et tamen cum templum creatoris inducit, et duos adorantes

diversa mente describit, pharisaeum in superbia, publicanum in humilitate, ideoque alterum reprobatum, alterum iustificatum descendisse, utique docendo qua disciplina sit orandum, eum et hic orandum constituit a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobaticem superbiae sive iustificatricem humiliatis. [2] Alterius dei nec templum nec oratores nec iudicium invenio penes Christum, nisi creatoris. Illum iubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium, non in superbia, ut destructorem superborum. Quem alium adorandum mihi ostendit? qua disciplina? qua spe? Neminem, opinor. Nam et quam docuit orationem, creatori probavimus convenire. Aliud est si etiam adorari, qua deus optimus et ulti bonus, non vult. [3] Sed quis optimus, nisi unus, inquit, deus? Non quasi ex duobus diis unum optimum ostenderit, sed unum esse optimum deum solum, qui sic unus sit optimus qua solus deus. Et utique optimus, qui pluit super iustos et iniustos, et solem suum oriri facit super bonos et malos, sustinens et alens et iuvans etiam Marcionitas. [4] Denique interrogatus ab illo quodam, Praeceptor optime, quid faciens vitam aeternam possidebo? de praceptis creatoris an ea sciret, id est faceret, expostulavit, ad contestandum praceptis creatoris vitam acquiri sempiternam: cumque ille principaliora quaeque affirmasset observasse se ab adulescentia, Unum, inquit, tibi deest: omnia,

36. ^a cf. Matt. 5: 45

468

TERTULLIAN

IV. 36

quaecunque habes, vnde et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo, et veni, sequere me. [5] Age, Marcion, omnesque iam commiserones et coodibiles eius haeretici, quid audebitis dicere? Resciditne Christus priora pracepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem et matrem? an et illa servavit et quod deerat adiecit? Quamquam et hoc praceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in lege et prophetis, ut gloriosissimus ille observator praceptorum pecuniam multo cariorem habiturus traduceretur. [6] Salvum est igitur et hoc in evangelio: Non veni dissolvere legem et prophetas, sed potius adimplere. Simul et cetera dubitatione liberavit, manifestando unius esse et dei nomen et optimi, et vitam aeternam et thesaurum in caelo, et semetipsum, cuius pracepta supplendo et conservavit et auxit, secundum Michaeam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem. Si annuntiavit tibi, homo, quid bonum, aut quid a te dominus exquirit quam facere iudicium, diligere misericordiam, et paratum esse sequi dominum deum tuum? [7] Et homo enim Christus annuntians quid sit bonum; scientiam legis: Praecepta, inquit, scis; facere iudicium: Vende, inquit, quae habes; diligere misericordiam: Et da, inquit, egenis; paratum esse ire cum domino: Et veni, inquit, sequere me. [8] Tam distincta fuit a primordio Iudaea gens per tribus et populos et familias et domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, vel de recentibus Augustianis censibus, adhuc tunc fortasse pendentibus. Iesus autem Marcionis (et natus non dubitaretur qui homo videbatur) utique, qua non natus, nullam potuerat generis sui in publico habuisse notitiam, sed erat unus aliqui deputandus ex iis qui

quoquo modo ignoti habebantur. [9] Cum igitur praetereuntem illum caecus audisset, cur exclamavit, Iesu, fili David, miserere mei! nisi quia filius David, id est ex familia David, non temere deputabatur per matrem et fratres, qui aliquando ex notitia utique

36. ^bMatt. 5:17   ^cMic. 6:8

470

TERTULLIAN

IV. 36

annuntiati ei fuerant? Sed antecedentes increpabant caecum, ut taceret. Merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse quod Iesus non esset filius David, ut idcirco silentium caeco indixisse credantur. [10] Sed et si doceres, facilius illos ignorasse praesumeret¹ quam dominum falsam in se praedicationem sustinere potuisse. Sed patiens dominus. Non tamen confirmator erroris, immo etiam detector creatoris, ut non prius hanc caecitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Iesum filium David existimaret. Atquin ne patientiam eius infamaretis, nec ullam rationem dissimulationis illi affigeretis, nec filium David negaretis, manifestissime confirmavit caeci praedicationem et ipsa remunerazione medicinae et testimonio fidei. Fides, inquit, tua te salvum fecit. [11] Quid vis caecum credidisse? Ab illo deo descendisse Iesum ad deiectionem² creatoris, ad destructionem legis et prophetarum? non illum esse qui ex radice Iesse et ex fructu lumborum David destinabatur, caecorum quoque remunerator? Sed nondum, puto, eiusmodi tunc caeci erant qualis Marcion, ut haec fuerit caeci illius fides qua crediderit in voce, Iesu fili David. [12] Qui hoc se et cognovit et cognosci ab omnibus voluit, fidem hominis etsi melius oculatam, etsi veri luminis compotem, exteriore quoque visione donavit, ut et nos regulam simulque mercedem fidei disceremus. Qui vult videre Iesum, David filium credit per virginis censem. Qui non ita crebet, non audiet ab illo, Fides tua te salvum fecit, atque ita caecus remanebit, ruens in antithesim, ruentem et ipsam antithesim. Sic enim caecus caecum deducere solet. [13] Nam si aliquando Davidem in recuperatione Sionis offenderant caeci resistentes

36. ¹ praesumeret *MR¹*: praesumeretur *R³*: praesumeres *Kroy.*   ² deiectionem *Urs.*: detectionem *MR edd.*

---

36. ^dcf. Ps. 86: 15   ^e cf. 2 Sam. 5: 6 sqq.

472

TERTULLIAN

IV. 36

quominus admitteretur (in figuram populi proinde caeci, non admissuri quandoque Christum filium David), ideo Christus ex diverso caeco subvenit, ut hinc se ostenderet non esse filium David, ut³ ex animi diversitate bonus caecis, quos ille iusserat caedi. Et cur fidei et quidem⁴ pravae praestitisse se dixit? Atquin et hoc filius David, antithesim de suo retundam.⁵ [14] Nam et qui David

offenderant, caeci; nunc vero eiusdem carnis homo supplicem se obtulerat filio David. Idcirco ei satisfaciens quodammodo placatus filius David restituit lumina, cum testimonio fidei, qua hoc ipsum crediderat, exorandum sibi esse filium David. Et tamen David audacia hominum, puto, offenderit, non valetudo.

37. [1] Consequitur et Zachaei domus salutem. Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum a Marcione venisse? Atquin adhuc in auribus erat omnium vox illa caeci, Miserere mei, Iesu fili David, et omnis populus laudes referebat deo, non Marcionis, sed David. Enimvero Zachaeus etsi allophylus, fortasse tamen aliqua notitia scripturarum ex commercio Iudaico afflatus, plus est autem <si> et ignorans¹ Esaiam praecepta eius impleverat. Confringito, inquit, panem tuum esurienti, et non habentes tectum in domum tuam inducito: hoc cum maxime agebat, exceptum domo sua pascens dominum. Et nudum si videris, con tegito: hoc cum maxime promittebat, in omnia misericordiae opera dimidium substantiae offerens, dissolvens violentiorum contractuum obnexus et dimittens conflictatos in laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dissipans, dicendo, Et si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo. Itaque dominus, Hodie, inquit, salus huic domui. [2] Testimonium dixit salutaria esse quae praeceperat prophetes creatoris. Cum vero dicit, Venit

36. ³ ut *Oeh.*: et *MR* ⁴ et quidem *libri omnes*: equidem *Oeh.* (*sine causa*)

⁵ retundam *scribebam*: retundendam *libri et edd.*

37. ¹ <si> et ignorans *R³ mg.*

---

37. ^a Luke 18: 38, 43   ^b Isa. 58: 7

---

enim filius hominis salvum facere quod periiit, iam non contendeo eum venisse ut salvum faceret quod perierat, cuius fuerat et cui perierat quod salvum venerat facere, sed in alterius quaestione gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est. [3] Hic cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et anima, quaerendum est ex qua substantiae specie perisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perierat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius hominis: habet igitur et caro salutem. Si ex anima perierat, animae perditio saluti destinatur: caro, quae non periiit, salva est. Si totus homo perierat ex utraque substantia, totus homo salvus fiat necesse est, et elisa est sententia haereticorum negantium carnis salutem. Iam et Christus creatoris confirmatur, qui secundum creatorem totius hominis salutem pollicebatur. [4] Servorum quoque parabola, qui secundum rationem feneratae pecuniae dominicae diiudicantur, iudicem ostendit deum,² etiam ex parte severitatis, non tantum honorantem verum et auferentem quod quis videatur habuisse. Aut si et hic creatorem finxerit austерum, tollentem quod non posuerit et metentem quod non severit, hic quoque me ille instruit cuius pecuniam ut fenerem edocet.

38. [1] Sciebat Christus baptisma Ioannis unde esset. Et cur quasi nesciens interrogabat? Sciebat non responsuros sibi phariseos. Et cur frustra interrogabat? An ut ex ore ipsorum iudicaret illos, vel ex corde? Refer ergo et haec ad excusationem creatoris et ad comparationem Christi, et considera iam quid secuturum esset si quid pharisei ad interrogationem renuntiassent. Puta illos renuntiasse humanum Ioannis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Existeret aliqui Marcion adversus Marcionem, qui diceret, O deum optimum, o deum diversum a creatoris exemplis! sciens

37. ² deum <tuum> voluit Kroy.

476

TERTULLIAN

IV. 38

praeceps ituros homines ipse illos in praerupium¹ imposuit. [2] Sic enim et de creatore in arboris lege tractatur. Sed de caelis fuit baptisma Ioannis. Et quare, inquit Christus, non credidistis ei? Ergo qui credi voluerat Ioanni, increpaturus quod non credidissent, eius erat cuius sacramentum Ioannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare quid saperent, cum et ipse vicem opponit, Et ego non dico vobis in qua virtute haec facio, malum malo reddidit. [3] Reddite quae Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo. Quae erunt dei? Quae similia sunt denario Caesaris; imago scilicet et similitudo eius. Hominem igitur redi iubet creatori, in cuius imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quaerat sibi monetam deus Marcionis, Christus denarium hominis suo Caesari iubet redi, non alieno; nisi quod necesse est,² qui suum denarium non habet. [4] Iusta et digna praescriptio est in omni quaestione ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis: ceterum aliud consulenti aliud respondere dementis est. Quo magis absit a Christo quod ne homini quidem convenit. Sadducae, resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem, proposuerant domino ex lege materiam mulieris quae septem fratribus ex ordine defunctis secundum praeceptum legale nupsisset, cuius viri deputanda esset in resurrectione. [5] Haec fuit materia quaestionis, haec substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quaestiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum quod alias palam non docebat subostendisse. Respondit igitur huius quidem aevi filios nubere. Vides quam pertinenter ad causam. Quia de aeo venturo quaerebatur, in quo neminem nubere definiturus praestruxit hic quidem nubi ubi sit et mori. Quos vero dignatus

38. ¹ praerupium MR¹: praeruptum R³   ² necesse est <mutuetur ab alio> Kroy. mg.

---

38. ^a cf. Gen. 3: 2

478

TERTULLIAN

IV. 38

sit deus illius aevi possessione et resurrectione a mortuis, neque
nubere neque nubi, quia nec morituri iam sint, cum similes
angelorum fiant, dei et resurrectionis filii facti. [6] Cum igitur sensus
responsionis non ad aliud sit dirigendus quam ad propositum
interrogationis, si hoc sensu responsionis³ propositum absolvitur
interrogationis, non aliud responsio domini sapit quam quo
quaestio absolvitur. Habes et tempora permissarum et negatarum
nuptiarum, non ex sua propria sed ex resurrectionis quaestione.
Habes et ipsius resurrectionis confirmationem, et totum quod
sadducae sciscitabantur, non de alio deo interrogantes, nec de
proprio nuptiarum iure quaerentes. [7] Quodsi ad ea facis respondere
Christum de quibus non est consultus, negas eum de quibus
interrogatus est respondere potuisse, sadducaeorum scilicet
sapiencia captum. Ex abundanti nunc et post praescriptionem re-
tractabo adversus argumentationes cohaerentes. Nacti enim scri-
pturae textum ita in legendo decucurrerunt: Quos autem dignatus
est deus illius aevi. Illius aevi deo adiungunt,⁴ quo alium deum
faciant illius aevi; cum sic legi oporteat: Quos autem dignatus
est deus, ut facta hic distinctione post deum ad sequentia per-
tineat illius aevi, id est, quos dignatus sit deus illius aevi posses-
sione et resurrectione. [8] Non enim de deo, sed de statu illius aevi
consulebatur, cuius uxor futura esset post resurrectionem in illo
aeko. Sic et de ipsis nuptiis responsum subvertunt, ut, Filii huius
aevi nubunt et nubuntur, de hominibus dictum sit creatoris
nuptias permittentis, se autem, quos deus illius aevi, alter scilicet,
dignatus sit resurrectione, iam et hic non nubere, quia non sint

38.³ responsio Oeh. (*typographi errore, ut videtur*)   ⁴ Illius aevi deo adiun-
gunt R³: illius aevi om. MR¹

filii huius aevi; quando de nuptiis illius aevi consultus, non de
huius, eas negaverat de quibus consulebatur. [9] Itaque qui ipsam
vim et vocis et pronuntiationis et distinctionis exceperant, nihil
aliud senserunt quam quod ad materiam consultationis pertine-
bat. Atque adeo scribae, Magister, inquit, bene dixisti. Con-
firmaverat enim resurrectionem, formam eius edendo, adversus
sadducaeorum opinionem. Denique testimonium eorum qui ita
eum respondisse praesumpserant non recusavit. [10] Si autem scribae
Christum filium David existimabant, ipse autem David dominum
eum appellat, quid hoc ad Christum? Non David errorem scri-
barum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat, quem
dominum Christum magis quam filium David confirmabat, quod
non congrueret destructori creatoris. At ex nostra parte quam
conveniens interpretatio! Nam qui olim a caeco illo filius David
fuerat invocatus, quod tunc reticuit, non habens in praesentia
scribas, nunc ultiro coram eis de industria protulit, ut se, quem
caecus secundum scribarum doctrinam filium tantum David
praedicarat, dominum quoque eius ostenderet, remunerata qui-
dem fide caeci, qua filium David crediderat illum, pulsata vero
traditione scribarum, qua non et dominum eum norant. Quod-
cunque ad gloriam spectaret Christi creatoris, sic non alias tuere-
tur quam Christus creatoris.

39. [1] Olim constitit de nominum proprietate ei illam (competere)¹
qui prior et Christum suum in homines annuntiaret et Iesum
transnominaret. Constat itaque et de impudentia eius qui mul-
tos dicat venturos in nomine ipsius, quod non sit ipsius, si non
Christus et Iesus creatoris est, ad quem proprietas nominum
pertinet, amplius et prohibeat eos recipi quoram et ipse par sit,
ut qui proinde in nomine venit alieno: si non ipsius erat a men-
dacio nominis praevenire discipulos, qui per proprietatem nominis

39. ¹ competere suppl. Urs.: ei illam libri: editores alia alii

---

possidebat veritatem eius. [2] Venient denique illi dicentes, Ego sum Christus. Recipes eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc, quod et ipse veniet nominum dominus, Christus et Iesus creatoris? Reicies illum? Et quam iniquum, quam iniustum et optimo deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium in nomine eius recepisti! [3] Videamus et quae signa temporibus imponat. Bella, opinor, et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et fames terraeque motus, et formidines, et prodigia de caelo, quae omnia severo et atroci deo congruunt. Haec cum adicit etiam oportere fieri, quem se praestat? destructorem an probatorem creatoris? Cuius dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam atroces abstulisset potius quam constituisset, si non ipsius fuissent. [4] Ante haec autem persecutiones eis praedicat et passiones venturas, in martyrium utique et in salutem. Accipe praedicatum in Zacharia: Dominus, inquit, omnipotens proteget eos, et consument illos et lapidabunt lapidi- bus fundae et bibent sanguinem illorum velut vinum et replebunt pateras quasi altaris, et salvos eos faciet dominus illo die velut oves, populum suum, quia lapides sancti volant. [5] Et ne putas haec in passiones praedicari, quae illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in praedicatione bellorum legitimis armis debellandorum lapidationem enumerat popularibus coetibus magis et inermi tumultui familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur, aut unius altaris cruentationi adaequat. Nemo oves appellat eos qui in bello armati et ipsi ex eadem feritate certantes cadunt, sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes potius semetipsos quam vindicantes trucidantur. [6] Denique, Quia lapides, inquit, sancti volant, non quia milites pugnant. Lapides enim sunt et

39. ^a Matt. 24: 5   ^b Zech. 9: 15 sq.

---

fundamenta, super quae nos aedificamur, extucti, secundum Paulum, super fundamentum apostolorum, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari quid responderi oporteat apud tribunalia, qui et Balaam

quod non cogitaverat, immo contra quam cogitaverat, suggestit, et Moysi causato linguae tarditatem os repromisit. Et sapientiam ipsam, cui nemo resisteret, per Esaiam demonstravit: Hic dicet, Ego dei sum, et clamabit in nomine Iacob, et alias inscribetur in nomine Israelis. [7] Quid enim sapientius et incontradicibilius confessione simplici et exerta in martyris nomine cum deo invalescens, quod est interpretatio Israelis? Nec mirum si is cohibuit praecogitationem qui et ipse a patre exceptit pronuntiandi tempestive subministrationem: Dominus mihi dat linguam disciplinae, quando debeam proferre sermonem; nisi Marcion Christum non subiectum patri infert. [8] A proximis quoque persecutiones, et nominis ex odio utique blasphemiam praedicatam, non debo rursus ostendere. Sed per tolerantiam, inquit, salvos facietis vosmetipso: de qua scilicet psalmus, Tolerantia, inquit, iustorum non periret² in finem. Quia et alibi: Honorabilis mors iustorum; ex tolerantia sine dubio, quia et Zacharias: Corona autem erit eis qui toleraverint. [9] Sed ne audeas argumentari apostolos ut alterius dei praecones a Iudeis vexatos, memento prophetas quoque eadem a Iudeis passos, tamen non alterius dei apostolos fuisse quam creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, cum³ coepisset vallari exercitibus Hierusalem, signa iam ultimi finis enarrat, solis et lunae siderumque prodigia, et in terra angustias nationum obstupescentium velut a sonitu maris fluctuantis, pro expectatione imminentium orbi malorum. Quod et ipsae vires caelorum concuti habeant, accipe loelem: Et dabo prodigia in caelo, et in terra sanguinem et ignem et fumi vaporem: sol convertetur in tenebras et in sanguinem luna, priusquam adveniat dies magnus et illustris domini. Habes et Abacuc: Fluminibus

39. ² peribit maluit Rig.: sed Tibullus I. iv. 27 transiet scribere non dignatus est
³ excidii, cum R³: excidium MR¹

---

39. ^c cf. Eph. 2: 20   ^d Num. 22-4   ^e cf. Exod. 4: 16   ^f Isa. 44: 5
^g Ps. 9: 18   ^h Ps. 116: 15   ⁱ Zech. 6: 14 LXX   ^j Joel 2: 30 sq.

---

disrumpetur terra, videbunt te et parturient populi: disperges aquas gressu; dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris eius elata est: sol et luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationes tuae ibunt, in fulgorem fulgor scutum tuum :ⁱ in comminatione tua diminues terram, et in indignatione tua depones nationes. [10] Conveniunt, opinor, et domini pronuntiationes et prophetarum de concussionibus mundi et orbis, elementorum et nationum. Post haec quid dominus? Et tunc videbunt filium hominis venientem de caelis cum plurima virtute. Cum autem haec fient, erigentis vos, et levabitis capita, quoniam appropinquavit redemptio vestra: in tempore scilicet regni, de quo subiecta erit ipsa parabola. [11] Sic^s et vos cum videritis omnia haec fieri, scitote appropinquasse regnum dei. Hic erit dies magnus domini et illustris, venientis de caelis filii hominis, secundum Danielem: Ecce cum caeli nubibus tanquam filius hominis adveniens, et

cetera; et data est illi regia potestas, quam in parabola postulaturus exierat, relicta pecunia servis qua⁶ feneraretur: et universae nationes, quas promiserat ei in psalmo pater: Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam: Et gloria omnis serviens illi, et potestas eius aeterna quae non auferetur, et regnum eius quod non corrumpetur, quia nec morientur in illo nec nubent, sed erunt sicut angeli. [12] De eodem adventu filii hominis et fructus eius apud Abacuc: Existi in salutem populi tui ad salvos faciendo christos tuos; erecturos scilicet se et capita levaturos, in tempore regni redemptos. Igitur cum et haec quae sunt promissionum proinde conveniant sicut et illa quae sunt concussionum, ex consonantia propheticarum et dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut concussions quidem referas ad creatorem, saevitiae scilicet deum, quas nec sinere, nendum expectare deberet deus optimus, promissiones vero deo optimo deputes, quas creator ignorans illum non prophetasset. Aut si suas prophetavit, non distantes a promissionibus Christi, par erit in libertate⁷ optimo deo, nec plus videbitur a Christo tuo

39. ⁴ quaero an scribendum fuerit in fulgorem fulgoris scuti tui (ei0j fc/ggoj a0straph~j o3plwn sou) ⁵ Sic R: si MF ⁶ qua R: quae M ⁷ liber<ali>tate Kroy. (forsan recte)

---

39. ^k Hab. 3: 9 sqq. LXX   ^l Dan. 7:13sq.   ^m Ps. 2:8   ⁿ Hab. 3:13

---

repromitti quam a meo filio hominis. [13] Ipsum decursum scripturae evangelicae ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici ita invenies sensus filio hominis hinc atque illinc adhaerere ut in illum compingat et tristia et laeta et concussions et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. [14] Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus concussionum et promissionum necesse est ad unum pertineant filium hominis et incommoda nationum et vota sanctorum, qui ita positus est in medio ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est incommoda nationum, alterum incipiens, id est vota sanctorum, ut, sive mei Christi concesseris adventum filii hominis, quo mala imminentia ei deputes [15] quae adventum eius antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere quae ab adventu eius oriuntur, sive tui malueris, quo bona ei adscribas quae ab adventu eius oriuntur, cogaris mala quoque ei deputare quae adventum eius antecedunt. Tam enim mala cohaerent adventui filii hominis antecedendo quam et bona subsequendo. Quaere igitur quem ex duabus Christis constituas in persona unius filii hominis in quam utraque dispositio referatur. Aut et creatorem optimum aut et deum tuum asperum dedisti natura. [16] In summa ipsius parabolae considera exemplum. Aspice ficum et arbores omnes: cum fructum protulerint, intellegunt homines aestatem appropinquasse; sic et vos cum videritis haec fieri, scitote in proximo esse regnum dei. Si enim fructificationes arbicularum signum aestivo temporis praestant, antecedendo illud,

proinde conflictationes orbis signum praenotant regni, praecedendo illud. Omne autem signum eius est <cuius et>⁸ res cuius est signum, et omni rei ab eo imponitur signum cuius est res. [17] Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificationes aestatis, ergo et regnum creatoris est, cuius conflictationes deputantur quae

39. ⁸ cuius et add. Urs.

490

TERTULLIAN

IV. 39

signa sunt regni. Praemiserat oportere haec fieri tam atrocia, tam dira, deus optimus, certe a prophetis et a lege praedicata; adeo legem et prophetas non destruebat, cum quae praedicaverant confirmat perfici oportere. [18] Adhuc ingerit non transiturum caelum ac terram, nisi omnia peragantur. Quaenam ista? Si quae a creatore sunt, merito sustinebunt elementa domini sui ordinem expungi; si quae a deo optimo, nescio an sustineat caelum et terra perfici quae aemulus statuit. Hoc si patietur creator, zelotes deus non est. Transeat age nunc terra et caelum; sic enim dominus eorum destinavit: dum verbum eius maneat in aevum; sic enim et Esaias praenuntiavit. Admoneantur et discipuli, ne quando graventur corda eorum crapula et ebrietate et saecularibus curis, et insistat eis repentinus dies ille velut laqueus, utique oblitis deum ex plenitudine et cogitatione mundi. Moysi erit admonitio. Adeo is liberabit a laqueo diei illius qui hanc admonitionem retro intulit. [19] Erant et loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant et extra Hierusalem ad secedendum. Sed enim per diem in templo docebat, ut qui per Osee praedixerat: In templo meo me invenerunt, et illuc disputatum est ad eos. Ad noctem vero in elaeonem secedebat. Sic enim Zacharias demonstrarat: Et stabunt pedes eius in monte elaeone. Erant horae quoque auditorio competentes. Diluculo convenientum erat, quia⁹ per Esaiam cum dixisset, Dominus dat mihi linguam disciplinae, adiecit, Apposuit mihi mane aurem ad audiendum. Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere?

40. [1] Proinde scit et quando pati oporteret eum cuius passionem lex figurat. Nam ex tot festis Iudeorum paschae diem elegit. In hoc enim sacramentum pronuntiarat Moyses, Pascha est domini. Ideo et affectum suum ostendit: Concupiscentia concupivi pascha edere vobiscum, antequam patiar. O legis destructorem, qui

39. ⁹ quia scribendum putabam: qui libri et edd.

---

39. ⁹ cf. Isa. 40: 8   ^p cf. Deut. 8: 12 sqq.   ^q Hos. 12:4 LXX   ^r Zech.
14: 4   ^s Isa. 50: 4   40. ^a Lev. 23: 5

492

TERTULLIAN

IV. 40

concupierat etiam pascha servare! Nimirum vervecina illum Iudaica delectaret? An ipse erat qui tanquam ovis ad victimam adduci habens, et tanquam ovis coram tondente sic os non aperturus, figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat? [2] Poterat et ab extraneo quolibet tradi: ne dicerem et in hoc psalmum ex-punctum: Qui mecum panem edit, levabit¹ in me plantam.
Poterat et sine praemio tradi. Quanta enim opera traditoris circa eum qui populum coram offendens nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competitset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim: Pro eo quod venumdedere iustum. Nam et quantitatem et exitum pretii, postea Iuda paenitente revocati et in emptionem dati agri figuli, sicut in evangelio Matthaei continetur, Hieremias praecanit: Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, vel honorati, et dederunt eos in agrum figuli. [3] Professus itaque se concupiscentia concupisse edere pascha ut suum (indignum enim ut quid alienum concupisceret deus), acceptum panem et distributum discipulis corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisse nisi veritatis esset corpus: ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur. Cur autem panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? Non intellegens veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam, Adversus me cogitaverunt cogitatum, dicentes, Venite coniciamus lignum in panem eius, scilicet crucem² in corpus eius. [4] Itaque illuminator antiquitatum

40. ¹ levabit MR: levavit Lat. ² crucem R: tamen MF [cf. infra 42 n. 2, 43 n. 5]

---

40. ^b cf. Isa. 53: 7   ^c Ps. 41:9   ^d Amos 2:6   ^e Zech. 11: 12 sq.; cf. Jer. 32: 7, 25   ^f cf. Lev. 23: 5   ^g Jer. 11: 19 LXX

---

quid tunc voluerit significasse panem satis declaravit corpus suum vocans panem. Sic et in calicis mentione testamentum constituenta sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. [5] Ita consistet³ probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias: Quis, inquit, qui advenit ex Edom, rubor vestimentorum eius ex Bosor, sic decorus in stola violenta cum fortitudine? Quare rubra vestimenta tua, et indumenta sicut de foro torcularis pleno conculcato? [6] Spiritus enim propheticus velut iam contemplabundus dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimentorum rubore designat, conculcatae et expressae vi

passionis tanquam in foro torcularis; quia exinde quasi cruentati homines de vini rubore descendunt.⁴ Multo manifestius Genesis in benedictione Iudee, ex cuius tribu carnis census Christi processurus, iam tunc Christum in Iuda delineabat: Lavabit, inquit, in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum, stolam et amictum carnem demonstrans et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

41. [1] Vae, ait, per quem traditur filius hominis. Ergo iam Vae constat imprecationis et comminationis inclamationem intellegendam et irato et offenso deputandam; nisi si Iudas impune erat tantum sceleris relaturus. Aut si impune, vacat Vae: si non impune, utique ab eo puniendus in quem scelus traditionis admisit. Porro si sciens passus est hominem quem ipse comitatu suo

40. ³ consistet *MF*: consistit *R*   ⁴ descendant *M*: descendant *R edd.*

---

40. ^h Isa. 63: 1 LXX   ⁱ Gen. 49: 11

496

TERTULLIAN

IV. 41

asciverat in tantum scelus ruere, noli iam de creatore circa Adam retractare quae in tuum quoque deum retorquentur; aut ignorasse illum, qui non ex providentia obstitit peccaturo, aut obsistere non potuisse si ignorabat,¹ aut noluisse si et sciebat et poterat; atque ita malitiosum iudicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. [2] Suadeo igitur agnoscas potius et in isto creatorem, quam parem illi deum optimum adversus sententiam tuam facias. Nam et Petrum praesumptorie aliquid elocutum negationi potius destinando, zeloten deum tibi ostendit. Debuit etiam osculo tradi propheticus scilicet Christus, ut eius scilicet filius qui labiis a populo diligebatur. Perductus in consessum an ipse esset Christus interrogatur. De quo Christo Iudei quaesissent nisi de suo? Cur ergo non vcl tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis. Id est ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin et si dixisset, passurus esset: [3] Si dixero, enim inquit, vobis non creditis:² porro non credituri perseverassent in necem eius. Et cur non magis passurus esset, si alterius dei ac per hoc adversarium creatoris se manifestasset?³ Ergo non ut pateretur, alium se tunc quoque supersedit ostendere; sed quoniam ex ore eius confessionem extorquere cupiebant, nec confessio tamen credituri, qui eum ex operibus scripturas adimplentibus agnoscisse debuerant, ita eius fuit occultasse se cui ultro debebatur agnitus. [4] Et tamen adhuc eis manum porrigens, Abhinc, inquit, erit filius hominis sedens ad dexteram virtutis dei. Suggerebat enim se ex⁴ Danielis

41. ¹ si <non> ignorabat *Kroy.* (*forsan recte*)   ² creditis *Pam.*: creditis *MR*   ³ manifestasset *MR*: se *add. Jun.*   ⁴ ex *R³ edd.*; esse *MR¹*

---

prophetia filium hominis, et e psalmo David sedentem ad dexteram dei. Itaque ex isto dicto et scripturae comparatione illuminati quem se vellet intellegi, Ergo, inquiunt, tu dei filius es? Cuius dei, nisi quem solum noverant? Cuius dei, nisi quem in psalmo meminerant dixisse filio suo, Sede ad dexteram meam? Sed respondit, Vos dicitis, quasi non ego. [5] Atquin confirmavit id se esse quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative et non ipsos confirmative pronuntiasse, Ergo tu filius dei es? Ut, quia oblique ostenderat se per scripturas filium dei intellegendum, sic senserunt,⁵ Ergo tu dei es filius, quod te non vis aperte dicere, aequ⁶ ita et ille, Vos dicitis, confirmative respondit; et adeo sic fuit pronuntiatio eius, ut perseveraverint in eo quod pronuntiatio sapiebat.

42. [1] Perductum enim illum ad Pilatum onerare coeperunt quod se regem diceret Christum, sine dubio dei filium, sessurum ad dei dexteram. Ceterum alio eum titulo gravassent, incerti an filium dei se dixisset, nisi, Vos dicitis, sic pronuntiasset, hoc se esse quod dicerent. Pilato quoque interroganti, Tu es Christus? proinde, Tu dicis, ne metu potestatis videretur amplius respondisse. [2] Constitutus est igitur dominus in iudicio; et statuit in iudicio populum suum. Ipse dominus in iudicium venit cum presbyteris et archontibus populi, secundum Esaiam. Atque exinde omne scriptum passionis suae implevit. Tumultuatae sunt ibidem nationes, et populi meditati sunt inania: astiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius. Nationes, Romani qui cum Pilato fuerant; populi, tribus Israelis; reges, in Herode; archontes, in summis sacerdotibus. [3] Nam et Herodi velut munus a Pilato missus Osee vocibus fidem reddidit: de Christo enim prophetaverat, Et vincitum eum ducent

41. ⁵ senserunt *Urs.*: senserint *MR*   ⁶ aequ *Urs.*: atque *MR*

---

41. ^aDan. 7:13   ^bPs. 110:1   42. ^a Isa. 3: 14   ^bPs. 2: 1 sq.

---

xenium regi. Delectatus est denique Herodes viso Iesu, nec vocem ullam ab eo audivit. Tanquam agnus enim coram tondente, sic non aperuit os suum, quia dominus dederat illi linguam disciplinae, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem, illam scilicet linguam quam in psalmo adglutinatam gutturi suo tunc probabat non loquendo. [4] Et Barrabas quidem nocentissimus vita ut bonus donatur, Christus vero iustissimus ut homicida morti expostulatur. Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane eius a militibus divisum, partim sorte concessum,¹ Marcion abstulit, respiciens psalmi prophetiam: Dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum meum sortem miserunt. Aufer igitur et crucem² ipsam. Idem enim³ psalmus de eo non tacet: Foderunt manus meas et

pedes meos. Totoncus in illo exitus legitur. Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me: omnes qui spectabant me, naso irridebant me: locuti sunt labiis, et capita moverunt: Speravit in deum, liberet eum. Quo iam testimonium vestimentorum? Habe falsi tui praedam; totus psalmus vestimenta sunt Christi. [5] Ecce autem et elementa concurtiuntur. Dominus enim patiebatur ipsorum. Ceterum adversario laeso caelum luminibus floruisse, magis sol radiis insultasset, magis dies stetisset, libenter spectans pendentem in patibulo Christum Marcionis. Haec argumenta⁴ quoque mihi competitent, et si non fuissent prae-dicata. Caelum, inquit Esaias, vestiam tenebris. Hic erit dies de quo et Amos: Et erit illa die, dicit dominus, occidet sol meridie (habes et horae sextae significationem), et contenebrabit⁵ super terram. Scissum est et templi velum, angeli eruptione, dereliquentis filiam Sionis tanquam in vinea speculam et in cucumerario casulum. [6] O quantum perseveravit etiam tricesimo psalmo Christum ipsum reddere! Vociferatur ad patrem,⁶ ut et moriens ultima voce prophetas adimpleret. Hoc dicto expiravit. Quis? spiritus

42. ¹ divisum partim, partim sorte concessum voluit Lat.   ² crucem R³: tamen MR¹ ³enim MR: tamen Pam. Oeh.   ⁴ argumenta R edd.: argumentata M   ⁵ contenebrabit Pam.: contenebravit MR   ⁶ In manus tuas commendo spiritum meum post ad patrem desiderat Kroy.

---

42. ^c Hos. 10: 6   ^d Isa. 53:7   ^e cf. Isa. 50: 4   ^f cf. Ps. 137: 6
  ^g Ps. 22: 18   ^h Ps. 22: 16   ⁱ Ps. 22: 16, 7 sq.   ^j Isa. 50: 3   ^k Amos
  8:9   ^l cf. Isa. 1: 8   ^m cf. Ps. 31: 5

---

semetipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semetipsum expirare non potuit. Alius est qui expirat, alius qui expiratur. Si spiritus expiratur, ab alio expiretur necesse est. Quodsi solus spiritus fuissest, discessisse potius diceretur quam expirasse. Quis igitur expirat spiritum nisi caro, quae et spirat quando illum habet, et ita eum cum amittit expirat? [7] Denique si caro non fuit, sed phantasma carnis, phantasma autem spiritus fuit, spiritus autem semetipsum expiravit et expirando discessit, sine dubio phantasma discessit cum spiritus, qui erat phantasma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu. Nihil ergo remansit in ligno, nihil peperit etiam post expirationem, nihil de Pilato postulatum, nihil de patibulo detractum, nihil sindone involutum, nihil sepulcro novo conditum. Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. [8] Superest impudentiae haereticæ dicere phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed si et Ioseph corpus fuisse noverat quod tota pietate tractavit,⁷ ille Ioseph qui non consenserat in scelere Iudeis, Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestum⁸ non sedit.

43. [1] Oportuerat etiam sepultorem domini prophetari ac iam tunc
merito benedici, si nec mulierum illarum officium praeterit pro-
phetia quae ante lucem convenerunt ad sepulcrum cum odorum
paratura. De hoc enim per Osee, Ut quaerant, inquit, faciem
meam, ante lucem vigilabunt ad me dicentes, Eamus et converta-
mur ad dominum, quia ipse eripuit¹ et curabit nos, percussit et
miserebitur nostri, sanabit nos post biduum, in die tertia resur-
gemus. [2] Quis enim haec non credat in recognitatu mulierum illarum
volutata inter dolorem praesentis destitutio[n]is, qua percussae sibi
videbant a domino, et spem resurrectionis ipsius, qua resti-
tui rite² arbitrantur? Corpore autem non invento sublata erat

42. ⁷ Kroy. aliquatenus secutus ita pungebam ⁸ pestium MR: pestilentiae
ex cod. Vat. Oeh.

43. ¹ eripuit dixit codd. nonnulli: dixit secl. R ² restitu rite MR: restitu-
tum iri Eng.: fortasse restitui vitae [cf. LXX Osee 6. 1 a0nastho&meqa kai\ zhso&meqa]

---

42. ^a Ps. 1:1   43. ^a Hos. 5: 15-6: 2

504

TERTULLIAN

IV. 43

sepulta eius de medio, secundum Esaiam. Sed et duo ibidem
angeli apparuerunt. Tot fere laterensibus uti solebat in duobus
testibus consistens dei sermo. Revertentes quoque a sepulcro muli-
eres, et ab illa angelorum visione, prospiciebat Esaias: Mulieres,
inquit, venientes³ a visione, venite, ad renuntiadam scilicet do-
mini resurrectionem. [3] Bene autem quod incredulitas discipulorum
perseverabat, ut in finem usque defensio nostra consideret Chri-
stum Iesum non alium se discipulis edidisse quam prophetarum.
Nam cum duo ex illis iter agerent et dominus eis adhaesisset, non
comparens quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei
gestae, Nos autem putabamus, inquiunt, ipsum esse redemptorem
Israelis, utique suum Christum, id est creatoris. [4] Adeo nec alium
se ediderat illis. Ceterum non existimarent eum creatoris, et cum
creatoris existimaretur, non sustinuisse hanc de se existimatio-
nem, si non is esset qui existimatur. Aut ipse erit auctor erroris et
praevaricator veritatis, adversus dei optimi titulum. Sed nec post
resurrectionem alium se eis ostendit quam quem existimatum
sibi dixerant. Plane invectus est in illos: O insensati et tardi corde
in non credendo omnibus quae locutus est ad vos. Quae locutus
non alterius se dei esse probat, sed eiusdem dei.⁴ [5] Nam eadem et
angeli ad mulieres: Rememoramini quae locutus sit vobis in Gali-
laea, dicens quod oportet tradi filium hominis et crucifigi⁵ et
tertia die resurgere. Et quare oportebat, nisi quia ita a deo crea-
tore scriptum? Igitur increpavit illos ut de sola passione scanda-
lizatos, et ut dubios de fide resurrectionis annuntiatae sibi a
feminis, per quae non crediderant ipsum fuisse quem existima-
rant. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se
confirmabat quem existimaverant, creatoris scilicet Christum,
redemptorem Israelis. [6] De corporis autem veritate quid potest
clarior? cum haesitantibus eis ne phantasma esset, immo phan-
tasma credentibus, Quid turbati estis? inquit, et quid cogitationes

43. ³ venite venientes *MR*: venite (*hac priore vice*) *secl. Pam.*   ⁴ Quae locutus non alterius se dei esse probat sed eiusdem dei *R³*: quaenam locutus? alterius se dei esse probat et manus de deo *MR¹*   ⁵ crucifigi *R³*: tamen figi *MR¹*

---

43. ^b Isa. 57: 2 LXX   ^c Isa. 27: 11 LXX

506

TERTULLIAN

IV. 43

subeunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum, quoniam spiritus ossa non habet, sicut me videtis habere. [7] Et Marcion quaedam contraria sibi illa, credo industria, eradere de evangelio suo noluit, ut ex his quae eradere potuit nec erasit, illa quae erasit aut negetur erasisse aut merito erasisse dicatur. Nec parcit nisi eis quae non minus aliter interpretando quam delendo subvertit. Vult itaque sic dictum quasi, Spiritus ossa non habet sicut me videtis habentem, ad spiritum referatur, sicut me videtis habentem, id est non habentem ossa sicut et spiritus. Et quae ratio tortuositatis istius, cum simpliciter pronuntiare potuisse, Quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem? [8] Cur autem inspectui eorum manus et pedes suos offert, quae membra ex ossibus constant, si ossa non habebat? Cur adicit, Et scitote quia ego sum, quem scilicet corporeum retro noverant? Aut si phantasma erat usquequaque, cur illos phantasma credentes increpabat? Atquin adhuc eis non creditibus propterea cibum desideravit, ut se ostenderet etiam dentes habere. [9] Implevimus, ut opinor, sponzionem. Exhibuimus Iesum Christum prophetarum doctrinis, sententiis, affectibus, sensibus, virtutibus, passionibus, etiam resurrectione, non alium quam creatoris; siquidem et apostolos mittens ad praedicandum universis nationibus, in omnem terram exire sonum eorum et in terminos terrae voces eorum, psalmum adimplendo praecepit. Misereor tui, Marcion, frustra laborasti. Christus enim Jesus in evangelio tuo meus est.

43. ^d cf. Matt. 28: 19   ^e cf. Ps. 19: 4

LIBER QUINTUS

1. [1] Nihil sine origine nisi deus solus. Quae quantum praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habetas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, cum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus apostoli quoque originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam nisi nihil temere credendum, temere porro credi quodcunque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus quem in albo apostolorum apud evangelium non deprehendo. [2] Denique audiens postea eum a domino allectum, iam in caelis quiescente, quasi improvidentiam existimo si non ante scivit illum sibi necessarium Christus, sed iam ordinato officio apostolatus et in sua opera dimisso, ex incursu, non ex prospectu, adiciendum existimavit, necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas in acatos tuas recepisti, si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in dei rebus, edas velim nobis, quo symbolo suscepis apostolum Paulum, quis illum tituli charactere percusserit, quis transmiserit tibi, quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere, ne illius probetur qui omnia apostolatus eius instrumenta protulerit. [3] Ipse se, inquit, apostolum est professus, et quidem non ab hominibus nec per hominem, sed per Iesum Christum. Plane profiteri potest semetipsum quis, verum

1. ^a cf. Gal. 1: 1

510

TERTULLIAN

V. 1

professio eius alterius auctoritate conficitur. Alius scribit, alias subscrimit, alias obsignat, alias actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Praeter haec utique legisti multos venturos qui dicant, Ego sum Christus. [4] Si est qui se Christum mentiatur, quanto magis qui se apostolum praedicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut iam hinc et fidem tuam obtundam, qui unde eam probes non habes, et impudentiam suffundam, qui vindicas, et unde possis vindicare non recipis. Sit Christus, sit apostolus, ut alterius, dum non probantur nisi de instrumento creatoris. [5] Nam mihi Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones Iacob cum ad Beniamin direxisset, Beniamin, inquit, lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam. Ex tribu enim Beniamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem ad matutinum comedentem, id est prima aetate vastaturum pecora domini ut persecutorem ecclesiarum, dehinc ad vesperam escam daturum, id est devergente iam aetate oves Christi educaturum ut doctorem nationum. [6] Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc paenitentia et satisfactio, bona

pro malis recipientis, non aliud portendebat quam Paulum in Saule secundum tribus et Iesum in David secundum virginis censem. Haec figurarum sacramenta si tibi displicant, certe Acta Apostolorum hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt, a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus neque per hominem; inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione eius expello, nec timeo dicentem, Tu ergo negas apostolum Paulum? Non blasphemо quem tueor. Nego, ut te probare compellam. [7] Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe quae eam faciunt. Si ad tuam provocas, ede quae eam praestruunt. Aut proba esse quae credis; aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es adversus eum credens a quo solo probatur esse quod credis? [8] Habe nunc et

1. ^b Luke 21: 8   ^c Gen. 49: 27   ^d cf. 1 Sam. 18 sqq.

apostolum de meo sicut et Christum, tam meum apostolum quam et Christum. Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus praescriptionis, oportere scilicet et apostolum qui creatorisnegetur, immo et adversus creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum creatorem, et in primis tanta constantia alium deum dicere quanta a lege creatoris abruptit. Neque enim verisimile est ut avertens a Iudaismo non pariter ostenderet in cuius dei fidem averteret, quia nemo transire posset a creatore nesciens ad quem transeundum sibi esset. [9] Sive enim Christus iam alium deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio, vel ne non eius dei apostolus haberetur quem Christus revelaverat, et quia non licebat abscondi ab apostolo qui iam revelatus fuisset a Christo: sive nihil tale de deo Christus revelaverat, tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui iam non posset ab alio, non credendus sine dubio si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco praestrximus, ut iam hinc profiteamur nos proinde probaturos nullum alium deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus nec a Christo, ex ipsius¹ utique epistulis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero forma iam haeretici evangelii praeiudicasse debet.

2. DE EPISTULA AD GALATAS. [1] Principalem adversus Iudaismum epistulam nos quoque confitemur quae Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de creatoris venientem dispositione, sicut saepe iam in isto ordine tractavimus de praedicata novatione a prophetis dei nostri. Quodsi creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet oritur, Christus vero tempus distinx² it decess³ ionis⁴ istius (lex et prophetae usque ad Ioannem), terminum in Ioanne statuens

1. ¹ ipsius *Oeh.*: ipsis *MR edd.*

2. ¹ distinx² it decess³ ionis⁴ *Kroy.*: distinctionis *libri et edd.*

---

2. ^a Luke 16: 16

inter utrumque ordinem desinentium exinde veterum et incipientium novorum, necessarie et apostolus in Christo post Ioannem revelato vetera infirmat nova vero confirmat, atque ita non alterius dei fidem curat quam creatoris, apud quem et vetera decessura praedicabantur. [2] Igitur et legis destructio et evangelii aedificatio pro me faciunt in ista quoque epistula ad eam Galatarum praesumptionem pertinentes qua praesumebant Christum, ut puta creatoris, salva creatoris lege credendum, quod adhuc incredibile videretur legem a suo auctore deponi. Porro si omnino alium deum ab apostolo audissent, ultiro utique scissent abscedendum sibi esse a lege eius dei quem reliquissent alium secuti. Quis enim expectaret diutius discere quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum deum receperisset? [3] Immo quia eadem quidem divinitas praedicabatur in evangelio quae semper nota fuerat in lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quaestioni status, an lex creatoris ab evangelio deberet excludi in Christo creatoris. Denique aufer hunc statum, et vacat quaestio. Vacante autem quaestione ultiro omnibus agnoscentibus discedendum sibi esse ab ordine creatoris per fidem dei alterius nulla apostolo materia competit id tam presse docendi quod ultiro fides ipsa dictasset. [4] Igitur tota intentio epistulae istius nihil aliud docet quam legis discessionem venientem de creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi dei exserit mentionem, quod nusquam magis fecisset quam in ista materia, ut rationem scilicet ablegandae legis unica hac et sufficientissima definitione proponeret novae divinitatis, apparebat quomodo scribat, Miror vos tam cito transferri ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud evangelium, ex conversatione aliud, non ex religione, ex disciplina, non ex divinitate: quoniam quidem evangelium Christi a lege evocare deberet ad gratiam, non a creatore ad alium deum. [5] Nemo enim illos moverat a creatore, ut viderentur sic ad aliud

evangelium transferri quasi dum² ad creatorem transferuntur. Nam et adiens quod aliud evangelium omnino non esset, creatoris confirmat id quod esse defendit. Si³ enim et creator evangelium repromittit, dicens per Esaiam, Ascende in montem excelsum, qui evangelizas Sioni, extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas Hierusalem; item ad apostolorum personam, Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, utique et nationibus evangelizantium, quoniam et, In nomine eius, inquit, nationes sperabunt, Christi scilicet, cui ait, Posui te in lumen nationum; est autem evangelium etiam dei novi, quod vis tunc ab apostolo defensum; iam ergo duo sunt evangelia apud duos deos, et mentitus erit apostolus dicens quod aliud omnino non est, cum sit et aliud, cum sic suum evangelium defendere potuisset, ut potius demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse, ut fugias hinc, Et ideo, dices, subtexuit, Licet angelus de caelo aliter evangelizaverit, anathema sit, quia et creatorem sciebat evangelizaturum. [6] Rursus ergo te implicas.

Hoc est enim quo adstringeris. Duo enim evangelia confirmare non est eius qui aliud iam negarit. Tamen lucet sensus eius qui suam praemisit personam: Sed et si nos aut angelus de caelo aliter evangelizaverit. Verbi enim gratia dictum est. Ceterum si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus. Ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non esset credendum, quando nec angelo nec apostolo, non angelum⁴ ad evangelium referret creatoris. [7] Exinde decurrens ordinem conversionis sua de persecutore in apostolum scripturam Apostolicorum confirmat, apud quam ipsa etiam epistulae istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam qui dicerent circumcidere oportere et observandam esse Moysi legem, tunc apostolos de ista quaestione consultos ex auctoritate spiritus renuntiasse non esse imponenda onera

2. ² quasi dum libri et edd.: quaero an legendum quasi iterum ³ Si secundum librorum testimonia restitui: eorum exinde quae proxime sequuntur interpolationem in melius refomare potui: sed Oeh. ⁴ non <quo> angelum Kroy. (forsan recte)

---

2. ^b Isa. 40:9 ^c Isa. 52:7 ^d Isa. 42:4 ^e Isa. 42:6 ^f cf. Acts 15: 5 sqq.

518

TERTULLIAN

V. 2

hominibus quae patres ipsi non potuissent sustinere. Quodsi et ex hoc congruunt Paulo Apostolorum Acta, cur ea respuatis iam apparent, ut deum scilicet non alium praedicantia quam creatorem, nec Christum alterius quam creatoris, quando nec promissio spiritus sancti aliunde probetur exhibita quam de instrumento Actorum. Quae utique verisimile non est ex parte quidem apostolo convenire, cum ordinem eius secundum ipsius testimonium ostendunt, ex parte vero dissidere, cum divinitatem in Christo creatoris annuntiant, ut praedicationem quidem apostolorum non sit secutus Paulus, qui formam ab eis dedocendae legis accepit.

3. [1] Denique ad patrocinium Petri ceterorumque apostolorum ascendisse Hierosolymam post annos quatuordecim scribit, ut conferret cum illis de evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurisset aut curreret, si quid scilicet citra formam illorum evangelizaret. Adeo ab illis probari et constabiliri desiderarat, quos, si quando, vultis Iudaismi magis ad fines subintellegi. [2] Cum vero nec Titum dicit circumcisum, iam incipit ostendere solam circumcisionis quaestionem ex defensione adhuc legis concussam ab eis quos propterea falsos et superinductios fratres appellat, non aliud statuere pergentes quam perseverantiam legis, ex fide sine dubio integra creatoris, atque ita pervertentes evangelium, non interpolatione scripturae qua Christum creatoris effingerent, sed retentione veteris disciplinae ne legem creatoris excluderent. [3] Ergo propter falsos, inquit, superinductios fratres, qui subintrans ad speculandam libertatem nostram quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subjectioni. Intendamus enim et sensui ipsi et causae eius, et ap-

parebit vitiatio scripturae. Cum praemittit, Sed nec Titus, qui
mecum erat, cum esset Graecus, coactus est circumcidere, dehinc

---

520

TERTULLIAN

V. 3

subiungit, Propter superinductios falsos fratres, et reliqua, contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit quod nec fecisset nec ostendisset si illud propter quod fecit non accidisset. [4] Denique dicas velim, si non subintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subiectioni? Non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt propter quos cederetur.¹ Hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensae competit, ipso quoque apostolo ne in vacuum cucurisset aut curreret suspecto. [5] Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem Christianam, ne ante eam in servitutem abducerent Iudaismi quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisse, quam dexteras ei darent antecessores, quam ex censu eorum in nationes praedicandi munus subiret. Necessario igitur cessit ad tempus, et sic ei ratio constat Timotheum circumcidendi et rasos introducendi in templum, quae in Actis edicuntur, adeo vera, ut apostolo consonent profitenti factum se Iudeis Iudeum ut Iudeos lucrifaceret, et sub lege agentem propter eos qui sub lege agerent, sic et propter superinductos illos, et omnibus novissime omnia factum ut omnes lucraretur. [6] Si haec quoque intellegi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitat, eius dei et Christi praedicatorem Paulum cuius legem quamvis excludens, interim tamen pro temporibus admiserat, statim amoliendam si novum deum protulisset. Bene igitur quod et dexteras Paulo dederunt Petrus et Iacobus et Ioannes, et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcisionem, tantum ut meminissent egenorum, et hoc secundum legem creatoris, pauperes et egenos foventis, sicut in evangelii vestri retractatu probatum est. [7] Adeo constat de lege sola fuisse quaestionem, dum ostenditur quid ex lege custodiri convenerit. Sed reprehendit

3. ¹ cederetur libri et edd.: crederetur Oeh. (falso)

---

3. ^a cf. Acts 16: 2 sq.   ^b cf. Acts 21: 23 sqq.   ^c cf. 1 Cor. 9: 20

522

TERTULLIAN

V. 3

Petrum non recto pede incidentem ad evangelii veritatem. Plane reprehendit, non ob aliud tamen quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, timens eos qui erant ex circumcisione, non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore causa conversationis ambiguae Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitae volunt credi? [8] De cetero pergit apostolus, negans ex operibus legis iustificari hominem, sed ex fide. Eiusdem tamen dei cuius et lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ipsius divinitatis ultro discrevisset, si fuisset. Merito non re-

aedificabat quae destruxit. Destruí autem lex habuit ex quo vox Ioannis clamavit in eremo: Parate vias domini, ut fierent rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et aspera in rectitudinem et in campos, id est legis difficultates in evangelii facilitates. Meminerat iam et psalmi esse tempus: Disrumpamus a nobis vincula eorum, et abiciamus a nobis iugum ipsorum; ex quo tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania, astiterunt reges terrae et magistratus congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius; ut iam ex fidei libertate iustificetur homo, non ex legis servitute, quia iustus ex fide vivit. [9] Quod si prophetae Abacuc praenuntiavit, habes et apostolum prophetas confirmantem, sicut et Christus. Eius ergo dei erit fides in qua vivet iustus, cuius et lex in qua non iustificatur operarius. Proinde si in lege maledictio est, in fide vero benedictio, utrumque habes propositum apud creatorem: Ecce posui, inquit, ante te maledictionem et benedictionem. Non potes distantiam vindicare, quae etsi rerum est, non ideo auctorum, quae ab uno auctore proponitur. Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio ipso apostolo edocente, manifestum est quam nobiscum

3. ^dLuke 3:4 sqq.   ^ePs. 2: 3, cf. 1, 2   ^fHab. 2:4   ^gDeut. 11:26

524

TERTULLIAN

V. 3

faciat, id est secundum fidem creatoris. [10] Neque enim quia creator pronuntiavit, Maledictus omnis in ligno suspensus, ideo videbitur alterius dei esse Christus et idcirco a creatore iam tunc in lege maledictus. Et quomodo praemaledixisset eum creator quem ignorat? Cur autem non magis competit creatori filium suum dedisse maledictioni sua quam illi deo tuo subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alieno? Denique si atrox videtur hoc in creatore circa filium, proinde tuo in deo; si vero rationale et in tuo, proinde et in meo, et magis in meo. [11] Facilius enim credetur eius esse per maledictionem Christi benedictionem prospexit homini qui et maledictionem aliquando et benedictionem proposuerit ante hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te professus. Accepimus³ igitur benedictionem spiritalem per fidem, inquit, ex qua scilicet vivit iustus, secundum creatorem. Hoc est ergo quod dico, eius dei fidem esse cuius est forma gratiae fidei. Sed et cum adicit: Omnes enim filii estis fidei, ostenditur quid supra haeretica industria eraserit, mentionem scilicet Abrahae, qua nos apostolus filios Abrahae per fidem affirmat, secundum quam mentionem hic quoque filios fidei notavit. Ceterum quomodo filii fidei? et cuius fidei, si non Abrahae? [12] Si enim Abraham deo creditit, et deputatum est iustitiae, atque exinde pater multarum nationum meruit nuncupari, nos autem credendo deo magis proinde iustificamur, sicut Abraham, et vitam proinde consequimur, sicut iustus ex fide vivit: sic fit ut et supra filios nos Abrahae pronuntiarit, qua patris fidei, et hic filios fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat repromissus. Ipsum quod fidem a circumcisione revocabat, nonne Abrahae filios constituere quaerebat, qui in carnis integritate crediderat? Denique alterius dei fides ad formam dei alterius non potest admitti, ut credentes

3. ² ignoraret Eng. (sed vix opus erat)   ³ Accepimus R edd.: accipimus M

---

3. ^h Deut. 21: 23

526

TERTULLIAN

V. 3

iustitiae deputet, ut iustos vivere faciat, ut nationes filios fidei dicat. Totum hoc eius est apud quem ante iam notum est.

4. [1] Sub eadem Abrahae mentione, dum ipso sensu revincatur,¹ Adhuc, inquit, secundum hominem dico: dum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus positi, ad deserviendum eis. Atquin non est hoc humanitus dictum. Non enim exemplum est, sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod sunt nationes, non elementis subiectus est mundi, quae pro deo suspicit? Illud autem fuit, quod cum Secundum hominem dixisset, tamen testamentum hominis² nemo spernit aut superordinat. [2] Exemplo enim humani testamenti permanentis divinum tuebatur. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius: non dixit seminibus, quasi pluribus, sed semini, tanquam uni, quod Christus est. Erubescat spongia Marcionis! Nisi quod ex abundanti retracto quae abstulit, cum validius sit illum ex his revinci quae servavit. Cum autem evenit impleri tempus, misit deus filium suum, utique is qui etiam ipsorum temporum deus est quibus saeculum constat, qui signa quoque temporum ordinavit, soles et lunas et sidera et stellas, qui filii denique sui revelationem in extremitatem temporum et disposuit et praedicavit: In novissimis diebus erit manifestus mons domini, et, In novissimis diebus effundam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Ioelem. Ipsius erat sustinuisse tempus impleri cuius erat etiam finis temporis, sicut initium. [3] Ceterum deus ille otiosus, nec operationis nec praedicationis ullius, atque ita nec temporis alicuius, quid omnino egit quod efficeret tempus impleri et iam implendum sustineri? Si nihil, satis vanum est ut creatoris tempora sustinuerit serviens creatori. Cui autem rei misit filium suum? Ut eos qui sub lege erant redimeret, hoc est ut efficeret tortuosa in viam rectam et aspera in vias lenes,³ secundum Esaiam, ut vetera transirent et nova orirentur, lex nova ex

4. ¹ Sub eadem . . . revincatur a Pamelio ad finem cap. 3 relicta, ad initium cap. 4 transferenda vidit Kroy.   ² quaero an scribendum tamen testamentum inquit hominis   ³ lenes MR: laeves Iun. (forsan recte)

---

4. ^a Isa. 2: 2   ^b Joel 2:28   ^c cf. Isa. 40: 4   ^d cf. Isa. 2:3

528

TERTULLIAN

V. 4

Sion et sermo domini ex Hierusalem, et ut adoptionem filiorum acciperemus, utique nationes, quae filii non eramus. [4] Et ipse enim lux erit nationum, et in nomine eius nationes sperabunt. Itaque

ut certum esset nos filios dei esse, misit spiritum suum in corda nostra, clamantem: Abba, pater. In novissimis enim, inquit, diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem. Cuius gratia, nisi cuius et promissio gratiae? [5] Quis pater, nisi qui et factor? Post has itaque divitias non erat revertendum ad infirma et mendica elementa. Elementa autem apud Romanos quoque etiam primae litterae solent dici. Non ergo per mundialium elementorum derogationem a deo eoram avertere cupiebat, etsi dicendo supra, Si ergo his qui non natura sunt dei servitis, physicae, id est naturalis, superstitionis elementa pro deo habentis suggillabat errorem, nec sic tamen elementorum deum taxans. Sed quae velit intellegi elementa, primas scilicet litteras legis, ipse declarat. [6] Dies observatis et menses et tempora et annos, et sabbata ut opinor et coenas puras et ieiunia et dies magnos. Cessare enim ab his quoque, sicut et circumcisione, oportebat ex decretis creatoris, qui et per Esaiam, Neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo, ieiunium et ferias et ceremonias vestras odit anima mea; et per Amos, Odi, reieci ceremonias vestras, et non odorabor⁴ in frequentiis vestris; item per Osee, Avertam universas iocunditates eius et ceremonias eius et sabbata et neomenias eius et omnes frequentias eius. [7] Quae ipse constituerat, inquis, erasit? Magis quam aliis; aut si aliis, ergo ille adiuvit sententiam creatoris, auferens quae et ille damnaverat. Sed non huius loci quaestio cur leges suas creator infregerit. Sufficit quod infracturum probavimus, ut confirmetur nihil apostolum adversus creatorem determinasse, cum et ipsa amolitio legis a creatore sit. [8] Sed ut furibus solet aliquid excidere de praeda in indicium, ita credo et Marcionem novissimam Abrahae mentionem dereliquisse, nulla magis

4. ⁴ odorabor *Pam.* : adorabor *MR*

---

4. ^ecf. Isa. 42: 4, 6   ^fJoel 2:28   ^g Isa. 1:13 sq.   ^h Amos 5:21   ⁱ Hos. 2:11

---

auferenda,⁵ etsi ex parte convertit. Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla et alium ex libera, sed qui ex ancilla carnaliter natus est, qui vero ex libera per repromissionem: quae sunt allegorica, id est aliud portendentia: haec sunt enim duo testamento, sive duae ostensiones, sicut invenimus interpretatum, unum a monte Sina in synagogam Iudeorum secundum legem generans in servitutem, aliud super omnem principatum generans, vim, dominationem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc aeo sed et in futuro, quae est mater nostra, in quam repromisimus sanctam ecclesiam; ideoque adicit, Propter quod, fratres, non sumus ancillae filii sed liberae, utique manifestavit et Christianismi generositatem in filio Abrahae ex libera nato allegoriae habere sacramentum, sicut et Iudaismi servitutem legalem in filio ancillae, atque ita eius dei esse utramque dispositionem apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem. [9] Ipsum quod ait, Qua libertate Christus nos manumisit, nonne eum constituit manumissorem qui fuit dominus? Alienos enim

servos nec Galba manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur praestabitur libertas apud quem fuit servitus legis. Et merito. Non decebat manumissos rursus iugo servitutis, id est legis, adstringi, iam psalmo adimplete: Disrumpamus vincula eorum et abiciamus a nobis iugum ipsorum, postquam archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius. [10] De servitute igitur exemptos ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcisionem, ex praedicationis scilicet propheticæ auctoritate, memor dictum per Hieremiam, Et circumcidimini praeputia cordis vestri; quia et Moyses, Circumcidetis duricordiam vestram, id est non carnem. Denique si circumcisionem ab

4. ⁵ nulla magis auferenda Eng.: nullam magis auferendam *libri et edd.*

---

4. ^j cf. Eph. 1: 21   ^k Ps. 2: 1 sqq.   ^l Jer. 4: 4   ^m Deut. 10: 16

532

TERTULLIAN

V. 4

alio deo veniens excludebat, cur etiam praeputiationem negat quicquam valere in Christo, sicut et circumcisionem? [11] Praeferre enim debebat aemulam eius quam expugnabat, si ab aemulo circumcisionis deo esset. Porro quia et circumcisione et praeputiatione uni deo deputabantur, ideo utraque in Christo vacabat propter fidei praelationem, illius fidei de qua erat scriptum: Et in nomine eius nationes credent, illius fidei quam dicendo per dilectionem perfici sic quoque creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit quae in deum, et hoc creatoris est, Diliges deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis ; sive quae in proximum, Et proximum tuum tanquam te, creatoris est. [12] Qui autem turbat vos, iudicium feret. A quo deo? Ab optimo? Sed ille non iudicat. A creatore? Sed nec ille damnabit assertorem circumcisionis. Quodsi non erit alius qui iudicet nisi creator, iam ergo non damnabit legis defensores nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc si et confirmat illam ex parte qua debet? Tota enim, inquit, lex in vobis⁶ adimpleta est: Diliges proximum tuum tanquam te. [13] Aut si sic vult intellegi, Adimpleta est, quasi iam non adimplenda, ergo non vult ut diligam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit. Sed perseverandum erit senaper in isto praecepto. Ergo lex creatoris etiam ab adversario probata est, nec dispendium sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum iam praeceptum. Sed nec hoc alii magis competit quam auctori. Atque adeo cum dicit, Onera vestra invicem sustinete et sic adimplebitis legem Christi, si hoc non potest fieri nisi quis diligit proximum sibi tanquam se, appareat, Diliges proximum tibi tanquam te, per quod auditur, Invicem onera vestra portate, Christi esse legem, quae sit creatoris, atque ita Christum creatoris esse, dum Christi est lex creatoris. [14] Erratis, deus non deridetur. Atquin derideri potest deus Marcionis, qui nec irasci novit nec ulcisci. Quod enim severit homo, hoc et metet. Ergo retributionis et iudicii deus

4. ⁶ in vobis pro in uno verbo Marcion videtur posuisse

intentat. Bonum autem facientes non fatigemur, et Dum habemus tempus, operemur bonum. Nega creatorem bonum facere praecipisse, et diversa doctrina sit diversae divinitatis. Porro si retributionem praedicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitae. [15] Tempore autem suo metemus, quia et Ecclesiasticus, Tempus inquit erit omni rei. Sed et mihi, famulo creatoris, mundus crucifixus est, non tamen deus mundi, et ego mundo, non tamen deo mundi. Mundum enim quantum ad conversationem eius posuit, cui renuntiando mutuo transfigimur et invicem morimur. Persecutores vocat Christi. Cum vero adicit stigmata Christi in corpore suo gestare se (utique corporalia competit), iam non putativam, sed veram et solidam carnem professus est Christi, cuius stigmata corporalia ostendit.

5. DE EPISTULA AD CORINTHIOS PRIMA. [1] Praestructio superioris epistulae ita duxit, ut de titulo eius non retractaverim, certus et alibi retractari eum posse, communem scilicet et eundem in epistulis omnibus. Quod non utique salutem praescribit eis quibus scribit, sed gratiam et pacem, non dico. Quid illi cum Iudaico adhuc more, destructori Iudaismi? Nam et hodie Iudei in pacis nomine appellant, et retro in scripturis sic salutabant. Sed intellego illum defendisse officio suo praedicationem creatoris: Quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem. [2] Evangelizator enim bonorum, id est gratiae dei, pacem quam¹ praferendam sciebat. Haec cum a deo patre nostro et domino Iesu annuntians communibus nominibus utatur, competentibus nostro quoque sacramento, non puto dispici posse quis deus pater et dominus Iesus praedicetur, nisi ex accendentibus cui magis competant. [3] Primo quidem patrem dominum praescribo non alium agnoscendum quam et hominis et universitatis creatorem et

5. ¹ pacem quam MR¹: paci eam R¹ (quam scripturam potiorem fortasse duces)

institutorem: porro patri etiam domini nomen accedere ob potestatem, quod et filius per patrem capiat: dehinc gratiam et pacem non solum eius esse a quo praedicabantur, sed eius qui fuerit offensus. Nec gratia enim fit nisi offensae, nec pax nisi belli. [4] Et populus autem per disciplinae transgressionem et omne hominum genus per naturae dissimulationem et deliquerat et rebellaverat adversus creatorem. Deus autem Marcionis, et quia ignotus, non potuit offendti, et quia nescit irasci. Quae ergo gratia a non offenso? quae pax a non rebellato? [5] Ait crucem Christi stultitiam esse

peritatis, virtutem autem et sapientiam dei salutem consecuturis; et ut ostenderet unde hoc eveniret, adicit: Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam. Si haec creatoris sunt, et quae ad causam crucis pertinent stultitiae deputat, ergo et crux et per crucem Christus ad creatorem pertinebit, a quo praedicatum est quod ad crucem pertinet.

[6] Aut si creator, qua aemulus, idcirco sapientiam abstulit ut crux Christi scilicet adversarii stultitia deputetur, ecquomodo potest aliquid ad crucem Christi non sui creator pronuntiasse, quem ignorabat cum praedicabat? Sed et cur apud dominum optimum et profusae misericordiae alii salutem referunt, credentes crucem virtutem et sapientiam dei esse, alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non creatoris est aliquam et populi et humani generis offensam detimento sapientiae atque prudentiae multasse? [7] Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit, Nonne infatavit deus sapientiam mundi? cumque et hic adicit quare: Quoniam in dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam dominum, boni duxit deus per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi haeretici hic vel maxime mundum per dominum mundi interpretantur, nos autem hominem qui sit in mundo intellegimus, ex

5. ^b Isa. 29: 14

538

TERTULLIAN

V. 5

forma simplici loquelae humanae, qua plerumque id quod continet ponimus pro eo quod continetur. Circus clamavit, et forum locutum est, et basilica fremuit, id est qui in his locis rem egerunt. Igitur quia homo, non deus, mundi in sapientia non cognovit deum, quem cognoscere debuerat, et Iudeus in sapientia scripturarum et omnis gens in sapientia operum, ideo deus idem qui in sapientia sua non erat agnitus statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis praedicationem. [8] Quoniam Iudei signa desiderant, qui iam de deo certi esse debuerant, et Graeci sapientiam quaerunt, qui suam scilicet, non dei, sapientiam sistunt. Ceterum si novus deus praedicaretur, quid deliquerant Iudei signa desiderantes quibus crederent, aut Graeci sapientiam sectantes cui magis crederent? Ita et remuneratio ipsa in Iudeos et Graecos et zeloten deum confirmat et iudicem, qui ex retributione aemula et iudice infatuaverit sapientiam mundi. Quodsi eius sunt et causae cuius adhibentur scripturae, ergo de creatore tractans apostolus non intellecto creatorem utique docet intellegendum.²

[9] Etiam quod scandalum Iudeis praedicit Christum, prophetiam super illo consignat creatoris, dicentis per Esaiam, Ecce posui in Sion lapidem offensionis et petram scandali. Petra autem fuit Christus: etiam Marcion servat. Quid est autem stultum dei sapientius hominibus, nisi crux et mors Christi?³ Quid infirmum dei fortius homine, nisi nativitas et caro dei? Ceterum si nec natus ex virgine Christus nec carne constructus ac per hoc neque crucem neque mortem vere perpessus est, nihil in illo fuit stultum et infirmum; nec iam stulta mundi elegit deus ut confundat sapientiam, nec infirma mundi elegit deus ut confundat fortia,

nec inhonesta et minima et contemptibilia, quae non sunt, id est
quae non vere sunt, ut confundat quae sunt, id est quae vere sunt.
Nihil enim a deo dispositum est vere modicum et ignobile et

5. ² creatorem . . . intellegendum *Oeh.*: creatore . . . intellegendo *MR*
³ mors Christi *R edd.*: mors dei *M*

---

5. ^c Isa. 28: 16; 8: 14   ^d 1 Cor. 10: 4

540

TERTULLIAN

V. 5

contemptibile, sed quod ab homine. Apud creatorem autem
etiam vetera stultitiae et infirmitati et inhonestati et pusillitati et
contemptui deputari possunt. [10] Quid stultius, quid infirmius, quam
sacrificiorum cruentorum et holocaustatum nidorosorum a
deo exactio? Quid infirmius quam vasculorum et grabatorum
purgatio? Quid dishonestus quam carnis iam erubescens alia
dedecoratio? Quid tam humile quam talionis indictio? Quid tam
contemptibile quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, vetus
testamentum omnis haereticus irridet. Stulta enim mundi elegit
deus, ut confundat sapientiam (Marcionis deus nihil tale, quia
nec aemulatur contraria contrariis redarguere), ne gloriatur omnis
caro, ut, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in domino⁴
gloriatur. In quo? utique in eo qui hoc praecepit: nisi creator
praecepit ut in deo Marcionis gloriatur.

6. [1] Igitur per haec omnia ostendit cuius dei sapientiam loquatur
inter perfectos, eius scilicet qui sapientiam sapientium abstulerit
et prudentiam prudentium irritam fecerit, qui infatuaverit sapien-
tiam mundi, stulta eligens eius et dispensans in salutem. Hanc dicit
sapientiam in occulto fuisse quac fuerit in stultis et in pusillis et
inhonestis, quae latuerit etiam sub figuris, allegoriis et aenigma-
tibus, revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum
a creatore promittente per Esaiae vocem patefacturum se the-
sauros invisibles et occultos. [2] Nam ut absconderit aliquid is deus
qui nihil egit omnino in quod aliquid abscondisse existimaretur,
satis incredibile. Ipse si esset, latere non posset, nedum aliqua eius
sacramenta. Creator autem tam ipse notus quam et sacramenta
eius, palam scilicet decurrentia apud Israel, sed de significantiis
obumbrata, in quibus sapientia dei delitescebat, inter perfectos

5. ⁴ in domino *F N Pam.*: in deo *MR*

---

6. ^a cf. Isa. 42: 6; 45: 3

542

TERTULLIAN

V. 6

narranda suo in tempore, proposita vero in proposito dei ante
saecula. [3] Cuius et saecula, nisi creatoris? Si enim et saecula tem-

poribus structa sunt, tempora autem diebus et mensibus et annis compinguntur, dies porro et menses et anni solibus et lunis et sideribus creatoris signantur in hoc ab eo positis (Et erunt, enim inquit, in signa mensium et annorum), apparet et saecula creatoris esse, et omne quod ante saecula propositum dicatur non alterius esse quam cuius et saecula. [4] Aut probet dei sui saecula Marcion; ostendat et mundum ipsum in quo saecula deputentur, vas quodammodo temporum, et signa aliqua vel ordinem eorum.¹ Si nihil demonstrat, revertor ut et illud dicam, Cur autem ante saecula creatoris proposuit gloriam nostram? Posset videri eam ante saecula proposuisse quam introductione saeculi revelasset. At cum id facit paene iam totis saeculis creatoris productis, vane ante saecula proposuit, et non magis intra saecula, quod revelatus erat paene post saecula. [5] Non enim eius est festinasse in proponendo cuius et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque, et ante saecula proposuisse et in fine saeculorum revelasse, quia et quod proposuit et revelavit medio spatio saeculorum in figuris et aenigmatibus et allegoriis praeministravit. Sed quia subicit de gloria nostra, quod eam nemo ex principibus huius aevi scierit, ceterum si scissent nunquam dominum gloriae crucifixissent, argumentatur haereticus quod principes huius aevi dominum, alterius scilicet dei Christum, cruci fixerint,² ut et hoc in ipsum recidat creatorem. [6] Porro cui supra ostendimus quibus modis gloria nostra a creatore sit deputanda, praeiudicatum esse debet eam quae in occulto fuerit apud creatorem merito ignotam etiam ab omnibus virtutibus et potestatibus creatoris, quia nec famulis liceat consilia nosse dominorum, nedum illis apostatis angelis ipsique principi transgressionis, diabolo, quos magis extraneos fuisse contenderim ob culpam ab omni

6. ¹ ordinem eorum *Oeh.*: ortaneorum *MR*: organa eorum *Kroy.*: *alia alii*
² cruci fixerint *R³*: cruci eum fixerunt *MR⁴*

6. ^b Gen. 1: 14

conscientia dispositionum creatoris. [7] Sed iam nec mihi competit principes huius aevi virtutes et potestates interpretari creatoris, quia ignorantiam illis adscribit apostolus, Iesum autem et secundum nostrum evangelium diabolus quoque in temptatione cognovit, et secundum commune instrumentum spiritus nequam sciebat eum sanctum dei esse et Iesum vocari et in perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit et vasa eius occupavit, si in creatoris³ accipitur apud Marcionem, iam nec ignorasse ultra potuit creator deum gloriae dum ab eo opprimitur, nec in cruce eum figere adversus quem valere non potuit, et superest ut secundum me quidem credibile sit scientes virtutes et potestates creatoris deum gloriae Christum suum crucifixisse, qua desperatione et malitia redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me satanam in Iudam introisse. [8] Secun-

dum autem Marcionem nec apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus creatoris in gloriae dominum, quia scilicet non illas vult intellegi principes huius aevi. Quodsi non videtur de spiritualibus dixisse principibus, ergo de saecularibus dixit, de populo principali, utique non inter nationes, de ipsis archontibus eius, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo maior principatus⁴ huius aevi Romana dignitas praesidebat. [9] Ita et cum destruuntur argumentationes diversae partis, nostrae expositiones aedificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram dei tui esse et apud eum in occulto fuisse. Et quare adhuc eodem et deus instrumento et apostolus nititur? Quid illi cum sententis prophetarum ubique? Quis enim cognovit sensum domini, et quis illi consiliarius fuit? Esaias est. Quid illi etiam cum exemplis dei nostri? [10] Nam quod architectum se prudentem affirmat, hoc invenimus significari

6. ³ creatoris (sc. parabolam) *MR Oeh.*: creatorem *Urs.*   ⁴ *quaero an scribendum* de Pilato in quo maior principatus

---

6. ^c cf. Matt. 4: 3, 6   ^d cf. Luke 4: 34   ^e cf. Luke 11:21   ^f cf. Luke
22: 3   ^g Isa. 40: 13

---

de palatorem disciplinae divinae a creatore per Esaiam: Auferam, enim inquit, a Iudea inter cetera et sapientem architectum. Et numquid ipse tunc Paulus destinabatur, de Iudea, id est de Iudaismo, auferri habens in aedificationem Christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus? quia et de hoc per eundem prophetam creator, Ecce ego, inquit, inicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum, honorabilem, et qui in eum crediderit non confundetur. [11] Nisi si structorem se terreni operis deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret qui futurus esset fundamentum credentium in eum; super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet vel indignam doctrinam, si opus eius per ignem probabitur, si merces illi per ignem rependetur, creatoris est: quia per ignem iudicatur vestra⁵ superaedificatio, utique sui fundamenti, id est sui Christi. Nescitis quod templum dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus dei? Si homo et res et opus et imago et similitudo et caro per terram et anima per afflatum creatoris est, totus ergo in alieno habitat deus Marcionis si non creatoris sumus templum. [12] Quodsi templum dei quis vitaverit, vitiabitur, utique a deo templi. Ultorem intentans, creatorum intentabis. Stulti estote, ut sitis sapientes. Quare? Sapientia enim huius mundi stultitia est penes deum. Penes quem deum? Si nihil nobis et ad hunc sensum pristina praiejudicaverunt, bene quod et hic adstruit: Scriptum est enim, Deprehendens sapientes in nequitia illorum; et rursus, Dominus scit cogitationes sapientium, quod sint supervacuae. [13] In totum enim praescriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse eius dei quem destruere debet, si non illi doceret. Ergo, inquit, nemo glorietur in homine. Et hoc secundum creatoris disciplinam: Miserum hominem, qui

spem habet in hominem! et, Bonum est fidere in deo quam fidere in hominibus; ita et gloriari.

7. [1] Et occulta tenebrarum ipse illuminabit, utique per Christum,

6. ⁵ nostra pro vestra Eng. (sine causa.)

---

6. ^h cf. Isa. 3: 3   ⁱ Isa. 28: 16   ^j cf. Job 5: 13; Ps. 94: 11   ^k Jer. 17: 5
^l Ps. 118:8

---

qui Christum illuminationem repromisit, se quoque lucernam pronuntiavit, scrutantem corda et renes. Ab illo erit et laus unicuique a quo et contrarium laudis, ut a iudice. Certe, inquis, vel hic mundum deum mundi interpretatur, dicendo, Spectaculum facti sumus mundo et angelis et horninibus: quia si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Immo ne ita argumentareris, providentia spiritus sancti demonstravit quomodo dixisset, Spectaculum facti sumus mundo, dum angelis qui mundo ministrant, et hominibus quibus ministrant.

[2] Verebatur nimirum tantae constantiae vir, ne dicam spiritus sanctus, praesertim ad filios scribens, quos in evangelio generaverat, libere deum mundi nominare, adversus quem nisi exserte non posset videri praedicare. Non defendo secundum legem creatoris displicuisse illum qui mulierem patris sui habuit. Communis et publicae religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum satanae, dammatoris dei praeco est. Viderit et quomodo dixerit, In interitum carnis ut spiritus salvus sit in die domini, dum et de carnis interitu et de salute spiritus iudicarit, et auferri iubens malum de medio creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit: [3] Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Ergo azymi figurae erant nostrae apud creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus. Quare pascha Christus, si non pascha figura Christi per similitudinem sanguinis salutaris pecoris et¹ Christi? Quid nobis et Christo imagines induit² sollempnium creatoris, si non erant nostrae?

[4] Avertens autem nos a fornicatione manifestat carnis resurrectionem. Corpus, inquit, non fornicationi sed domino, et dominus corpori, ut templum deo et deus templo. Templum ergo deo

7. ¹ pecoris et Christi *scribendum arbitrabar*: et pecoris Christi *libri et edd.*

² induit *Urs.*: imbuit *MR*

---

7. ^a cf. Isa. 42: 6   ^b cf. Prov. 20: 27   ^c cf. Lev. 18: 8

---

peribit,³ et deus templo? Atquin vides, Qui dominum suscitavit, et nos suscitabit; in corpore quoque suscitabit, quia corpus domino, et dominus corpori. Et bene quod aggerat, Nescitis corpora vestra membra esse Christi? Quid dicet haereticus? Membra Christi non resurgent, quae nostra iam non sunt? Empti enim sumus pretio magno. [5] Plane nullo, si phantasma fuit Christus nec habuit ullam substantiam corporis quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo et Christus habuit quo nos redimeret, et si aliquo magno redemit haec corpora, in quae eadem committenda fornicatio non erit, ut in membra iam Christi non nostra, utique sibi salva praestabit quae magno comparavit. Iam nunc quomodo honorabimus, quomodo tollemus deum in corpore perituro?

[6] Sequitur de nuptiis congregati, quas Marcion constantior apostolo prohibet. Etenim apostolus, etsi bonum continentiae praefert, tamen coniugium et contrahi permittit et usui esse, et magis retineri quam disiungi suadet. Plane Christus vetat divortium, Moyses vero permittit. Marcion totum concubitum auferens fidibus (videlicet enim catechumeni eius), repudium ante nuptias iubens, cuius sententiam sequitur, Moysi an Christi? [7] Atquin et Christus⁴ cum praecipit mulierem a viro non discedere, aut si discesserit mancre innuptam aut reconciliari viro, et repudium permisit, quod non in totum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod primo vetuit disiungi, et si forte disiunctum voluit reformari. Sed et continentiae quas ait causas? [8] Quia tempus in collecto est. Putaveram, quia deus alias in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempori consultit. Pusillum deum affirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus creatoris. Gerte praescribens tantum in domino esse nubendum, ne qui fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tueretur creatoris, allopholorum nuptias ubique prohibentis. [9] Sed, Et si sunt qui

7. ³ pro peribit quaero an scribendum pertinebit, omissio postea interrogandi signo
⁴ Christus MR: Christi apostolus voluit Pam. (attamen ipse apostolus ait, non ego sed dominus)

dicuntur dei, sive in caelis sive in terris, apparet quomodo dixerit; non quasi vere sint, sed quia sint qui dicantur, quando non sint. De idolis enim coepit de idolothysis disputaturus: Scimus quod idolum nihil sit. Creatorem autem et Marcion deum non negat; ergo non potest videri apostolus creatorem quoque inter eos posuisse qui dei dicantur et tamen non sint, quando, et si fuissent, nobis tamen unus esset deus pater. Ex quo omnia nobis, nisi cuius omnia? Quaenam ista? Habes in praeteritis, Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura. [10] Adeo omnium deum creatorem facit, a quo et mundus et vita et mors, quae alterius dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. Ex labore suo unum- quemque docens vivere oportere satis exempla praemiserat militum pastorum rusticorum; sed divina illi^s auctoritas deerat. Legem igitur opponit creatoris ingratiss, quam destruebat; sui enim dei nullam talem habebat. Bovi, inquit, terenti os non

obligabis, et adicit, Numquid de bubus pertinet ad dominum? etiam de bubus propter homines benignum? Propter nos enim scriptum est, inquit. [11] Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de evangelio viventibus patrocinantem, ac propter hoc non alterius esse evangelizatores quam cuius lex quae prospexit illis, cum dicit, Propter nos enim scriptum est. Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum, non ad legis destructionem qua alium probavit usurum. [12] Ecce enim et in petram offendit caecus Marcion de qua bibebant in solitudine patres nostri. Si enim petra illa Christus fuit, utique creatoris, cuius et populus, cui rei figuram extranei sacramenti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensendum? Nam et reliquum exitum populi decursurus praemittit, Haec autem exempla nobis sunt facta. [13] Dic mihi, a

7. ⁵ illi Pam: illa MR: illic Eng.

554

TERTULLIAN

V. 7

creatore alterius quidem ignoti dei hominibus exempla sunt facta, an aliis deus ab alio mutuatur exempla, et quidem aemulo? De illo me terret sibi a quo fidem meam transfert. Meliorem me illi adversarius faciet? Iam si deliquerо eadem quae et populus, eademne passurus sum, an non? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit quae non sum passurus. Passurus autem a quo ero? Si a creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit ut peccatorem aemuli sui puniat magis quam e contrario foveat deus zelotes? Si ab illo deo, atquin punire non novit. Ita tota ista propositio apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam creatoris est. [14] Denique et in clausula praefationi respondet. Haec autem quemadmodum evenerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines aevorum decucurrerunt. O creatorem et praescium iam et admonitionem alienorum Christianorum! Praetereo si quando paria eorum quae retractata sunt, quaedam et breviter expungo. Magnum argumentum dei alterius permissio omnium obsoniorum aduersus legem. Quasi non et ipsi confitemur legis onera dimissa, sed ab eo qui imposuit, qui novationem repromisit. Ita et cibos qui abstulit, reddidit quod et a primordio praestit. Ceterum si quis alias deus fuisset, destructor dei nostri, nihil magis suos prohibuisset quam de copiis adversarii vivere.

8. [1] Caput viri Christus est. Quis Christus? qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit quam auctoris. Cuius denique viri caput est? Certe de quo subicit, Vir enim non debet caput velare, cum sit dei imago. Igitur si creatoris est imago (ille enim Christum sermonem suum intuens hominem futurum, Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram), quomodo possum alterum habere

---

556

TERTULLIAN

V. 8

caput, non eum cuius imago sum? [2] Cum enim imago sim creatoris, non est in me locus capitinis alterius. Sed et quare mulier potestatem super caput habere debebit? Si quia ex viro et propter virum facta est, secundum institutionem creatoris, sic quoque eius disciplinam apostolus curavit de cuius institutione causas disciplinae interpretatur. Adicit etiam, Propter angelos. Quos? id est cuius? Si creatoris apostatas, merito, ut illa facies quae eos scandalizavit notam. quandam referat de habitu humilitatis et obscuratione decoris: si vero propter angelos dei alterius, quid veretur, si nec ipsi Marcionitae feminas appetunt? [3] Saepe iam ostendimus haereses apud apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles intellegendos qui haereses ut malum fugiant. Proinde panis et calicis sacramento iam in evangelio probavimus corporis et sanguinis dominici veritatem adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem iudicij mentionem creatori competere, ut deo iudici, toto paene opere tractatum est. [4] Nunc de spiritualibus dico, haec quoque in Christum a creatore promissa, sub illa praescriptione, iustissima opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio quam cuius probata fuerit re promissio. Pronuntiavit Esaias, Prodibit virga de radice Iesse, et flos de radice ascendet, et requiescat super eum spiritus domini. Dehinc species eius enumerat: Spiritus sapientiae et intelligentiae, spiritus consilii et valentiae, et spiritus agnitionis et religionis, spiritus eum replebit¹ timoris dei. Christum enim in floribus figura ostendit oriturum ex virga profecta de radice Iesse, id est virginem generis David, filii Iesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus, non quasi postea ob ventura illi qui semper spiritus dei fuerit, ante carnem quoque, ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere qui ut

8. ¹ replebit *Pam.*: replevit *R*: replevebit *M*

---

8. ^a Isa. 11: 1 sq.

---

homo tantum ex solo censu David postea consecuturus sit dei sui spiritum, sed quoniam exinde quo florisset in carne sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiae spiritualis, et concessare et finem facere, quantum ad Iudeos; [5] sicut et res ipsa testatur, nihil exinde spirante² penes illos spiritu creatoris, ablato a Iudea sapiente et prudente architecto et consiliario et propheta, ut hoc sit, Lex et prophetae usque ad Ioannem. Accipe nunc quomodo et a Christo in caelum recepto charismata ob ventura pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem, id est in caelum: captivam duxit captivitatem, id est mortem vel humanam servitutem: dedit data filiis hominum, id est donativa quae charismata dicimus. Eleganter Filiis hominum ait, non passim Hominibus, nos ostendens filios hominum, id est vere hominum, apostolorum. [6] In evangelio, enim inquit, ego vos generavi, et, Filii mei quos parturio rursus. Iam nunc et illa promissio spiritus absolute facta per Iosephum: In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiaeque eorum, et super

servos et ancillas meas de meo spiritu effundam. [7] Et utique si in novissimos dies gratiam spiritus creator repromisit, Christus autem spiritalium dispensator in novissimis diebus apparuit, dicente apostolo, At ubi tempus expletum est misit deus filium suum, et rursus, Quia tempus iam in collecto est, apparet et de temporum ultimorum praedicatione hanc gratiam spiritus ad Christum praedicatoris pertinere. Compara denique species apostoli et Esaiae.

[8] Alii, inquit, datur per spiritum sermo sapientiae: statim et Esaias spiritum sapientiae posuit. Alii sermo scientiae: hic erit sermo intelligentiae³ et consilii. Alii fides in eodem spiritu: hic erit spiritus religionis et timoris dei. Alii donum curationum, alii virtutum: hic erit valentiae spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum: hic erit agnitionis spiritus. [9] Vide apostolum et in distributione

8. ² spirante R³: sperante MR¹ ³ quaero an scribendum fuerit hic erit spiritus intelligentiae

---

8. ^b cf. Isa. 3: 3   ^c Luke 16: 16   ^d Eph. 4: 8; cf. Ps. 68: 18
  ^e 1 Cor. 4: 15; Gal. 4: 19   ^f Joel 2: 28   ^g Gal. 4:4   ^h Isa. 11: 2

---

facienda unius spiritus et in specialitate interpretanda prophetae conspirantem. Possum dicere, ipsum quod⁴ corporis nostri per multa et diversa membra unitatem charismatum variorum compagini adaequavit, eundem et corporis humani et spiritus sancti dominum ostendit, qui merita⁵ charismatum noluerit esse in corpore spiritus quae nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque omnibus charismatibus praeponenda apostolum instruxerit principali precepto, quod probavit et Christus, [10] Diliges dominum de totis praecordiis et totis viribus et tota anima tua et proximum tuum tanquam te ipsum. Et si quod⁶ in lege scriptum esset commemorat, in aliis linguis et in aliis labiis locuturum creatorem, cum hac commemoratione charisma linguarum confirmat, nec hic potest videri alienum charisma creatoris praedicatione confirmasse. [11] Aequa praescribens silentium mulieribus in ecclesia, ne quid discendi duntaxat gratia loquantur (ceterum prophetandi ius et illas habere iam ostendit, cum mulieri etiam prophetanti velamen imponit), ex lege accipit subicienda feminae auctoritatem, quam, ut semel dixerim, nosse non debuit nisi in destructionem. [12] Sed ut iam a spiritalibus recedamus, res ipsae probare debebunt quis nostrum temere deo suo vindicet, et an nostrae parti⁷ possit opponi, haec et si creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Iudeis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore in suo Christo et in suo populo operationes. Exhibeat itaque Marcion dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu sed de dei spiritu sint locuti, qui et futura praenuntiarint et cordis occulta traduxerint; edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, duntaxat spiritalem, in ecstasi, id est amentia,⁸ si qua linguae

interpretatio accessit; probet etiam mihi mulierem apud se prophetasse ex illis suis sanctioribus feminis magnidicam: si haec

8. ⁴ ipsum quod *Kroy.*: ipsum, qui *MR edd.*   ⁵ merita *R¹* *mg.*: meritum
MR³   ⁶ Et si quod *Kroy.*: quod etsi *MR edd.* [sed desideratur quoque scriptum est]   ⁷ an nostrae parti *Rig.*: a nostrae partis *MR¹*: quia nostrae parti *R³*
⁸ amentia *R*: in amentia *MF*

---

8. ¹ Luke 10: 27   ¹ Gen. 3: 16

562

TERTULLIAN

V. 8

omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis creatoris, sine dubio dei mei erit et Christus et spiritus et apostolus. Habet professionem meam qui voluerit eam exigere.

9. [1] Interim Marcionites nihil huiusmodi exhibebit, qui timet iam¹ pronuntiare cuius magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus expectandus est, qui a primordio praedicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius nos credimus in Christum futurum quam haereticus in nullum.² [2] Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint prius dispiciendum est. Utique eodem modo quo et nunc; siquidem semper resurrectione carnis negatur. Ceterum animam et sapientium plures divinam vindicantes salvam repromittunt, et vulgus ipsum ea praesumptione defunctos colit qua animas eorum manere confidit: ceterum corpora aut ignibus statim aut feris aut etiam diligentissime condita temporibus tamen aboleri manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem³ negantes apostolus retundit, utique adversus illos tuetur quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. [3] Cetera iam ex abundanti. Nam et ipsum quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Ita vocabulum mortuum non est nisi quod amisit animam, de cuius facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam et amittendo fit mortuum; ita mortui vocabulum corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. [4] Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius quod cecidit;

9. ¹ timet iam *R³*: tum etiam *MR¹*   ² in ullum voluit *Kroy.*   ³ quaero an scribendum fuerit mortuorum resurrectionem, quam quidem apostolus ipse defendit, 1 Cor. 15: 12: carnis secl. *Kroy.*

564

TERTULLIAN

V. 9

iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. RE enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus

in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex dei lege. Corpori enim dictum est, Terra es et in terram ibis. Ita quod de terra est ibit in terram. Hoc cadit quod in terram abit,⁴ hoc resurgit quod cadit. [5] Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes sicut mortificamur in Adam, quando in Adam corpore mortificemur, sic necesse est in Christo corpore vivificemur. Ceterum similitudo non constat si non in eadem substantia mortificationis in Adam, vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter praesentem disceptationem non omittendum. [6] Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius dei ostendero apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit, Oportet enim regnare eum, donec ponat inimicos eius sub pedes eius, iam quidem et ex hoc ultorem deum edicit, atque exinde ipsum qui hoc Christo repromisit: Sede ad dexteram meam donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum: virgam virtutis tuae emittet dominus ex Sion, et dominabitur in medio inimicorum tuorum tecum.

[7] Sed necesse est ad meam sententiam pertinere defendam eas scripturas quas et Iudei nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc psalmum in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, et hostes eius averterit deus et absumpserit; propterea igitur et cetera, Ante luciferum ex utero generavi te, in Ezechiam convenire et in Ezechiae nativitatem. Nos edimus evangelia (de quorum fide aliquid utique iam in tanto opere istos confirmasse debemus), nocturna nativitate declarantia dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella magis intellecta, et ex testimonio angelii qui nocte pastoribus annuntiavit natum esse cum maxime

9. ⁴ cadit quod in terram abit *Ciacconius*: abit quod in terram ibit *libri omnes*

---

9. ^a Gen.3:19   ^b Ps. 110: 1 sq.   ^c Ps. 110:3

Christum, et ex loco partus, in divisorium enim ad noctem conveniatur. [8] Fortasse et mystice factum sit ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec, Generavi te, edixisset deus, nisi filio vero.⁵ Nam etsi de toto populo ait, Filios generavi, sed non adiecit Ex utero. Cur autem adiecit Ex utero tam vane, quasi aliqui hominum ex utero natus dubitaretur, nisi quia curiosus voluit intellegi in Christum: Ex utero generavi te, id est ex solo utero, sine viri semine, carni deputans <quod> ex utero, spiritui quod ex ipso. His accedit,⁶ Tu es sacerdos in aevum. Nec sacerdos autem Ezechias, nec in aevum, etsi fuisset. Secundum ordinem, inquit, Melchisedec. [9] Quid Ezechias ad Melchisedec altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum iam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedec, quoniam quidem Christus proprius et legitimus dei antistes, praeputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi

habebat, cognituram se quandoque circumcisionem et Abra-
hae gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione
dignabitur. Est et alias psalmus ita incipiens: Deus, iudicium
tuum regi da, id est Christo regnato, et iustitiam tuam filio
regis, id est populo Christi. [10] Filii enim eius sunt qui in ipso rena-
scuntur. Sed et hic psalmus Salomoni canere dicetur. Quae tamen
soli competit Christo docere non poterunt etiam cetera non ad
Salomonem, sed ad Christum pertinere? Descendit, inquit, tan-
quam imber super vellus, et velut stillae destillantes in terram;
placidum descensum eius et insensibilem describens de caelo in
carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut
imber, quia non de caelo. Sed simpliciora quaeque proponam.
[11] Dominabitur, inquit, a mari ad mare, et a flumine usque ad

9. ⁵ filio vero *Ciacconius*: filio puerō *libri omnes*   ⁶ <[quod]> ex utero, spiritui
quod ex ipso. His accedit *Kroy.*: ex utero spiritus. Quod et ipso hic accedit *MR*

---

9. ^d Isa. 1:2   ^e Ps. 110:4   ^f Gen. 14: 19   ^g Ps. 72: 1   ^h Ps. 72:6,
8, 11, 17-19

---

terminos terrae. Hoc soli datum est Christo; ceterum Salomon
uni et modicae Iudeae imperavit. Adorabunt illum omnes reges.
Quem omnes, nisi Christum? Et servient ei omnes nationes. Cui
omnes, nisi Christo? Sit nomen eius in aevum. Cuius nomen in
aeternum,⁷ nisi Christi? Ante solem manebit nomen eius. Ante
solem enim sermo dei, id est Christus. [12] Et benedicentur in illo
universae gentes. In Salomone nulla natio benedicitur, in Christo
vero omnis. Quid nunc, si et deum eum iste psalmus demonstrat?
Et beatum eum dicent: quoniam, Benedictus dominus deus
Israelis, qui facit mirabilia solus: benedictum nomen gloriae eius,
et replebit universa terra gloria eius. [13] Contra Salomon, audeo
dicere, etiam quam habuit in deo gloriam amisit per mulierem
in idolatriam usque pertractus. Itaque cum in medio psalmo
illud quoque positum sit: Inimici eius pulverem lingent, subiecti
utique pedibus ipsius, ad illud pertinebit propter quod hunc
psalmum et intuli et ad meam sententiam defendi, ut confirmar-
verim et regni gloriam et inimicorum subiectionem secundum
dispositionem creatoris, consecuturus⁸ non alium credendum
quam creatoris.

10. [1] Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quidem pro-
prio volumine satisfecimus, omnibus haereticis resistentes; sed nec
hic desumus, propter eos qui illud opusculum ignorant. Quid, ait,
facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt? Vi-
derit institutio ista. Kalendae, si forte, Februariae respondebunt illi,
pro mortuis petere.¹ Noli ergo apostolum novum statim auctorem
aut confirmatorem eius denotare, ut tanto magis sisteret carnis
resurrectionem, quanto illi qui vane pro mortuis baptizarentur,

9. ⁷ in aeternum Pam.: aeternum MR   ⁸ consecuturus Rig.: consecuturum MR
10. ¹ pro mortuis petere: quomodo antecedentibus accommodetur haec incisio non bene
intellego
-

9. ¹ Ps. 72: 9

570

TERTULLIAN

V. 10

fide resurrectionis hoc facerent. [2] Habemus illum alicubi unius baptismi definitorem. Igitur et pro mortuis tingui pro corporibus est tingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et apostolus secundam disceptationem aequae de corpore induxerit. Sed dicent quidam, Quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient? [3] Defensa etenim resurrectione, quae negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quae non videbatur. Sed de ista cum aliis congreedi convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens et soli animae salutem repromittens, non qualitatis sed substantiae facit quaestionem. Porro et ex his manifestissime obducitur quae apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos qui dicunt, Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Iam enim praedicavit resurrectorum esse corpus, si² de corporis qualitate tractavit. [4] Denique si proponit exempla grani tritici, vel alicuius eiusmodi, quibus det corpus deus prout volet, si unicuique seminum proprium ait esse corpus, ut aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum, et corpora caelestia atque terrena, et aliam gloriam solis, et lunae aliam, et stellarum aliam,—nonne carnalern et corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo deo eam spondet a quo sunt et exempla? Sic et resurrectio, inquit. [5] Quomodo? Sicut et granum, corpus seritur corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram, quia seritur in corruptela, <in dedecoratione, in infirmitate, resurgit autem in incorruptelam,>³ in honestatem, in virtutem. Cuius ille ordo in dissolutione, eius et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Ceterum si auferas corpus resurrectioni quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde et si seritur animale, resurgit spiritale, etsi habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus,

10. ² si Oeh.: id MR edd.   ³ post in corruptela iamdudum haec intercidisse suspicabar <in dedecoratione, in infirmitate, resurgit autem in incorruptelam>: assentitur Kroy.

---

10. ^acf. Eph. 4:5

572

TERTULLIAN

V. 10

ut possit videri corpus animale animam significare et corpus spiritale spiritum, non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futuram, sed corpus, quod cum anima nascendo et per animam vivendo animale dici capit, futurum spiritale dum per spiritum surgit in aeternitatem. [6] Denique si non anima, sed caro seminatur in corruptela, dum dissolvitur in terram, iam non anima erit corpus animale, sed caro quae fuit corpus animale, siquidem de animali efficitur spiritale, sicut et infra dicit, Non primum quod spiritale. Ad hoc enim et de ipso Christo praestruit: [7] Factus primus homo Adam in animam vivam, novissimus Adam in spiritum vivificantem; licet stultissimus haereticus noluerit ita esse, dominum enim posuit novissimum pro novissimo Adam, veritus scilicet ne, si et dominum novissimum haberet Adam, et eiusdem Christum defenderemus in Adam novissimo cuius et primum. [8] Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se nisi paria quaeque et eiusdem vel nominis vel substantiae vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum, sed unius auctoris. Ceterum si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est; novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non eiusdem auctoris est. Eodem modo et in nomine hominis revincetur. [9] Primus, inquit, homo de humo terrenus, secundus dominus de caelo. Quare secundus, si non homo, quod et primus? Aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit si in evangelio filium hominis adhibet Christum,⁴ et hominem et in homine Adam eum negare non poterit. [10] Sequentia quoque eum comprimunt. Cum enim dicit apostolus, Qualis qui de terra, homo scilicet, tales et terreni, homines utique, ergo et qualis qui de caelo homo, tales et qui de caelo homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines caelestes opposuisse, ut statum ac spem studiosius

10. ⁴ virgulam post Christum transtulit Kroy.

574

TERTULLIAN

V. 10

distinguere in appellationis societate. Statu enim ac spe dicit terrenos atque caelestes, homines tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo iam ad exhortationem spei caelestis, Sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem caelestis, non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad praesentis temporis disciplinam. [11] Portemus enim, inquit, non portabimus, praeceptive, non promissive, volens nos sicut ipse incessit ita incedere, et a terreni, id est veteris, hominis imagine abscedere, quae est carnalis operatio. Denique quid subiungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum dei non possidebunt, opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas scribens abstulit dei regnum, solitus et alias substantiam pro operibus substantiae ponere, ut cum dicit eos qui in carne sunt deo placere non posse. Quando enim placere poterimus deo, nisi dum in carne hac sumus? [12] Aliud tempus operationis nullum opinor est. Sed si in carne quamquam constituti carnis opera fugiamus, tum non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in culpa. Quodsi in

nomine carnis, opera non substantiam carnis iubemur exponere, operibus ergo carnis, non substantiae carnis, in nomine carnis denegatur dei regnum. [13] Non enim id damnatur in quo male fit, sed id quod fit. Venenum dare scelus est, calix tamen in quo datur reus non est. Ita et corpus carnarium operum vas est, anima est autem quae in illo venenum alicuius mali facti temperat. Quale est autem ut, si anima auctrix operum carnis merebitur dei regnum per expiationem eorum quae in corpore admisit, corpus ministrum solummodo in damnatione permaneat? Venefico absoluto calix erit puniendus? Et tamen non utique carni defendimus dei regnum, sed resurrectionem substantiae sua, quasi ianuam regni, per quam aditur. [14] Ceterum aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere

10. ^b cf. Gal. 5: 19 sqq.   ^c cf. Rom. 8: 8

576

TERTULLIAN

V. 10

itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. Resurgent enim mortui incorrupti, illi scilicet qui fuerant corrupti dilapsis corporibus in interitum. Et nos mutabimur, in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc, tenens utique carnem suam dicebat apostolus, induere incorruptelam, et mortale hoc immortalitatem, ut scilicet habilis substantia efficiatur regno dei. Erimus enim sicut angeli. Haec erit demutatio carnis, sed resuscitatae. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem? [15] Aliud igitur facta per demutationem tunc consequetur dei regnum, iam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus deus dederit. Et ideo recte apostolus: Caro et sanguis regnum dei non consequentur, demutationi illud adscribens, quae accedit resurrectioni. [16] Si autem tunc fiet verbum quod scriptum est apud creatorem, Ubi est, mors, victoria tua vel contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus? (verbum autem hoc creatoris est per prophetam), eius erit et res, id est regnum, cuius et verbum fiet in regno. Nec alii deo gratias dicit quod nobis victoriam utique de morte referre praestiterit, quam illi a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit.

11. DE EPISTULA SECUNDA AD CORINTHIOS. [1] Si deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in saeculo, benedictus tamen deus domini nostri¹ Iesu Christi non alias quam creator intellegitur qui et universa benedixit, habes Genesim; et ab universis benedicitur, habes Danielem. Proinde si pater potest dici sterilis deus,² nullius magis nomine quam creatoris;³ misericordiarum tamen pater idem erit qui misericors et miserator et misericordiae plurimus est dictus. [2] Habes apud Ionam cum ipso misericordiae exemplo quam Ninivitis exorantibus praestitit: facilis et Ezechiae fletibus flecti, et Achab marito lezabelis deprecanti sanguinem

11. ¹ domini nostri GR³: domini mei R¹ (et fortasse M prima manu)   ² sterilis deus Kroy.: sterilis dei MR edd.   ³ nullius magis nomine quam creatoris quid sibi velint haec verba vix intellego: seclusit Kroy.

---

10. ^d cf. Matt. 22: 30; Luke 20: 36   ^e cf. Isa. 25: 8   11. ^a cf. Gen. 1: 22
^b cf. Dan. 3: 52 LXX; Song of III Ch. 3   ^c cf. Jonah 4:2   ^d cf. 2 Kgs.
20: 5 sqq.

---

ignoscere Nabuthae, et David agnoscenti delictum Statim indulgere, malens scilicet paenitentiam peccatoris quam mortem, utique ex misericordiae affectu. Si quid tale Marcionis deus edidit vel edixit, agnoscam patrem misericordiarum. [3] Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit quo revelatus, quasi exinde sit pater misericordiarum quo liberare instituit genus humanum, atquin et nos ex eo tempore negamus illum ex quo dicitur revelatus. Non potest igitur aliquid ei adscribere quem tunc ostendit cum aliquid ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens enim est quod adscribitur, accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio cui accidunt, maxime cum iam alterius est quod adscribitur ei qui prius non sit ostensus. Tanto magis negabitur esse, quanto per quod affirmatur esse eius est qui iam ostensus est. [4] Sic et testamentum novum non alterius erit quam qui illud repromisit; etsi non littera, at eius spiritus; hoc erit novitas. Denique qui litteram tabulis lapideis inciderat, idem et de spiritu edixerat. Effundam de meo spiritu in omnem carnem. Et si littera occidit, spiritus vero vivificat, eius utrumque est qui ait, Ego occidam et ego vivificabo, percutiam et sanabo. Olim duplum vim creatoris vindicavimus, et iudicis et boni, littera occidentis per legem et spiritu vivificantis per evangelium. Non possunt duos deos facere quae, etsi diversa, apud unum recenseri praevenerunt. [5] Commemorat et de velamine Moysi, quo faciem tegebat incontemplabilem filiis Israel. Si ideo ut claritatem maiorem defenderet novi testamenti quod manet in gloria, quam veteris quod evacuari habebat, hoc et meae convenit fidei praeponenti evangelium legi, et vide ne magis meae. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit et illud cui superponitur. At cum dicit,

11. ^e cf. 1 Kgs. 21: 27 sqq.   ^f cf. 2 Sam. 12: 13   ^g cf. Ezek. 33:11
^h Joel 2: 28   ⁱ Deut. 32: 39

Sed obtunsi sunt sensus mundi, non utique creatoris, sed populi qui in mundo est. De Israele enim dicit, Ad hodiernum usque velamen idipsum in corde eorum. Figuram⁴ ostendit fuisse velamen faciei in Moyse velaminis cordis in populo, quia nec nunc apud illos perspiaciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc. [6] Quid est ergo adhuc velatum in Moyse quod pertineat ad Paulum, si Christus creatoris a Moyse praedicatus nondum venit? quomodo iam operata et velata adhuc denotantur corda Iudeorum, nondum exhibitis praedicationibus Moysi, id est de Christo, in quo eum intellegere deberent? Quid ad apostolum Christi alterius, si dei sui sacramenta Iudaei non intellegebant, nisi quia velamen

cordis illorum ad caecitatem, qua non perspexerant Christum Moysi, pertinebat? [7] Denique quod sequitur, Cum vero converterit ad deum, auferetur velamen, hoc Iudeo proprie dicit apud quem et est velamen Moysi, qui cum transierit in fidem Christi, intellegit Moysen de Christo praedicasse. Ceterum quomodo auferetur velamentum creatoris in Christo dei alterius, cuius sacramenta velasse non potuit creator, ignoti videlicet ignota? [8] Dicit ergo nos iam aperta facie, utique cordis, quod velatum est in Iudeis, contemplantes Christum eadem imagine transfigurari a gloria, qua scilicet et Moyses transfigurabatur a gloria domini, in gloriam. Ita corporalem Moysi illuminationem de congressu domini et corporale velamen de infirmitate populi proponens, et spiritalem revelationem et spiritalem claritatem in Christo superducens, tanquam a domino, inquit, spirituum, totum ordinem Moysi figuram ignorati apud Iudeos, agniti vero apud nos Christi fuisse testatur. [9] Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse de sono pronuntiationis aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo: In quibus deus aevi huius, ut creatorem ostendens deum huius aevi alium

11. ⁴ Figuram *Rig.*: figuratum *MR*: figuram tum *Kroy*.

582

TERTULLIAN

V. 11

suggerat deum alterius aevi. Nos contra sic distinguendum dicimus: In quibus deus, dehinc: aevi huius excaecavit mentes infidelium; In quibus, Iudeis infidelibus, in quibus oportum est aliquibus evangelium adhuc sub velamine Moysi. Illis enim deus, labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo minatus fuerat: Aure audietis et non audietis, oculis videbitis et non videbitis, et: Nisi credideritis nec intellegetis, et: Auferam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam. [10] Haec autem non utique de evangelio dei ignoti abscondendo minabatur. Ita etsi huius aevi deus, sed infidelium huius aevi excaecat cor, quod Christum eius non ultro recognoverint de scripturis intellegendum. Et positum in ambiguitate distinctionis hactenus tractasse,⁵ ne adversario prodesset, contentus victoriae, nae ultro possum et in totum contentionem hanc praeterisse. [11] Simpliciori responso prae manu erit esse huius aevi dominum diabolum interpretari, qui dixerit, propheta referente, Ero similis altissimi, ponam in nubibus thronum meum; sicut et tota huius aevi supersticio illi mancipata est qui excaecet infidelium corda et in primis apostatae Marcionis. Denique non vidit occurrentem sibi clausulam sensus: Quoniam deus, qui dixit ex tenebris lucem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suae in persona Christi. [12] Quis dixit, Fiat lux? Et de illuminatione⁶ mundi quis Christo ait, Posui te in lumen nationum, sedentium scilicet in tenebris et in umbra mortis? Cui respondet spiritus in psalmo ex providentia futuri: Significatum est, inquit, super nos lumen personae tuae, domine. Persona autem dei Christus dominus. Unde et apostolus supra, Qui est imago, inquit, dei. Igitur si Christus persona creatoris dicentis, Fiat lux, et Christus

11. ⁵ Et positum etc.: syntaxi perquam dissolutae medelam adhibere nollebam: sensus vix latet   ⁶ de illuminatione Pam.: illuminationem MR

---

11. ^j cf. Isa. 29: 13   ^k Isa. 6: 10   ^l Isa. 7: 9   ^m Isa. 29: 14   ⁿ Isa.
14: 14   ^o Gen. 1:2   ^p Isa. 49: 6   ^q Isa. 9:2   ^r Ps. 4: 6

584

TERTULLIAN

V. 11

et apostoli et evangelium et velamen et Moyses et tota series, secundum testimonium clausulae creatoris est, dei huius aevi, certe non eius qui nunquam dixit, Fiat lux. Praetereo hic et de alia epistula, quam nos ad Ephesios praescriptam habemus, haeretici vero ad Laodicenos. [13] Ait enim meminisse nationes quod illo in tempore cum essent sine Christo, alieni ab Israele, sine conversatione et testamentis et spe promissionis, etiam sine deo⁷ essent, in mundo utique, etsi de creatore. Ergo si nationes sine deo dixit esse, deus autem illis diabolus est, non creator, appetit dominum aevi huius eum intellegendum quem nationes pro deo receperunt, non creatorem, quem ignorant. [14] Quale est autem ut non eiusdem habeatur thesaurus in fictilibus vasis nostris cuius et vasa sunt? Nam si gloria dei est in fictilibus vasis tantum thesauri haberi, vasa autem fictilia creatoris sunt, ergo et gloria creatoris est, cuius vasa eminentiam virtutis dei sapiunt, et virtus ipsa; quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia eius probaretur. [15] Ceterum iam non erit alterius dei gloria ideoque nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cuius eminentiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quodsi haec sunt fictilia vasa, in quibus tanta nos pati dicit, in quibus etiam mortificationem circumferimus dei,⁸ satis ingratus deus et iniustus, si non et hanc substantiam resuscitaturus est, in qua pro fide eius tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit, Ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro, scilicet sicut et mors eius circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? qua nunc vivimus in illo? [16] Et quomodo in sequentibus non ad visibilia nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad aeterna, id est non ad praesentia, sed ad futura exhortatur? Quodsi de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem praedicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumphi

11. ⁷ sine deo Pam.: sine domino MR   ⁸ dei MR: domini Pam.

---

11. ^s cf. Eph. 2: 12

586

TERTULLIAN

V. 11

dicens, et non quasi aeterno interitu post mortem, verum laboribus et incommodis, de quibus praemisit adiciens, Et non deficiemus. Nam et interiorem hominem nostrum renovari de die in

diem dicens hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione temptationum et animi renovationem ex contemplatione promissionum.

12. [1] Terreni domicilii nostri¹ non sic ait habere nos domum aeternam, non manu factam, in caelo, quia quae manu facta sit creatoris intereat in totum dissoluta post mortem. Haec enim ad mortis metum et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, cum subicit ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de caelo est superindui cupientes; siquidem et despoliati non inveniemur nudi, id est recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: Etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus quod gravemur, nolentes exui sed superindui. [2] Hic enim expressit quod in prima epistula strinxit: Et mortui resurgent incorrupti, qui iam obierunt, et nos mutabimur, qui in carne fuerimus comprehensi a deo. Et illi² enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, et quidem integro, ut ex hoc sint incorrupti; et hi propter temporis ultimum iam momentum et propter merita vexationum antichristi compendium mortis, sed mutati, consequentur superinduti magis quod de caelo est quam exuti corpus. [3] Ita si hi super corpus induent caeleste illud, utique et mortui recipient corpus, super quod et ipsi induant incorruptelam de caelo; quia et de illis ait, Necesse est corruptivum istud induere incorruptelam et mortale istud immortalitatem. Illi induunt cum receperint corpus, isti superinduunt quia non amiserint corpus, et ideo non temere dixit nolentes exui corpore sed superindui, id est nolentes mortem experiri sed vita paeveniri, uti devoretur mortale hoc a

12. ¹ hunc in modum rescribendum olim suspicabar: Ita et post dissolutionem terreni domicilii nostri: paene assentitur Kroy. ² Et illi R³ edd.: hi et illi MR¹

---

12. ^a 1 Cor. 15: 52   ^b 1 Cor. 15: 53

---

vida, dum eripitur morti per superindumentum demutacionis. [4] Ideo quia ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis si forte praeventu, et arrabonem nos spiritus dicit a deo habere, quasi pignoratos in eandem spem superindumenti, et abesse a domino, quamdui in carne sumus, ac propterea debere boni ducere abesse potius a corpore et esse cum domino, ut et mortem libenter excipiamus. Atque adeo omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque quae per corpus admisit sive bonum sive malum. [5] Si enim tunc retributio meritorum, quomodo iam aliqui cum deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando et dispunctionem boni ac mali operis utriusque sententiae iudicem ostendit, et corporum omnium repraesentationem confirmavit. Non enim poterit quod corpore admissum est non corpore iudicari. Iniquus enim deus, si non per id punitur quis aut iuvatur per quod operatus est. [6] Si qua ergo conditio nova in Christo, vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia, im-

pleta est Esaiae prophetia. Si etiam iubet ut mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis, non substantiam <negat, sed opera substantiae³ capere regnum dei. Si et virginem sanctam destinat ecclesiam adsignare Christo, utique ut sponsam sponso, non potest imago coniungi inimico veritatis rei ipsius. Si et pseudapostolos dicit operarios dolosos transfiguratores sui, per hypocrisin scilicet, conversationis non praedicationis adulteratae reos taxat. [7] Adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si transfiguratur satanas in angelum lucis, non potest hoc dirigi in creatorem. Deus enim non angelus creator; in deum lucis, non in angelum, transfigurare se dictus esset, si non eum satanan significaret quem et nos et Marcion angelum novimus. [8] De paradiſo

12. ³ <negat, sed opera substantiae> supplenda vidit Kroy.

---

12. ^c cf. Isa. 43: 19

590

TERTULLIAN

V. 12

suus stilus est ad omnem quam patitur quaestionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum deus nullius terrenae dispositionis, nisi si etiam paradiſo creatoris precario usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad caelum creatoris exemplum est in Helia. Magis vero mirabor dominum optimum, percutiendi et saeviendi alienum, nec proprium saltem sed creatoris angelum satanae colaphizando apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum non concessisse. Emendat igitur et deus Marcionis secundum creatorem elatos aemulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas. Aut numquid ipse est qui et in corpus Iob dedit satanae potestatem, ut virtus in infirmitate comprobaretur? [9] Quid et formam legis adhuc tenet Galatarum castigator, in tribus testibus praefiniens statrum omne verbum? Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur, lenissimi dei praedicator? Immo et ipsam durius agendi in praesentia potestatem a domino datam sibi affirmat. Nega nunc, haeretice, timeri deum tuum, cuius apostolus timebatur!

13. DE EPISTULA AD ROMANOS. [1] Quanto opusculum profligatur, breviter iam retractanda sunt quae rursus occurrunt, quae-dam vero tramittenda, quae saepius occurrerunt. Piget de lege adhuc congregi, qui totiens probaverim concessionem eius nul-lum argumentum praestare diversi dei in Christo, praedicatam scilicet et repromissam in Christum apud creatorem, quatenus et ipsa epistula legem plurimum videtur excludere. [2] Sed et iudicem deum ab apostolo circumferri saepe iam ostendimus et in iudice ultorem et creatorem in ultore. Itaque et hic, cum dicit, Non enim me pudet evangelii, virtus enim dei est in salutem omni credenti, Iudeo et Graeco, quia iustitia dei in eo revelatur ex fide in fidem, sine dubio et evangelium et salutem iusto deo depu-tat, non bono, ut ita dixerim secundum haeretici distinctionem,

12. ^d cf. 2 Kgs. 2: 11

transferenti ex fide legis in fidem evangelii, sua utique legis et sui evangelii. Quoniam et iram¹ dicit revelari de caelo super impietatem et iniustitiam hominum qui veritatem in iniustitia detineant. [3] Cuius dei ira? Utique creatoris. Ergo et veritas eius erit cuius et ira quae revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adiciens, Scimus autem iudicium dei secundum veritatem esse, et iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus eiusdem dei confirmavit cuius iram probavit probando iudicium. Aliud est si veritatem dei alterius in iniustitia detentam creator iratus ulciscitur. [4] Quantas autem foveas in ista vel maxime epistula Marcion fecerit, auferendo quae voluit, de nostri instrumenti integritate parebit. Mihi sufficit, quae proinde eradenda non vidit, quasi neglegentias et caecitates eius accipere. Si enim iudicabit deus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt quam eorum qui sine lege, quia et hi legem ignorant et natura faciunt quae sunt legis, utique is deus iudicabit cuius sunt et lex et ipsa natura, quae legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem quomodo? [5] Secundum evangelium, inquit, per Christum. Ergo et evangelium et Christus illius sunt cuius et lex et natura, quae per evangelium et Christum vindicabuntur a deo² illo iudicio dei quod et supra, secundum veritatem. Ergo qua defendenda³ reveletur de caelo ira, non nisi a deo irae, ita et hic sensus pristino cohaerens, in quo iudicium creatoris edicitur, non potest in alium deum referri, qui nec iudicat nec irascitur, sed in illum cuius dum haec sunt, iudicium dico et iram, etiam illa ipsius sint necesse est per quae⁴ haec habent transigi, evangelium et Christus. [6] Et ideo vehitur in transgressores legis, docentes non furari et furantes, ut homo dei legis, non ut creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari vetans fraudem mandaverit in

13. ¹ iram dei *Pam.*   ² a deo *Lat.*: adeo *MR*   ³ defendenda ea
voluit Eng.: *malim equidem* defendendae ei   ⁴ per quae *Lat.*: per quem *MR*

Aegyptios auri et argenti, quemadmodum et cetera in illum retorquent. Scilicet apostolus verebatur convicium deo palam facere, a quo non verebatur divertisse? [7] Adeo autem Iudeos incesserat, ut ingesserit propheticam increpationem: Propter vos nomen dei blasphematur. Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum cuius blasphemandi causa malos exprobrat! Praefert et circumcisionem cordis praeputiationi; apud deum legis est facta circumcisione cordis, non carnis, spiritu, non littera. Quodsi haec est circumcisione Hieremiae: Et circumcidemini praeputia cordis, sicut et Moyses: Circumcidemini duricordiam vestram, eius erit spiritus circumcidens cor cuius et littera metens carnem, eius⁵ et Iudeus qui in occulto cuius et Iudeus in aperto, quia nec Iudeum nominare vellet apostolus non Iudeorum dei servum. [8] Tunc lex, nunc iustitia dei per fidem Christi. Quae est ista distinction? Servivit deus tuus dispositioni creatoris, dans ei tempus et

legi eius: an eius tunc cuius et nunc? Eius lex cuius et fides Christi; distinctio dispositionum est, non deorum. [9] Monet iustificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad deum habere. Ad quem? Cuius nusquam fuimus hostes, an cuius legi et naturae rebellavimus? Nam si in eum competit pax cum quo fuit bellum, ei et iustificabimur, et eius erit Christus ex cuius fide iustificabimur, ad cuius pacem competit redigi hostes eius aliquando. [10] Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? ut superabundaret, inquit, gratia. Cuius dei gratia, si non cuius et lex? Nisi si creator ideo legem intercalavit, ut negotium procuraret gratiae dei alterius et quidem aemuli, ne dixerim ignoti, ut, quemadmodum apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita et gratia regnaret in iustitia in vitam per Iesum Christum, adversarium

13. ^s carnem eius edd.: virgulam post carnem transtuli

---

13. ^a cf. Exod. 12: 35 sq.   ^b cf. Isa. 52: 5   ^c Jer. 4: 4   ^d Deut. 10: 16

---

ipsius. [11] Propter hoc omnia concluserat lex creatoris sub delictum, et totum mundum deduxerat in reatum, et omne os obstruxerat, ne qui gloriaretur per illam, ut gratia servaretur in gloriam Christi, non creatoris, sed Marcionis?⁶ [12] Possum et hic de substantia Christi praestruere ex prospectu quaestione subsecutae. Mortuos enim nos inquit legi <per corpus Christi>.⁷ Ergo corpus Christi, et potest corpus contendi, non statim caro. Sed et quaecunque substantia sit, cum eius nominat corpus quem subicit ex mortuis resurrexisse, non potest aliud corpus intellegi quam carnis, in quam lex mortis est dicta. [13] Ecce autem et testimonium perhibet legi, et causa delicti eam excusat. Quid ergo dicemus? quia lex peccatum? absit. Erubesc, Marcion. Absit. Abominatur apostolus criminacionem legis. Sed ego delictum non scio nisi per legem. [14] O sumnum ex hoc praeconium legis, per quam <non> licuit⁸ delictum latere! Non ergo lex seduxit, sed peccatum per praecepti occasionem. Quid deo imputas legis quod legi eius apostolus imputare non audet? Atquin et accumulat: Lex sancta, et praeceptum eius iustum et bonum. [15] Si taliter veneratur legem creatoris, quomodo ipsum destruat nescio. Quis discernit duos deos, iustum alium, bonum alium, cum is utrumque debeat credi cuius praeceptum et bonum et iustum est? Si autem et spiritalem confirmat legem, utique et propheticam, utique et figuratam. Debo enim et hinc constituere Christum in lege figurate praedicatum, quo nec a Iudeis omnibus potuerit agnosciri.

14. [1] Hunc si pater rnisit in similitudinem carnis peccati, non ideo phantasma dicetur caro quae in illo videbatur. Peccatum enim carni supra adscripsit, et illam fecit legem peccati habitantem in membris suis et adversantem legi sensus. Ob hoc igitur missum filium in similitudinem carnis peccati, ut peccati carnem simili

13. ⁶ Marcionis? quaermdi signum posui   ⁷ <per corpus Christi> addenda sensit
Kroy.   ⁸ <non> licuit necessario sed invitus scribebam: licuit MR; liquuit Gel.
alii: melius Ciacconius liquuit delictum latens

---

13. ^e cf. Gal. 3: 22   14. ^a cf. Rom. 7: 23

598

TERTULLIAN

V. 14

substantia redimeret, id est carnea, quae peccatrici carni similis esset, cum peccatrix ipsa non esset. Nam et haec erit dei virtus in substantia pari perficere salutem. [2] Non enim magnum, si spiritus dei carnem remediaret, sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est, sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad substantiae mendacium. Nam nec addidisset Peccati, si substantiae similitudinem vellet intellegi, ut negaret veritatem; tantum enim Carnis posuisse, non et Peccati. Cum vero tunc sic struxit, Carnis peccati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitudinem ad vitium substantiae retulit, id est ad peccatum. [3] Puta nunc similitudinem substantiae dictam, non ideo negabitur substantiae veritas. Cur ergo similis vera? Quia vera quidem sed non ex semine: de statu similis et vera: de censu non vero dissimilis. Ceterum similitudo in contrariis nulla est.¹ Spiritus non diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spiritus caperet; sed phantasma diceretur, si id quod non erat videbatur. Similitudo autem dicitur, cum est quod videtur. Est enim, dum alterius par est. Phantasma autem, qua hoc tantum est, non est similitudo. [4] Et hic autem ipse edisserens quomodo nolit esse nos in carne, cum simus in carne, ut scilicet non simus in operibus carnis, ostendit hac ratione scripsisse, Caro et sanguis regnum dei consequi non possunt, non substantiam damnans sed opera eius; quae quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positis, non ad reatum substantiae sed ad conversationis pertinebunt. Item si corpus quidem mortuum propter delictum, adeo non animae, sed corporis mors est; spiritus autem vita propter iustitiam cui mors obvenit propter delictum, id est corpori. [5] Non enim alicui restituitur nisi qui illud amisit; et ita erit resurrectio mortuorum dum est corporum. Nam subiungit: Qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra. Adeo et carnis resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus aliud dici

14. ¹¹ locum perdifficilem hunc fere in modum interpungendum ducebam: similis et Lat.: simili sed MR

---

14. ^b 1 Cor. 15: 50

600

TERTULLIAN

V. 14

capit nec mortale aliud intellegi, et Christi substantiam corporalem probavit; siquidem proinde vivificabuntur et mortalia cor-

pora nostra, quemadmodum et ille resuscitatus est, non alias
proinde nisi quia in corpore. [6] Salio et hic amplissimum abruptum
intercisiae scripturae, sed apprehendo testimonium perhibentem
apostolum Israeli, quod zelum dei habeant, sui utique, non tamen
per scientiam. Deum enim, inquit, ignorantes, et suam iustitiam
sistere quaerentes, non subiecerunt se iustitiae dei; finis etenim
legis Christus in iustitia² omni credenti. [7] Hic erit argumentatio
haeretici, quasi deum superiorem ignoravrint Iudaei, qui adver-
sus eum iustitiam suam, id est legis sua, constituerint, non recipi-
entes Christum, finem legis. Cur ergo zelo eorum erga deum
proprium testimonium perhibet, si non et inscitiam erga eundem
deum eis exprobrat? quod zelo quidem dei agerentur, sed non per
scientiam, ignorantes scilicet eum, dum dispositiones eius in
Christo ignorant consummationem legi staturo, atque ita suam
iustitiam tuentur adversus illum. [8] Atque adeo ipse creator et
ignorantiam erga se eorum contestatur: Israel me non agnovit et
populus me non intellexit; et quod iustitiam suam magis sisterent,
docentes doctrinas praecepta hominum, nec non et congregati
essent adversus dominum et adversus Christum ipsius, ex inscitia
scilicet. Nihil igitur potest in alium deum exponi quod competit
in creatorem, quia et alias immerito apostolus Iudeos de igno-
rantia suggillasset erga deum ignotum. [9] Quid enim deliquerant,
si iustitiam dei sui adversus eum sistebant quem ignorabant?
Atquin exclamat: O profundum divitiarum et sapientiae dei, et
investigabiles viae eius! Unde illa eruptio? Ex recordatione scilicet
scripturarum quas retro revolverat, ex contemplatione sacramen-
torum quae supra disseruerat in fidem Christi ex lege venientem.
Haec si Marcion de industria erasit, quid apostolus eius exclamat,

14. ² iustitia MR: iustitiam Pam.

---

14. ^c Isa. 1:3   ^d cf. Isa. 29: 13   ^e cf. Ps. 2: 2

602

TERTULLIAN

V. 14

nullas intuens divitias dei, tam pauperis et egeni quam qui nihil
condidit, nihil praedicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena
descendit? Sed enim et opes et divitiae creatoris olim absconditae,
nunc reseratae. Sic enim repromiserat: Et dabo illis thesauros
occultos, invisibles aperiam eis. [10] Inde ergo exclamatum est: O
profundum divitiarum et sapientiae dei! cuius iam thesauri pate-
bant. Id Esaiae: et sequentia de eiusdem prophetae instrumento:
Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius eius
fuit? quis porrexit ei, et retribuetur illi? Qui tanta de scripturis
ademisti, quid ista servasti, quasi non et haec creatoris? [11] Plane
novi dei praecepta videamus. Odio, inquit, habentes malum, et
bono adhaerentes. Aliud est enim apud creatorem, Auferte
malum de vobis, et, Declina a malo et fac bonum? Amore fraterni-
tatis invicem affectuosi; non enim id ipsum est, Diliges proximum
tanquam te? Spe gaudentes, utique dei; Bonum est enim sperare
in dominum, quam sperare in magistratus. Pressuram sustinentes:
Exaudiet enim te dominus in die pressurae. Habes psalmum.

Benedicite, et nolite maledicere: quis hoc docebit quam qui omnia benedictionibus condidit? [12] Non altum sapientes, sed humilibus assentantes, ne sitis apud vos sapientes: Vae enim audiunt per Esaiam. Malum pro malo nemini retribueritis: Et malitiae fratris tui ne memineris. Nec vosmet ipsos ulciscentes: Mihi enim vindictam et ego vindicabo, dicit dominus. [13] Pacem cum omnibus hominibus habetote: ergo et legalis talio non retributionem iniuriae permittebat, sed inceptionem metu retributionis compromebat. Merito itaque totam creatoris disciplinam principali paecepto eius conclusit, Diliges proximum tanquam te. Hoc legis supplementum si ex ipsa lege est, quis sit deus legis iam ignoro. Metuo ne deus Marcionis. Si vero evangelium Christi hoc paecepto adimpletur, Christi autem non est creatoris, ³quo iam contendimus? [14] Dixerit Christus an non, Ego non veni⁴ legem disolvere sed implere, frustra de ista sententia neganda Pontus laboravit.³ Si evangelium legem non adimplevit, ecce lex evangelium adimplevit. Bene autem quod et in clausula tribunal

14. ³⁻³ hunc in modum haec pungenda ducebam   ⁴ Ego non veni Gel.: ego veni MR

---

14. ^f Isa. 45: 3   ^g Isa. 40: 13 sq.   ^h 1 Cor. 5: 13; Deut. 17: 7   ⁱ Ps. 34:
14   ^j Lev. 19: 18   ^k Ps. 118: 9   ^l Ps. 20: 1   ^m cf. Isa. 5: 21   ⁿ Lev.
19: 18   ^o Deut. 32: 35

604

TERTULLIAN

V. 14

Christi comminatur, utique iudicis et ultoris, utique creatoris, illum certe constituens promerendum quem intentat timendum, etiamsi alium praedicaret.

15. DE EPISTULA AD THESSALONICENSES PRIMA. [1] Brevioribus quoque epistulis non pigebit intendere. Est sapor et in paucis. Occiderant Iudei prophetas suos. Possum dicere, Quid ad apostolum dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? Quid enim mali admisit apud illum Israel, si occidit quos et ille reprobavit, si prior inimicam in eos sententiam statuit? Deliquit autem apud deum ipsorum. Is exprobrabit¹ iniquitatem ad quem pertinet laesus; certe quivis alias quam adversarius laesi. Sed nec onerasset illos imputando etiam domini necem, Qui et dominum interfecerunt, dicendo, et prophetas suos; licet suos adiectio sit haeretici. [2] Quid enim tam acerbum, si alterius dei praedicatorem Christum interemerunt qui sui dei prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod et dominum et famulos eius peremissa. Denique si alterius dei Christum, alterius prophetas peremerunt, aequavit impietas, non exaggeravit. Aequanda autem non fuit; ergo exaggerari non potuit nisi in eundem dominum commissa ex utroque titulo. Ergo eiusdem dei Christus et prophetae. [3] Quam autem sanctitatem nostram voluntatem dei dicat, ex contrariis quae prohibet agnosceres. Abstinere enim, inquit, a stupro, non a matrimonio: scire unumquemque suum vas in honore tractare. Quomodo? dum

non in libidine, qua gentes. Libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis et non naturalibus et portentuosis luxuria . . . <sanctitas> est turpitudini² quoque et

15. ¹ exprobrabit Jun.: exprobravit MR   ² portentuosis luxuria: *locum obscurum obscuriorem reddere nolebam: desideratur autem* portentuosis luxuria <exorbitationibus: sanctitas> est turpitudini, *vel aliquid simile*

606

TERTULLIAN

V. 15

immunditiae contraria, quae non matrimonium excludat sed libidinem, quae vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum salva alterius, id est plenioris, sanctitatis praelatione tractaverim, continentiam et virginitatem nuptiis anteponens, sed non prohibitis. Destructores enim dei nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. [4] Ait eos qui remaneant in adventum Christi cum eis qui mortui in Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in aerem obviam domino. Agnosco his iam tunc prospectis mirari substantias caelestes ipsam Hierusalem quae sursum est, et per Esaiam pronuntiare, Quinam huc velut nubes volant, tanquam columbae cum pullis ad me? Hunc ascensum si Christus nobis praeparavit, ille erit Christus de quo Amos: Qui ascensum suum aedificat in caelos, utique sibi et suis. Exinde a quo sperabo nunc, nisi a quo haec audivi? [5] Quem spiritum prohibet extingui, et quas prophetias vetat nihil³ haberi? Utique non creatoris spiritum, nec creatoris prophetias, secundum Marcionem: quae enim destruit, ipse iam extinxit et nihil³ fecit, nec potest prohibere quae nihil³ fecit. Ergo incumbit Marcioni exhibere hodie apud ecclesiam suam exinde spiritum dei sui qui non sit extinguendus, et prophetias quae non sint nihil habendae. Et si exhibuit quod putat, sciat nos quocunque illud ad formam spiritalis et propheticæ gratiae atque virtutis provocatueros, ut et futura praenuntiet et occulta cordis revelet et sacramenta edisserat. [6] Cum nihil tale protulerit ac probarit, nos proferemus et spiritum et prophetias creatoris secundum ipsum praedicantes. Atque ita constabit apostolus de quibus dixerit, de eis scilicet quae futura erant in ecclesia eius dei qui dum est, spiritus quoque eius operatur et promissio celebratur. [7] Age nunc, qui salutem carnis abnuitis, et si quando corpus in huiusmodi praenominatur,

15. 3 nihil Urs.

---

15. ^a Isa. 60: 8 LXX   ^b Amos 9: 6

608

TERTULLIAN

V. 15

aliud nescio quid interpretamini illud quam substantiam carnis, quomodo apostolus omnes in nobis substantias⁴ certis nominibus distinxit et omnes in uno voto constituit salutis, optans ut spiritus noster et corpus et anima sine querela in adventu domini et

salutificatoris nostri Christi conserventur? [8] Nam et animam posuit et corpus, tam duas res quam diversas. Licet enim et anima et⁴ corpus sit aliquod suae qualitatis, sicut et spiritus, cum tamen et corpus et anima distincte nominantur, habet anima suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, quae non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim aliam substantiam in homine non video post spiritum et animam cui vocabulum corporis accommodetur praeter carnem, hanc totiens in corporis nomine intellegens quotiens non nominatur; multo magis hic, cum quae dicitur corpus suo nomine appellatur.

16. DE EPISTULA AD THESSALONIGENSES SECUNDA. [1] Cogimur quaedam identidem iterare, ut cohaerentia eis confirmemus. Dominum et hic retributorem utriusque meriti dicimus circumferri ab apostolo, aut creatorem aut, quod nolit Marcion, parem creatoris, apud quem iustum sit afflictatoribus nostris rependi afflictationem, et nobis qui afflictum requietem, in revelatione domini Iesu venientis a caelo cum angelis virtutis suae et in flamma ignis. Sed flammam et ignem delendo haereticus extinxit, ne scilicet nostratem deum faceret. Lucet tamen vanitas liturae. [2] Cum enim ad ultionem venturum scribat apostolus dominum exigen- dam de eis qui deum ignorent et qui non obaudiant evangelio, quos ait poenam luituros exitalem, aeternam, a facie domini et a gloria valentiae eius, sequitur ut flammam ignis inducat, scilicet

15. ⁴ in nobis substantias Zahn: in novis substantiis *libri et edd.* ⁵ et anima et *MR¹:* et animae *R³:* et anima Kroy. (*quod forsitan praestaret*)

---

veniens ad puniendum. Ita et in hoc, nolente Marcione, crematoris dei Christus, et in illo creatoris est, quod etiam de ignorantibus dominum ulciscitur, id est de ethnicis. [3] Seorsum enim posuit, Evangelio non obaudientes, sive Christianos peccatores, sive Iudeos. Porro de ethnicis exigere poenas, qui evangelium forte non norint, non est dei eius qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturalis agnitus debetur, ex operibus intellegendi et exinde in pleniorum notitiam requirendo. Illius est ergo etiam ignorantes deum plectere, quem non liceat ignorare.¹ Ipsum quod ait, A facie domini et a gloria valentiae eius, verbis usus Esaiae, ex ipsa causa eundem sapit dominum consurgentem ut communiat terram. [4] Quis est autem homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante domini adventum, extollens se super omne quod deus dicitur et omnem religionem, concessurus in templo dei et deum se iactaturus? Secundum nos quidem antichristus, ut docent veteres ac novae prophetiae, ut Ioannes apostolus, qui iam antichristos dicit processisse in mundum praecursores antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Iesum, scilicet in deo creatore: secundum vero Marcionem nescio ne sit Christus creatoris. Nondum venit apud illum. Quisquis est autem ex duabus, quaero cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendaci? [5] Propterea, inquit, quod dilectionem

veritatis non suscepent ut salvi essent, et propter hoc erit eis <in> instinctum² fallaciae, ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati sed consenserunt iniuitati. Igitur si antichristus, et secundum creatorem, deus erit creator qui eum mittit ad impingendos eos in errorem qui non crediderunt veritati ut salvi fierent, eiusdem erit veritas et salus qui eas³ summissu erroris ulciscitur, id est creatoris, cui et competit zelus ipse⁴ errore decipere quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus secundum nos,

16. ¹ ignorare *R*: ignorari *M*   ² <in> instinctum *Kroy.*: dabit eis instinctum
Lat.   ³ eas *Oeh.*: ea *MR*   ⁴ *quaero an scribendum ipsos*

---

16. ^a Isa. 2: 19   ^b cf. 1 John 4: 1   ^c cf. 1 John 4: 3 (v.l.)

612

TERTULLIAN

V. 16

ergo Christus est creatoris secundum Marcionem. [6] Et quale erit ut ad ulciscendam veritatem suam Christum creatoris⁵ summittat? Sed et si⁶ de antichristo consentit, proinde dixerim, Quale est ut illi satanas, angelus creatoris, sit necessarius, et occidatur ab eo, habens fallacie operatione fungi creatori? In summa, si indubitum est eius esse et angelum et veritatem et salutem cuius et ira et aemulatio et fallacie immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes (ut iam et Marcion de gradu cedat, deum quoque suum zeloten concedens), quis dignius irascetur? [7] Puto, qui a primordio rerum naturam operibus beneficis plagiis praedicationibus, testibus ad agnitionem sui praestruxit, nec tamen agnitus est: an qui semel unico evangelii instrumento, et ipso incerto, nae⁷ palam alium deum praedicante, productus est? Ita cui competit vindicta, ei competit materia vindictae, evangelium dico et veritas et salus. Iubere autem operari eum qui velit manducare eius disciplina est qui bovi trituranti os liberum iussit.

17. DE EPISTULA AD LAODICENOS. [1] Ecclesiae quidem veritate epistulam istam ad Ephesios habemus emissam, non ad Laodiceños; sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit dum ad quosdam, certe tamen eum deum praedicans in Christo cui competit quae praedicanter. Cui ergo competit¹ secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis sua, in dispensationem adimpletionis temporum (ut ita dixerim, sicut verbum illud in Graeco sonat) recapitulare (id est ad initium redigere vel ab initio recensere) omnia in Christum quae in caelis et quae in

16. ⁵ creatoris *Rig.*: creatori *MR*   ⁶ Sed et si *Urs.*: sed et *R*   ⁷ nae *R¹*
Oeh.: *Oeh.*: ne *MR³*: nec *Gel. (falso)*

---

17. ¹ competit *Pam.*: competent *MR*

terris, nisi cuius omnia erunt ab initio, etiam ipsum initium, a quo et tempora et temporum adimpletionis² dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? [2] Alterius autem dei quod initium, id est unde, cuius opus nullum? quae tempora sine initio? quae adimpleti sine temporibus? quae dispensatio sine adimpletione? Denique quid in terris egit iam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quae in caelis? [3] Nec in caelis autem res ab altero actas existimabimus, quaecunque sunt, quam ab eo a quo et in terris actas³ omnibus constat. Quodsi non capit alterius omnia ista deputari ab initio quam creatoris, quis credet ab alio ea recenseri in Christum alium, et non a suo auctore et in suum Christum? Si creatoris sunt, diversa sint necesse est a diverso deo; si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit, Ut simus in laudem gloriae nos qui praesperavimus in Christum? Qui enim praesperasse potuerunt,⁴ id est ante sperasse in deum quam venisset, nisi Iudei, quibus Christus praenuntiabatur ab initio? [4] Qui ergo praenuntiabatur, ille et praesperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est ad Iudeos, refert, ut distinctionem faciat conversus ad nationes: In quo et vos, cum audissetis sermonem veritatis, evangelium, in quo credidistis et signati estis spiritu promissionis eius sancto. Cuius promissionis? factae per Ioelem: In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, id est et in nationes. Ita et spiritus et evangelium in eo erit Christo qui praesperabatur, dum praedicabatur. [5] Sed et pater gloriae ille est cuius Christus rex gloriae canitur in psalmo ascendens: Quis est iste rex gloriae? dominus virtutum ipse est rex gloriae. Ab illo spiritus sapientiae optatur apud quem haec quoque spiritualium species enumera- tur inter septem spiritus per Esaiam. Ille dabit illuminatos

17. ² adimple<tio et adimple>tionis scribendum ducebat Eng.
MR   ³ actas Jun.: acta
        ⁴ potuerunt MR: poterunt Oeh. (mendose, ut videtur)

17. ^a Joel 2: 28   ^b Ps. 24: 10   ^c cf. Isa. 11: 2

cordis oculos qui etiam exteriores oculos luce ditavit, cui displicet caecitas populi: Et quis caecus nisi pueri mei? et, Excaecati sunt famuli dei. [6] Apud illum sunt et divitiae haereditatis in sanctis qui eam haereditatem ex vocatione nationum repromisit: Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam. Ille inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subiciendo omnia, qui et dixit, Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; quia et alibi spiritus ad patrem de filio, Omnia subiecisti sub pedibus eius. Si ex his alias

deus et alius Christus infertur quae recognoscuntur in creatore,
quaeramus iam creatorem. [7] Plane puto invenimus, cum dicit illos
delictis mortuos in quibus ingressi erant secundum aevum mundi
huius, secundum principem potestatis aeris qui operatur in filiis
incredulitatis. Sed mundum non potest et hic pro deo mundi
Marcion interpretari. Non enim simile est creatum creatori, fa-
ctum factori, mundus deo. Sed nec princeps potestatis aeris dice-
tur qui est princeps potestatis saeculorum. [8] Nunquam enim praeses
superiorum de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputen-
tur. Sed nec incredulitatis operator videri potest, quam ipse
potius et a Iudeis et a nationibus patitur. Sufficit igitur si haec
non cadunt in creatorem. Si autem et est in quem magis com-
petant, utique magis apostolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille
qui ipsi creatori filios incredulitatis obstat, aere isto potitus,⁵
sicut dicere eum propheta refert: Ponam in nubibus thronum
meum, ero similis altissimo. [9] Hic erit diabolus, quem et alibi (si
tamen ita et apostolum legi volunt) deum aevi huius agnoscemus.
Ita enim totum saeculum mendacio divinitatis implevit. Qui
plane si non fuisse, tunc haec in creatore spectasse potuissent.
Sed et in iudaismo conversatus fuerat apostolus. Non quia inter-
posuit de delictis in quibus et nos omnes conversati sumus, ideo

17. ⁵ potitus *Gel.*: potius *MR*

---

17. ^a Isa. 42: 19   ^c Ps. 2:8   ^f Ps. 110: 1   ^g Ps. 8:6   ^h Isa. 14: 14
ⁱ cf. 2 Cor. 4: 4

---

delictorum dominum et principem aeris huius creatorem praestat
intellegi, sed quia in Iudaismo unus fuerat de filiis incredulitatis,
diabolum habens operatorem, cum persequeretur ecclesiam et
Christum creatoris, propter quod et, Iracundiae filii fuimus, in-
quit; [10] "sed natura, ne quia filios appellavit Iudeos creator," argu-
mentetur⁷ haereticus dominum irae creatorem. Cum enim dicit,
Fuimus natura filii iracundiae, creatoris autem non natura sunt
filii Iudei sed affectione patrum, irae filios ad naturam retulit
non ad creatorem, ad summam subiungens, Sicut et ceteri, qui
utique filii dei non sunt. Apparet communi naturae omnium
hominum et delicta et concupiscentias carnis et incredulitatem et
racundiam reputari, diabolo tamen captante naturam, quam et
ipse iam infecti delicti semine illato. [11] Ipsius, inquit, sumus factura,
conditi in Christo. Aliud est facere, aliud condere. Sed utrumque
uni dedit. Homo autem factura creatoris est. Idem ergo condidit
in Christo qui et fecit. Quantum enim ad substantiam, fecit;
quantum ad gratiam, condidit. [12] Inspice et cohaerentia. Memores
vos aliquando nationes in carne, qui appellamini praeputium
ab ea quae dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis
illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israelis et
peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non haben-
tes, et sine deo, in mundo. Sine quo autem deo fuerunt nationes,
et sine quo Christo? Utique eo cuius erat conversatio Israelis et

testamenta et promissio. At nunc, inquit, in Christo vos qui eratis longe facti estis prope in sanguine eius. A quibus erant retro longe? A quibus supra dicit, a Christo creatoris, a conversatione Israelis, a testamentis, a spe promissionis, a deo ipso. [13] Si haec ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Christo a quibus tunc longe fuerant. Si autem conversationi Israelis, quae est in religione dei creatoris, et testamentis et promissioni et ipsi deo eorum proximi sumus facti in Christo, ridiculum satis si nos alterius dei Christus de longinquu admovit creatori. [14] Meminerat apostolus ita

17. ⁶⁻⁶ hunc in modum interpungendum arbitrabar   ⁷ argumentetur M: argu-
mentetur hoc R

620

TERTULLIAN

V. 17

praedicatum de nationum vocatione ex longinquu vocandarum:
Qui longe erant a me, appropinquarent iustitiae meae. Tam
enim iustitia quam et pax creatoris in Christo annuntiabatur, ut
saepe iam ostendimus. Itaque ipse est, inquit, pax nostra, qui
fecit duo unum, Iudaicum scilicet populum et gentilem, quod
prope et quod longe, soluto medio pariete inimicitiae, in carne
sua. Sed Marcion abstulit Sua, ut inimicitiae daret carnem, quasi
carnali vitio, non Christo aemulae. Sic uti alibi dixi, et hic, non
Marrucine sed Pontice, cuius supra sanguinem confessus es hic
negas carnem. [15] Si legem praeceptorum sententiis vacuam fecit,
adimplendo certe legem (vacat enim iam, Non adulterabis, cum
dicitur, Nec videbis ad concupiscendum; vacat, Non occides, cum
dicitur, Nec maledices) adversarium legis de adiutore non potes⁸
facere. Ut duos conderet in semetipso (qui fecerat idem condens
secundum quod et supra: Ipsius enim factura sumus, conditi in
Christo) in unum novum hominem, faciens pacem (si vere novum,
vere et hominem, non phantasma, novum autem et nove natum
ex virgine dei spiritu), ut reconciliet ambos deo, et deo quem
utrumque genus offenderat, et Iudaicum et gentilem populum in
uno corpore, inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem.
Ita et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati potuit. [16] Hoc
itaque annuntiante pacem eis qui prope et eis qui longe, accessum
consecuti simul ad patrem, iam non sumus peregrini nec advenae,
sed concives sanctorum, sed domestici dei (utique eius a quo supra
ostendimus alienos fuisse nos et longe constitutos), superaedificati
super fundamentum apostolorum. Abstulit haereticus, Et pro-
phetarum, oblitus dominum posuisse in ecclesia, sicut apostolos,

17. ⁸ potes *Pam.*: potest *MR*

---

17. ^j Isa. 46: 12   ^k cf. Matt. 5: 27 sq.   ^l cf. Matt. 5: 21 sq.

622

TERTULLIAN

V. 17

ita et prophetas. Timuit scilicet ne et super veterum prophetarum fundamenta aedificatio nostra constaret in Christo, cum ipse apostolus ubique nos de prophetis exstruere non cesseret. Unde enim accepit summum lapidem angularem dicere Christum, nisi de psalmi significatione: Lapis quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in summo anguli?

18. [1] De manibus haeretici praecedentis¹ non miror si syllabas subtrahit, cum paginas totas plerumque subducit. Datam inquit sibi apostolus gratiam novissimo omnium, illuminandi omnes quae dispensatio sacramenti occulti ab aevis in deo qui omnia condidit. Rapuit haereticus In p[re]apositionem, et ita legi facit: Occulti ab aevis deo qui omnia condidit. Sed emicat falsum. [2] Infert enim apostolus, Ut nota fiat principatibus et potestatibus in supercaelestibus per ecclesiam multifaria sapientia dei. Cuius dicit principatibus et potestatibus? Si creatoris, quale est ut principatibus et potestatibus eius ostendi voluerit deus ille sapientiam suam, ipsi autem non, quando nec potestates sine suo principe potuissent quid cognoscere? Aut si ideo deum non nominavit hic, quasi in illis et princeps ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum principatibus et potestatibus eius qui omnia condidit pronuntiasset, proinde in illis deputans ipsum. [3] Quod si illis dicit occultatum, illi debebat dixisse manifestum. Ergo non deo erat occultatum, sed in deo omnium conditore, occultum autem principatibus et potestatibus eius: Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius ei fuit? Hic captus haereticus fortasse mutabit,² ut dicat deum suum suis potestatibus et principatibus notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti, quam ignorasset deus conditor omnium. Et quo competebat praetendere ignorantiam creatoris extranei et longa separatione discreti, cum domestici quoque superioris dei nescissent? [4] Tamen et creatori notum erat

18. ¹ praecedentis Pam.: praecidendis MR (quam scripturam reponendam censuit Thornell)   ² mutabit Jun.: mutavit MR edd.

17. ^m cf. 1 Cor. 12: 28 ⁿ Ps. 118: 22

18. ^a Isa. 40: 13

futurum. An non utique notum quod sub caelo et in terra eius habebat revelari? Ergo ex hoc confirmatur quod supra struximus. Si enim creator cognitus erat quandoque occultum illud dei superioris sacramentum, et ita scriptura habebat: Occulti deo qui omnia condidit; sic inferre debuerat, Ut nota fiat illi multifaria sapientia dei, tunc et potestatibus et principatibus cuiuscunquaque dei, cum quibus sciturus esset creator. Adeo subtractum constat quod et sic veritati suaee salvum est. [5] Volo nunc et ego tibi ³de allegoriis apostoli controversiam nectere. Quas novus in prophetis habuisset formas? ³ Captivam, inquit, duxit captivitatem. Quibus armis? quibus proeliis? de cuius gentis vastatione? de cuius civitatis eversione? quas feminas quos pueros quos regulos

catenis victor inseruit? Nam et cum apud David Christus canitur succinctus gladio super femur, aut apud Esaiam spolia accipiens Samariae et virtutem Damasci, vere cum et visibilem extundis⁴ proeliatorem. [6] Agnosce igitur iam et armaturam et militiam eius spiritalem, si iam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas, vel quia et captivitatis huius mentionem de prophetis apostolus sumpsit, a quibus et mandata. Deponentes mendacium loquimini veritatem ad proximum quisque, et Irascimini et nolite delinquere (ipsis verbis quibus psalmus exponeret sensus eius), sol ut non occidat super iracundiam vestram. Nolite comunicare operibus tenebrarum. Cum iusto enim iustus eris, et cum perverso perverteris, et, Auferte malum de medio vestrum, et,
[7] Exite de medio eorum, et, Immundum ne attigeritis; separamini, qui fertis vasa domini. Sic et, Inebriari vino dedecori, inde est ubi sanctorum inebriatores increpantur: Et potum dabatis sanctis meis vinum; quod prohibitus erat potare et Aaron sacerdos et filii eius, cum adirent ad sancta. Et psalmis et hymnis deo canere docere illius est qui cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes incusari a deo norat. Ita cuius invenio praecepta et semina

18. ³⁻³ de allegoriis apostoli controversiam nectere, quas novimus in prophetis habuisse formas *vaticanus codex quem citat Oeh.* ⁴ extundis *Oeh. (probat Kroy.)*: excondis *MR edd.*

18. ^b cf. Ps. 45: 3   ^c cf. Isa. 8: 4   ^d Ps. 4: 4   ^e Ps. 18: 26; Deut. 21: 21
^f Isa. 52: 11   ^g Amos 2: 12   ^h cf. Lev. 10: 9   ⁱ cf. Isa. 5: 11 sq.

praeceptorum vel augmenta, eius apostolum agnosco. [8] Ceterum mulieres viris subiectas esse debere unde confirmat? Quia vir, inquit, caput est mulieris. Dic mihi, Marcion, de opere creatoris deus tuus legi suae astruit auctoritatem? Hoc iam plane minus est, cum et ipsi Christo suo et ecclesiae eius inde statum sumit: Sicut et Christus caput est ecclesiae. Similiter et cum dicit, Carnem suam diligit qui uxorem suam diligit, sicut et Christus ecclesiam: vides comparari operi creatoris Christum tuum et ecclesiam tuam. Quantum honoris carni datur in ecclesiae nomine! [9] Nemo, inquit, carnem suam odio habet (nisi plane Marcion solus), sed et nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam. At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem. Odisse debebis et ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus amavit et carnem sicut ecclesiam. Nemo non diligit imaginem quoque sponsae, immo et servabit illam et honorabit et coronabit. Habet similitudo cum veritate honoris⁵ consortium. Laborabo ego nunc eundem deum probare masculi et Christi, mulieris et ecclesiae, carnis et spiritus, ipso apostolo sententiam creatoris adhibente, immo et disserente: Propter hanc⁶ relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in carne una: sacramentum hoc magnum est? [10] Sufficit inter ista si creatoris magna sunt apud apostolum sacramenta, minima apud haereticos. Sed ego autem dico, inquit, in Christum et ecclesiam. Habes⁷ interpretationem, non

separationem, sacramenti. Ostendit figuram sacramenti ab eo praeministratam cuius erat utique sacramentum. Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto deo figuratas praeministrare non potuit, etiam quia adversario, si noto. Deus superior ab inferiore et ad destruendum potius mutuari nihil debuit. [11] Obaudiant et parentibus filii. Nam etsi Marcion abstulit, Hoc est enim primum in promissione paeceptum, lex loquitur, Honora patrem et matrem, et, Parentes enutrite filios in disciplina et correptione donaini. Audisti enim et veteribus dictum, Narrabis haec in auribus

18. ⁵ veritate honoris Urs.: veritatis honore MR (*quod forsan reponendum*)

⁶ hanc MR: hoc Pam. ⁷ Habes R¹ mg.: habet MR edd.

---

18. ^j Exod. 20: 12

628

TERTULLIAN

V. 18

filiorum vestrorum, et filii vestri aequi in auribus filiorum suorum. Quo iam mihi duos deos, si una est disciplina? Etsi duo sunt, illum sequar qui prior docuit. Sed adversus munditenentes luctatio si nobis, o quanti iam dii creatoris! [12] Cur enim non et hoc vindicem, unum munditenentem nominari debuisse, si creatorem significabat cuius essent quas praemisit potestates? Porro cum supra quidem induere nos iubeat armaturam in qua stenus ad machinationes diaboli, iam ostendit diaboli esse quae diabolo subiungit, potestates et munditenentes tenebrarum istarum, quae et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut duo dii, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et munditenentes? [13] Sed quomodo creator et diabolus et deus idem, cum diabolus non idem et deus et diabolus? Aut enim ambo et dei, si ambo iam diaboli, aut qui deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus deus. Ipsum vocabulum diaboli quaero ex qua delatura competit creatori. Fortasse detulit aliquam dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito: non ideo enim interdixerat illius arbusculae gustum ne dei fierent, sed ne de transgressione morerentur. Nec spiritalia autem nequitiae ideo creatorem significabunt⁸ quia adiecit, In caelis: [14] sciebat enim et apostolus in caelis operata esse spiritalia nequitiae, angelorum scandalizatorum in filias hominum. Et quale erat ut ambiguitatibus et per aenigmata nescio quae creatorem taxaret, qui in catenis iam constitutus ob libertatem praedicationis constantiam manifestandi sacramenti in apertione oris, quam ibi expostulare a deo mandabat, ecclesiae utique praestabat?

19. DE EPISTULA AD COLOSSENSES. [1] Soleo in praescriptione
adversus haereses omnes de testimonio temporum compendium

18. ⁸ significabunt MR: significabant Pam.

---

18. ^k Exod. 10: 2

figere, priorem vindicans regulam nostram omni haeretica posterritate. Hoc nunc probabit et apostolus dicens, De spe reposita in caelis, quam audistis in sermone veritatis evangelii, quod pervenit ad vos, sicut et in totum mundum. Nam si iam tum traditio evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc?

[2] Porro si nostra est quae ubique manavit, magis quam omnis haeretica, nedum Antoniniani Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de apostolica. Eam enim et sic constabit esse quae prior mundum replevit, illius scilicet dei evangelio qui et haec cecinit de praedicationibus eius: In omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum. [3] Invisibilis dei imaginem ait Christum. Sed nos enim invisibilem dicimus patrem Christi, scientes filium semper retro visum, si quibus visus est, in dei nomine, ut imaginem ipsius; ne quam et hinc differentiam scindat dei visibilis et invisibilis, cum olim dei nostri sit definitio: Dominum nemo videbit et vivet. [4] Si non est Christus primogenitus conditionis, ut sermo creatoris per quem omnia facta sunt et sine quo nihil factum est, si non in illo condita sunt universa in caelis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni sive dominationes sive principatus sive potestates, si non cuncta per illum et in illo sunt condita (haec enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude posuisset apostolus, Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non primogenitus conditionis, si non sermo creatoris? Unde ante omnes probabitur fuisse qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse quem esse nesciit? [5] Quomodo item boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare? Primo enim, quae est ista plenitudo, nisi ex illis quae Marcion detraxit, conditis in Christo, in caelis et in terris, angelis et hominibus, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus, nisi ex thronis et dominationibus et principatibus et potestatibus? Aut si haec pseudapostoli

19. ^a Ps. 19: 4   ^b Exod. 33: 20

nostri et Iudaici evangelizatores de suo intulerint, edat¹ plenitudinem dei sui Marcion, qui nihil condidit. Ceterum quale est ut plenitudinem creatoris aemulus et destructor eius in suo Christo habitare voluerit? Cui denique reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suae sanguinem, nisi quem offenderant universa,² adversus quem rebellaverant per transgressionem, cuius novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent, reconciliari vero non alii quam suo. [6] Ita et nos quandam alienatos et inimicos sensu in malis operibus creatori redigit in gratiam, cuius admiseramus offensam, colentes conditionem adversus creatorem. Sicubi autem et ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne pro corpore eius, ³quod est ecclesia, non propterea et in totum mentionem corporis trans-

feres a substantia carnis. Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius per mortem;³ utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem, mortuus est, non per ecclesiam, plane propter ecclesiam, corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali.

[7] At cum monet cavendum a subtilloquentia et philosophia, ut inani seductione, quae sit secundum elementa mundi, non secundum caelum aut terram dicens, sed secundum litteras saeculares et secundum traditionem, scilicet hominum subtilloquentiarum et philosophorum, longum est quidem et alterius operis ostendere hac sententia omnes haereses damnari, quod omnes ex subtilloquentiae viribus et philosophiae regulis constent. Sed Marcion principalem suae fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, dominum inferens hebetem,⁴ ne timeri dicat eum, collocans et cum deo creatore materiam de porticu Stoicorum, negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit.

[8] Cuius ingenii tam longe abest veritas nostra, ut et iram dei

19. ¹ edat libri et edd.: et ad Oeh. (errore typographi, ut videtur) ² uni-versa R¹ mg.: una ipsa MR ³⁻³ haec apud MR¹ paucis immutatis bis apparent
⁴ hebetem R³: nec hebetem MR¹

---

excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restituturum repromittat, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et haereticis et ethnicis ipsis. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat sapientes, ille sine dubio qui ex respectu huius suae dispositionis perditurum se sapientiam sapientium praeminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtilloquentiae et philosophiae nihil perversi possumus sapere. [9] Denique si nos deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo delicta donari in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age iam, cum dicit, Nemo vos iudicet in cibo et potu et in parte diei festi et neomeniae et sabbati, quae est umbra futurorum, corpus autem Christi, quid tibi videtur, Marcion? De lege iam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra eius cuius et corpus, id est et lex eius <cuius>⁵ et Christus. Segrega alii deo legem, et alii deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore cuius umbra est separare. Manifeste legis est Christus, si corpus est umbra. [10] Si autem et aliquos taxat qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinentium (ne attigeris ne gustaveris), volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput, non ideo legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. [11] Moysen enim a deo accepisse legem constat. Denique hanc disciplinam, Secundum praecepta, inquit, et doctrinam hominum, deputavit in eos qui caput non tenerent, id est ipsum in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata etiam indifferentia escarum. Cetera praeceptorum, ut eadem, satis sit iam alibi docuisse quam a creatore manarint, qui cum vetera praeedicaret transitura, nova facturus universa, mandans etiam,

19. ^s <cuius> add. Kroy.

---

19. ^c cf. Isa. 29: 14   ^d cf. Isa. 43: 19

636

TERTULLIAN

V. 19

Novate vobis novamen novum, iam tum docebat exponere⁶
veterem hominem et novum induere.

20. DE EPISTULA AD PHILIPPENSES. [1] Cum praedicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum eius audentius sermonem enuntiarent, alii per invidiam et contentionem, quidam vero et per sermonis existimationem, plerique ex dilectione, nonnulli ex aemulatione, iam aliqui et ex similitate Christum prae dicarent, erat utique vel hic locus taxandae ipsius praedicationis de diversitate sententiae, quae tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum, in diversitate proponens unum tamen Christum et unum eius deum quoconque consilio praedicatum confirmat, et ideo, Nihil mea, inquit, sive causatione sive veritate Christus annuntiatur, quia unus annuntiabatur sive ex causatione sive ex veritate fidei. [2] Ad fidem enim praedicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulae ipsius, quia una quidem erat regula, sed fides prae dicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum praedicatum qui semper annuntiabatur. Nam si alias longe ab apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuisse qui praedicationem evangelicam nihilominus in Christum creatoris interpretarentur, cum et hodie maior pars sit omnibus in locis sententiae nostrae quam haereticae. Quo nec hic apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. [3] Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitae suffragari apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit quod in effigie dei constitutus non rapinam existimavit pariari deo, sed exhausit semetipsum accepta effigie servi, non veritate, et in

19. ⁶ exponere *MR¹*: deponere *R³ edd.*

---

19. ^e Jer. 4:3

638

TERTULLIAN

V. 20

similitudine hominis,¹ non in homine, et figura inventus homo, non substantia, id est non carne; [4] quasi non et figura et similitudo et effigies substantiae quoque accedant. Bene autem quod et alibi Christum imaginem dei invisibilis appellat. Numquid ergo et hic, qua in effigie eum dei collocat, aequo non erit deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus? Utrobique

enim veritas necesse habebit excludi, si effigies et similitudo et figura phantasmati vindicabitur. Quodsi in effigie et in imagine, qua filius patris, vere deus, praeiudicatum est etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum.

[5] Nam et inventum ratione posuit, id est certissime hominem. Quod enim invenitur, constat esse. Sic et deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem, quia nec morti subditum pronuntiasset non in substantia mortali constitutum. Plus est autem quod adiecit, Et mortem crucis. Non enim exaggeraret² atrocitatem extollendo virtutem subiectionis,³ quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam quam experto, nec virtute functo in passione sed lusu. [6] Quae autem retro lucri duxerat, quae et supra numerat, gloriam carnis, notam circumcisio[n]is, generis Hebraei ex Hebraeo censem, titulum tribus Beniamin, pharisaeae candidae dignitatem, haec modo detimento sibi deputat, non deum, sed stuporem, Iudeorum. Haec ac si stercora existimat p[re]comparacione agnitionis Christi, non p[re] reiectione dei creatoris, habens iustitiam non suam iam quae ex lege, sed quae per ipsum, scilicet Christum, ex deo. Ergo, inquis, hac distinctione lex non ex deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Cum enim dicit, Non quae ex lege, sed quae per ipsum, non dixisset Per ipsum de alio quam cuius fuit lex. [7] Noster, inquit, municipatus in caelis. Agnosco veterem ad Abraham promissionem creatoris: Et faciam semen tuum tanquam stellas in caelo. Ideo et stella a stella differt in gloria. Quodsi Christus adveniens de caelis

20. ¹ fortasse in similitudine factus hominis   ² exaggeraret *Lat.*: *exaggerat* *MR*   ³ subiectionis *R*: collectionis *MR*: colluctationis *Eng.* [cf. Lc. 22: 44 e0n a)gwni/a]]

20. ^a Col. 1: 15   ^b Gen. 22: 17   ^c 1 Cor. 15: 41

transfigurabit⁴ corpus humilitatis nostrae conformale corpori gloriae suae, resurget ergo corpus hoc nostrum, quod humiliatur in passionibus, et in ipsa lege mortis in terram deiectum. Quomodo enim transfigurabitur, si nullum erit? Aut si de eis dictum qui in adventu dei deprehensi in carne demutari⁵ habebunt, quid facient qui primi resurgent? Non habebunt de quo transfigurentur? Atquin, Cum illis, dicit, simul rapiemur in nubibus obviam domino. Si cum illis sublati, utique cum illis et transfigurati.

21. DE EPISTULA AD PHILEMONEM. [1] Soli huic epistulae brevitas sua profuit ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, cum ad unum hominem litteras factas receperit, quod ad Timotheum duas et unam ad Titum de ecclesiastico statu compositas recusaverit. Affectavit, opinor, etiam numerum epistularum interpolare. [2] Memento, inspector, quod ea quae praettractata sunt retro de apostolo quoque probaverimus, et si qua in hoc opus dilata erant expunxerimus, ne aut hic supervacuum existimes iterationem qua confirmavimus spem pristinam, aut illic suspectam

habeas dilationem qua eruimus tempore¹ ista. Si totum opusculum
inspexeris, nec hic redundantiam nec illic diffidentiam iudicabis.

20. ⁴ transfigurabit *R*³: transfiguravit *MR*¹ ⁵ demutari *Lat.*: deputari
MR edd.

21. ¹ tempore *Jun.*: tempora *MR*

---

20. ^d cf. 1 Cor. 15: 51 sq.   ^e 1 Thess. 4: 17

